

ПОСЛЕ ПЕДЕСЕТ ГОДИНА

(УСПОМЕНЕ И РЕФЛЕКСИЈЕ О СРПСКОМ ПОКРЕТУ Г. 1848)

Гига Гершић

* * *

POSLE PEDESET GODINA

(USPOMENE I REFLEKSIJE O SRPSKOM POKRETU G. 1848)

Giga Geršić

Либ. бр. 352

Либ. бр.

352

200. 10. 1948

1

КУЛТУРНИ ПРОБЛЕМИ

1

ПОСЛЕ ПЕДЕСЕТ ГОДИНА

(УСПОМЕНЕ И РЕФЛЕКСИЈЕ О СРПСКОМ ПОКРЕТУ Г. 1848.)

ОД

ГИГЕ ГЕРШИЋА

ИЗДАВАЧКА ПАПЕРНИЦА
Милош Панића - школског прибора
Д-р М. ПАНИЋА
БЕОГРАД — Балканска 27

„НАПРЕДАК“ — ЗЕМУН

ПОСЛЕ ПЕДЕСЕТ ГОДИНА

(УСПОМЕНЕ И РЕФЛЕКСИЈЕ О СРПСКОМ ПОКРЕТУ Г. 1848.)

I

Године 1898. навршило се педесет година од онога времена кад је са обала Сене, као што је то обично бивало, сенуо први знак револуционога потреса, заталасала се силна револуциона струја, која је у брзо обухватила средњу Европу и допрла до обала Дунава те захватила и српско племе. И тако и Срби имадоше те године да прославе педесетогодишњи помен својега покрета у г. 1848. Како код појединих људи тако и код великих колективних индивидуа, што се зову нације, традиције и успомене представљају важан елемент њихова умнога живота, играју важну улогу у психологији њиховој. Дрепер је веома лепо казао: „Стање човека разликује се од стања беживотног тела или животиње у њему тиме, што он нема посла само са садашњошћу, што њему прошлост не ишчезава за навек, и што

БЕОГРАД

НОВА ШТАМПАРИЈА САВЕ РАДЕНКОВИЋА И БРАТА

1912.

му се будућност, пре него што ће се појавити, не чини као да је није никад ни било. Човек опомињањем својим, гради од прошлости један део садашњости, а његово пред-знање додаје томе и будућност и тиме се троје слива уједно¹. И збиља је то једна важна психичка одлика човекова, доиста се у уму човековом све то слива у једно, јер садашњост и није ништа друго него једна танка граница, један пролазни тренутак, који стоји између прошлости и будућности и који их везује. Успомене нам представљају прошлост, наде приказују будућност, из успомени се рађају и испредају наде, то једно друго условљава: ко се ничег не сећа, тај се ничем и не нада,¹ тај живи вегеталним или просто анималним животом — из

¹ Могло би ми се на ту поставку приметити, да младост обично живи у самим надама, а она међутим нема ничег да се сећа, не може имати никаквих успомена, јер тек почиње да живи, нема још никакву историју за зубом. То је збиља тако, али ја овде, говорећи о надама, које се на успомене, дакле на искуство, надовезују, говорим о погледима у будућност и надама зрела човека, а никако о фантазмама и илузијама незреле младости, која се заноси и гради куле по ваздуху, јер је то доба лаковерја, једна умна фаза, која брзо пролази као варљив сан и уступа место озбиљнијем реалијем схватању и при ономе, чему човек нада и што мисли постићи. И ту онда успомене, као наслаганио искуство из прошлости, улазе као важан елемент и фактор у рачуне и комбинације, које се склапају за будућност.

дана у дан. У успоменама човек снева о прошлости, у надама снева о будућности, једно и друго снови, само с том разликом што успомене као снови о прошлости имају вазда реалне подлоге, а наде као снови о будућности могу понекада да буду оно, што је опет Дрепер лепо обележио казавши: „да су наде веома често дневни сни човечји, онако исто ташти као и ноћни рођаци њихови“. Па ипак нам успомене из прошлости дају доста поуздан материјал и основац за наде и планове у будућности, јер се иначе неби казало да је „прошлост огледало будућности“ и да је историк „у назад окренут пророк“. У животу можемо често опазити, како људи који имају све саме мрачне и жалосне успомене, никаквом се добру не надају ни у будућности, они постају песимисте или злослуте, па тако вам је и с нацијама. Који народ нема светлих и знаменитих момената у својој прошлости, чија је историја само монотона повест млитавог животарења и робовања без драматских момената и перипетија, само једна устајана бара без таласа и бура, без прилива и одлива — тај је народ једна апатична маса без полета и наде. С тога је онда и то једна црта културе, развитљивости и животне способности једне нације, кад има успомене, којима се може поносити, примере, на које се може угледати и којима се може поучити и кад показује пије-

тет према својој прошлости и преноси тај пијетет с колена на колена.

Српски народ без сумње спада у нације, које имају драматску прошлост, које имају великих успомена и које чувају и негују те успомене и тај народ не може самога себе изневерити, не може ту своју карактерну црту напуштати, ако неће као народ да абдицира. Међу знамените догађаје из наше народне прошлости, којих се ваља вазда живо сећати, чију успомену ваља чувати и одржавати, спада свакојако и српски покрет у јужној Угарској од год. 1848. Тај покрет није био нека ефемерна, локална узбуна, неки бунт ускога значаја и уских погледа, него то је био један покрет и устанак ширега обима и вишега националнога полета, једна историска појава, која је по својим мотивима и руководним мислима, па ако хоћете и резултатима, премашила границе онога краја, у коме се непосредно зачела и одиграла. Ако је Ирањи имао довољнога разлога, да угарску ревоуцију 1848. назове „*cette admirable épopée*“, онда се то може свакојако с правом казати специјално о српском покрету. Према томе уз браћу своју у Угарској и ми с ове стране Саве и Дунава имамо пуно и разлога и дужности да се придружимо помену тога знаменитог догађаја приликом његове педесетогодишњице.

Позван од пријатеља, да напишем малу студију о томе покрету, поводом његовог педесетогодишњег помена, ја сам се не без устезања и основаних скрупула најзад примио тога посла очевидно ризикујући, да доста лоше и непотпуно извршим тај задатак, јер нисам имао довољно времена, да ствар понова простудирам и да чланак *lege artis* израдим. Пружам, дакле, читаоцима ове на брзу руку избачене рефлексије, уздајући се да ће оне бар то постићи, да се понови и освежи успомена на тај народни покрет. Ја не могу имати намеру ни претензију, да се овде упуштам у неко опширније описивање целог тога покрета у његовим политичким моментима и његовим спољним фазама и перипетијама на бојном пољу. То не само да не би могло да се смести и збије у једну кратку расправу, него то данас не би ни неки историк од заната могао како ваља да изведе просто с тога, што није још прибран ни критички сређен потребни материјал за историју тога знаменитог покрета. Ја се не устежем овом приликом изрећи једну замерку нашим признатим историцима, што ни после педесет година ни један од њих није доспео, да се изближе позабави историјским испитивањем тога покрета.¹

¹ Од 1898 г., кад је ова расправа писана, до данас може се навести у томе погледу само један похвалан изузетак, а то је веома брижљиво и лепо израђена студија г. д-ра

Такође морамо жалити што од оних људи, који су у српском покрету од год. 1848. играли знатну и видну улогу, ево до данас имамо веома мало или нимало записа, прилога, мемоара о догађајима, у којима су они учествовали; оно што је досад у томе погледу у јавности саопштено, то је мало према ономе, што би се могло желети и очекивати; нема сумње, да многе белешке и прилози можда још дремају у некој архиви; а записи и мемори оних, који и данас још живе као негдашњи фактори и сведоци знаменитих догађаја, можда се налазе још у фијоци, а ми смо тако жељни да их видимо и прочитамо...¹

После ове мале дигресије, да покушам, како будем умео и знао, да летимично обележим побуде, значење и резултате онога, што се пре педесет година одиграло на југу Угарске у крајевима насељеним српским народом. Чим приступимо оцењивању побуда српскоме ору-

Драг. Павловића, под насловом: Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848 и 1849 (Београд, 1904). Писац се при изради те своје важне студије служио дотле неупотребљеном архивском грађом, која се налази у Академији Наука, Нар. Библиотеци и Дрск. Архиви и, разуме се, да студија има у толико већу вредност.

¹ Данас, хвала Богу, већ имамо веома занимљиве и поучне мемоаре једнога од најистакнутијих фактора и представника српскога покрета од 1848. г., а то је генерал Ђорђе Стратимировић.

жаном устанку од г. 1848. одмах се сусрећемо с једним тобожњим објашњењем, које је управо осуда целога тога покрета. То објашњење налазимо нарочито код маџарских писаца, који су се трудили, да не само у својим новинама него и у књигама, које су биле намењене широј европској публици,¹ докажу, како је цео тај српски и у опште јужно-словенски покрет био дело бечке „дворсе камариле“, да је вештачки створен и исценисан од стране дворских кругова и да су сви фактори и покретачи тога устанка били просто лутке и оруђа у рукама бечке реакције. Што су Маџари пришивали такав карактер српскоме устанку и трудили се да шире такво мишљење о њему, то је сасвим природно и разумљиво, јер им је то требало и улазило у њихов политички рачун. Али је било и Срба и то добрих и родољубивих Срба, који су, видећи крајње резултате његове, мислили да показују неки дубок политички поглед и мудрост, кад су обележили цео тај покрет као политичку погрешку, коју треба осудити. Вредно је мало задржати се на тим критичким оценама и замеркама којима хоће да се осенчи слика једнога светлога историског догађаја.

Кад се покрет једнога народа обележава

¹ Као на пр. Histoire politique de la révolution de Hongrie etc. p. Daniel Jany et Ch. L. Chassin, 1859—60.

као туђе масло, као извештачени производ некога страногa „мига“, подбадања, подстицања, онда се тиме каже пре свега то, да тај покрет није имао никакве дубље везе с унутрашњим психичким импулсима, да није био излив и израз нелих политички-друштвених или националних инстинката, а још мање неке израђене и развите политички-националне свести. Поред тога, поменутом карактеристиком каже се још и то, да ни у самом политички-друштвеном стању, у поступном развоју државне структуре није било никаквога повода ни подстицаја за неки оружан покрет, дакле да цео тај покрет није имао нити могао имати ма какав друштвени или национални *raison d'être*, него је био просто накаламљен, импровизиран ради некога тренутнога ефекта по нечијем туђем рачуну. Да ли је све то тако?

На то питање није тешко одговорити, није тешко показати да је цела та карактеристика просто једна тенденциозна измишљотина прорачунана да обмане необавештену европску публику.

Познато је али се ради везе мора овде нарочито напоменути, да је део народа српског, који живи под круном Св. Стевана, још при великој завршној сеоби под Патријархом Чрнојевићем донео собом у нову постојбину јасну свест о својој националној индивидуал-

ности, која се у њему ни у време најтежега робовања Турцима није сасвим гасила. Политички израз те вазда будне националне свести била је мисао Војводине. Кад је настао рат између Аустрије и Турске, који је трајао од године 1683 до Карловачког мира 1699, тада је српски народ, као најратоборнији и најпокретнији етнички елеменат на Балкану, на све стране почео да се креће и диже на оружје, охрабрен и постакнут успешним продирањем хришћанске аустриске војске у срце европске Турске. Сасви је природно било да су Срби у својој борби пристајали уз аустриску војску и тражили наслона у једној моћној хришћанској сили; а с друге стране опет је тако исто природно било, да је Аустрија у тешкој и мучној борби с тада још несломљеном и бесном турском силом тражила помоћи и ослоња у редовима самих поданика Портиних, а специјално у јуначком и жилавом српском племену. Ради те потребе Аустрија је морала преговарати с тим народом и она је то учинила; из тога преговарања поникле су оне „привилегије“ или повеље аустриског ћесара и угарског краља Леополда I., у којима се српском народу признају извесна права и повластице, којима му се ујемчава *вера и народност*, а то довољно показује, да је аустриски двор видео, да нема пред собом никакву бедну и убиту рају, једну

„аморфну и инертну масу“, која само инстинктивно тежи за ослобођењем од зулума, а после тога може бити једна проста, „етнолошка материја“. (une pure matière ethnologique, ethnologischer Stoff)¹ за храну и увећање некога туђанског политички националног организма, него да има пред собом народ с очуваним традицијама и успоменама знатне прошлости, у коме није изумрла него још живи свест о своме националном бићу. И тај је народ тада имао истакнуте носиоце и представнике и своје народне вере и своје национално политичке мисли, а ти су представници били пећски патријарх Арсеније Чарнојевић и Ђорђе Бранковић. Кад је реч о политички-националној идеји онда нам се прво уставља поглед на Бранковићу. Није овде место, да изближе казујем своје „немеродавно“ мишљење о тој свакојачко знатној историској личности, на коју се у последње време нарочито окомио наш признати и уважени историк Руварац. За тезу, о којој ја овде говорим и коју хоћу да докажем, мени то није важно, да ли је Ђорђе био прави „леgitимни“ потомак старе деспотске лозе или је он у томе *погледу* био само „швиндлер“, него мени је главно то, да је он несумњиво био

¹ Тај су израз прво изумели Немци говорећи о Словенима. В. А. Leroy-Beaulieu, L'empire des tsars et les Russes (Revue de deux mondes, септембар 1873).

најумнији и најобразованији Србин свога времена и да се као такав с одважношћу и вером у успех прихватио улоге, да изиђе пред народ као представник и носилац једне мисли, *мисли политичке самосталности*, која би добила израза у српској Војводини (можда под врховном заштитом или „покровитељством“ Круне Угарске.) Његова прокламација народу српском нашла је јакога одзива у народу и народ се у велико отпоче прибирати и скупљати око Ђорђа, као свога вође, он постаде народни јунак и од народа признати војвода.¹ Све је то доказ, да је мисао Војводине, као облика политички-националне егзистенције, живела у народу, кад је он одмах вољно притецао Бранковићу као носиоцу и оличењу њеном и с тога се ја не могу сасвим сложити с оним, што вели наш историк Љ. Јовановић да је

¹ Безимени писац књиге: Српски покрет у јужној Угарској, каже на стр. 39. „Ђорђе Бранковић, храбри вођ, би изабран за војводу, али се не виде дуго у томе достојанству.“ А интересно је да и Ирања признаје да је Ђорђе Бранковић био народом признат војвода српски: Aussi n' y a-t-il eu chez les Serbes hongrois qu' un seul voyvode, Georges Brankovich celui qui conduisait les premiers émigrants en 1688. Histoire politique de la révolution de Hongrie etc. I. стр. 253. — Најстарији адвокат међу Србима угарским, Мушкатиновић, који је још г. 1773. положио адвокатску заклетву, написао је г. 1790. дело под насловом „Черте српског живота у Унгарији“ и ту говорећи о аустријском

Ђорђе тек својом појавом „ту мисао очигледно приказао уму народном и учинио да овај постојане присутујним за њу, ше да је прихвати.“ Ја не мислим, да може један човек самом својом ма колико импосантном појавом од једанпут као мађиском силом улити и усадити у народни ум једну идеју, ако се није већ пре тога та идеја бар у заметку, у неком ма и тамном инстинкту или осећању налазила у души народној. Народ је већ по своме психичком расположењу морао бити присутујан тој идеји, па да јој лични носилац њен даде опипљиву, јасну форму пред очима народним, да нађе одзива у народу и да га повуче за собом.

Радња Ђорђева није се допала Аустрији, а нарочито њеним војсковођама, који су били у исто време и носиоци њених политичких тежња и планова на Балкану. Ђесар и његове војсковође увидеше да ради извршења тих планова ваља уклонити Ђорђа, који им је кварио

ратом с Турцима каже између осталог... „доста су и Срби под својим војводом Георгијем Бранковићем о свом лебу војујући к'сретном напретку принели“ и г.л. То је написао човек рођен у ономе нарштају, који је могао још памтити догађаје и познавати Ђорђа по његовом значењу и његовој улози. — Добро је обележио улогу и значење Ђорђа Бранковића наш вредни књижевник и историк г. Љ. Јовановић у својој расправи: „Ђорђе Бранковић, лажни потомак старих српских деспота“ („Дело,“ свеска за септембар и октобар г. 1896).

и реметио рачуне и с тога га на превари ухватише и ухапсише. Аустрија је већ тиме показала своју већ историски познату лукавост и учинила један историски злочин, кад је човека ни суђена ни осуђена бацила у тамницу и пустила да у њој иструне после двадесет и две године тамновања. Да је то збиља био злочин, то је Аустрија сама признала кад је рускоме посланику, који је тражио да се Ђорђе пусти јер није крив, одговорено: „Није учинио ништа зло, али тако ниште разлог државни“ (nihil male fecit, sed ratio status sic exposcit).

За моју тему овде је сад главно питање: да ли је народ напустио мисао своје политички-националне егзистенције, дакле мисао војводине, онда, кад је њен дотадашњи носилац и представник нестао с историске позорнице?

Један од млађих наших историка Д-р Кам. Суботић, доказивао је у једној својој брижљиво израђеној расправи,¹ да је српски народ при својој великој сеоби под патријархом Арсенијем III напустио мисао војводине и да се задовољио само тражењем народно-црквене аутономије. Ма да нисам историк ипак сам слободан да кажем своје уверење, да то што Суботић тврди, не стоји. Тај нам млади историк

¹ Д-р Кам. Суботић, о идеји српске војводине и народно-црквене аутономије на концу XVII века. (Летопис, књ. 183, 1895, стр. 48).

вели: „Априла исте године (6. априла 1690.) добили су Срби споменуто повељу, у којој им се даје војводина и у којој се они позивају: да се подвргну Леополду I као њиховом (recte своје) законитом краљу“. Дакле Србима се од стране цара нуди војводина а они је одбијају и траже само народно-црквену аутономију! Цео доцнији развој народног живота и народне радње у земљама круне угарске довољно јасно сведочи да народ није напустио мисао Војводине. Што неки наши данашњи историци правнички доказују, да је та прва „привилегија“ или повеља изгубила своју правну или фактичку вредност и да је потрвена другом повељом од 21. авг. 1690., то је питање, у чије се испитивање ја овде не могу упуштати, јер за оно, што ја овде хоћу да докажем, није пресудно то, како ће правничка рабулистика решити питање о строгој државно-правној вредности тих „привилегија“, него како је народ у то време па и доцније схватао и разумевао те повеље, шта је непрестано у сукцесији народних генерација живело, радило и предањем одржавано у души народној, у вери његовој.¹⁾

¹⁾ То је оно што је на благовештенском сабору год. 1861. веома лепо изразио тадашњи архимандрит, чувени беседник Никанор Грујић у своје значајном говору; он је између осталог казао: „О самим привилегијама нашим и о важности њиховој, нек мудрује како ко оће, нек го-

Ја овде испитујем пре свега и на првом месту психички моменат у рођају и даљем развијању и настављању политички-националне мисли.

Испитујући то, ја сам на основу аката и факата и данас још убеђен, да народ српски у Угарској никако све до г. 1848. није напуштао мисао обезбеђења својега политички-националног опстанка. Ја само летимично могу овде додирнуте још неке акте и факте, који су за ме потпуни доказ. Први је факат у томе, што је народ толико пута тражио, да му се његов „деспот“ или војвода Бранковић ослободи незаслужене тамнице и то није тражио само тек по неком просто човекољубивом осећању и саучешћу, које се има према једном обич-

вори шта ко оће, нек окреће смисао речи њени како коме боље иде у рачун.... ми их од наше стране не можемо сматрати никада за неке златним словима изшаране и украшене старинске папире — за нас су биле и биће привилегије наше, док год се не испуне, вечити и свети као што се изражава Св. Патријарх, уговори, учинени међу прецима и сувереним господарима ови земаља, на које је пристала, и којима је обвезана по праву и слободној вољи једна и друга страна и себе и потомке своје“. Ја сам као правник прве године у публици присуствовао седницама тога последњег „политичког“ сабора и као да и сад гледам пред собом импозантну, мушку појаву тога одличног Србина и говорника, из чијих су уста текле речи као басерна струја, која слушаоце закоси и очарава.

ном сужњу, него су га тражили што им он по њиховим речима бијаше „глава и управитељ и најбоље могаше уређивати послове“.

И та је молба понављана и то је већ један доказ, да Срби тражећи да им се врати војвода нису никако мислили напуштати мисао војводине. Поред тога и сам је цар налазио, да није напуштена мисао војводине, кад је као неку накнаду за изгубљеног војводу допустио да се избере под-војвода, заступник ухапшеног војводе, у лицу Манастирлије. Чудно је, да поменути млади историк никако не помиње доцнију повељу од 20. авг. 1691. у којој уз признање слободнога избора архијепскопа и аутономије у црквено-школским стварима стоји и ово: „Хоћемо даље да тај народ буде под управом свога сопственог магистрата и да уживају мирно сва стара права“. Па даље се каже: „Тако исто хоћемо и заповедамо, да сви како у црквеним тако и световним стварима зависе од архијепскопа као црквеног поглавара“. Нека нам наши новији правници-историци објасне шта значи тај „сопствени магистрат“,¹ а затим шта значи оно, да сви и у световним стварима

¹ Каква су то могла бити „стара права“, ако не она, о којима је било говора у преговорима патријарха Арсенија с Пиколминијем и Холштајном, а која су после дебила писмено утврђену и објављену форму у првој „привилегији“ од 6 апр. 1690.

зависе од архијепскопа, да ли би таквим изразима било места и смисла, кад би била реч само и једино о црквеној аутономији? Зар израз сопствени магистрат не указује на политички-административну аутономију¹ и зарова напомена о световној власти над народом није била прорачунана као миг и мамац патријарху Арсенију, да ће у његовој личности бити спојена оба достојанства, црквеног и световног поглавара-војводе, те да се он што лакше склони на то, да онолику масу народа за собом поведе и преведе у, услед ратних потреса и догађаја, опустеле крајеве јужне Угарске? Зар то није годило Арсенијевој тежњи за самовлашћу, као што је добро казао уважени наш историк Ст. Новаковић?

У опште, дакле, с довољним се основом може казати, да српски народ у Угарској, а специјално његови прваци и правнички образовани

¹ А да су Срби збиља под тим „сопственим магистратом“ разумели политички-административну аутономију на одређеној територији види се између осталог по ономе што каже безимени писац књиге: „Српски народни сабор у виду прагматическом и православног. У новом Саду“. Та је књига писана после црквено-народног сабора од г. 1837. и, као што Руварац мисли, писац јој је био Коста Богдановић, чувени негда адвокат и публициста српски; у тој се књизи каже: „Допусти се, да сербски народ под сопственим магистратом као особно тјело, у старим правима невређено пребуде“, и т. д.

људи, у течају целога 18. и 19. века све до најновијега доба никако и никад нису сматрали те разне повеље цара и краља, које су једна за другом у извесним размацима издаване, као неке акте, који један другог потиру и укидају, него су их сматрали као поступно издате саставне делове једнога истог уговора или као уговоре, који један другог допуњују и понеке у пређашњем акту не довољно прецизиране, тачке изближе објашњавају и утврђују. У потврду томе ја ћу овде поред онога што мало час наведох, поменути само још неке значајне моменте из историје српскога народа у Угарској. Кад су Срби савесно и јуначки већ извршили били своју дужност у ратовању с Турцима и с правом очекивали да већ једном у миру уживају сва свечано обећана им права, онда Аустрија поче показивати према њима своју праву превртљиву и вероломну ћуд; по смрти Манастирлијиној не беше више ни помена ни о избору вице-војводе, а камо ли војводе. Пред своју смрт г. 1706. патријарх Арсеније поднео је представку цару и краљу Јосифу I где је поново у име народа српског као његов црквени и световни поглавар, тражио да се испуни све оно што је у дотадашњим повељама и дипломама обећано, дакле и политички-административну аутономију у засебној области и услед те представке изашао је па-

тенат цара Јосифа I од 20 септ. 1706. у коме се свечано потврђују све пређашње привилегије; но како је то све ипак само остало на хартији, то је по смрти Арсенија Чарнојевића први изборни конгрес српскога народа г. 1707. (на коме је изабран за митрополита Исаија Ђаковић) поднео опет меморандум, у коме је тражио испуњење свих обећаних права и повластица, а посебице политички-националну аутономију (дакле војводину), па кад је и то остало без успеха, онда је митрополит Ђаковић у име народа поново поднео представку од 4 јан. 1709. у којој тражи за српски народ одељену територију и та је представка имала бар тај успех да је Јосифов наследник Карло VI. патентом од 10 априла 1715. год. опет поново потврдио не само црквена него и политички-национална права, призната у старијим повељама¹. Но и то је остала неискупљена царско-краљевска реч и с тога су Срби упорно и неуморно и даље понављали своја тражења на својим црквено-народним сабо-

¹ Све то признаје и потврђује будимски професор Швицер у својој књизи: „Politische Geschichte der Serben in Ungarn“; том се писцу зацело не може пребацити пристрасно расположење у корист Срба, па ипак он не може на ино, него чисто и јасно признаје политичку важност тих поновљених свечаних потврда од г. 1706. и 1715. и тек само покушава да то „објасни“ изузетним приликама и политичком нуждом.

рима од г. 1734 и 1744. И после тога је дошло неко тобожње задовољење српских жеља у томе, што је установљена нека „илирска дворска депутација“ као одвојено врховно надлештво за политички-административне послове српскога народа; у тој „депутацији“ не беше ни једнога Србина чиновника. То је требала да буде накнада и замена за војводу и световно поглаварство патријархово. Већ поменути писац књиге „Српски покрет у јужној Угарској“ каже о томе: „Званичним радом тога изасланства (депутације) заплетоше се опет српске ствари тако, да су Срби били приморани да поднесу опет наново своје жеље двору. Ради извиђаја тога би најпосле послат царски ђенерал гроф Хадик у Карловце, да као комесар присуствује црквено-народном сабоору г. 1769. и да испита шта се хоће“. Сабор поднесе ђенералу привилегије, а нарочито ону прву од г. 1690. и изјасни се да ће се задовољити ако се оствари све оно, што је у њој. После тога су излазили разни „Царски регуламенти“, који народ нису задовољили и против којих је он непрестано протествовао.

На крају XVIII века српски је народ још једном добио прилику, да преко свога сабора опет изнесе своје захтеве и тежње; то беше знаменити црквено-народни сабор у Темишвару године 1790., који је поред осталих задатака

имао и да избере митрополита; у исто време беше сазван и већ на окупу и угарски земаљски сабор. Векика француска револуција, која је непосредно пре тога букнула у Паризу и г. 1789. прокламовала своја нова политичка начела, имала је без сумње свога моћнога и заноснога утицаја и на духове у Аустрији а специјално у Угарској и то се видно опајало по држању угарског сабора од 1790., који је отпочео водити енергичну опозицију против бечкога двора и његових вајкадашњих апсолутистичких и централистичких смерова; тражене су реформе у смислу уставности и либерализма, како га је инаугурисала већ поменута револуција. За нас је нарочито интересно, како Швигер признаје „да у Паризу оглашене идеје нису остале без дејства и утицаја и на вође и интелегентније редове српскога народа; већ и иначе развијено национално осећање тога народа доби тиме још јачега подстицаја и полета“.¹ И у српском се народу, дакле, појави струја, која је тражила везе и споразума с угарским земаљским сабором, тражила од тога сабора као уставно надлежног тела да призна и инартикулише већ толико пута признате и свечано потврђиване повластице и права

¹ Das ohnehin starke Nationalgefühl empfing dadurch nach besondere Steigerung“; Schwicker, Polit. Gesch. der Serben in Ungarn, стр.

српскога народа.¹ Ту је српски народ показао готовост, да тражи обезбеђење својих националних и верских права у оквиру угарскога устава, да признаје тај устав и да је вољан, по постигнутом споразуму с Маџарима, раме уз раме с њима војевати за одржање тога устава и његово даље савремено развијање. Угарски сабор донео је законски чл. 27 од 1790. којим се признаје грађанска равноправност и црквена аутономија, али о признању политички-националних права не беше ни помена. Међу тим је народ српски и том приликом, као и пре тога, нарочито и то тражио. Српски црквено-народни сабор темашварски није се задовољио само признањем црквене аутономије него је у својој представци цару и краљу угарском Лео-

¹ На темишварском сабору био је главни беседник и представник те струје и тога правца знаменити српски племић и потоњи велики народни добротвор Сава Текелија. Нил Попов у својој књизи „Србија и Русија“ погрешно вели како је „чувени српски патриота Сава Текелија лако приклонно своје саплеменике на темишварском сабору, да приме маџарске законе. На кратко, питање о разлици народности и о њиховим правима са свим није бунтовало Маџарску све до бечког конгреса“. Сава Текелија остао је на темишварском сабору у мањини само с тога, што је он поред признања угарскога устава и угарских закона заступао и то мишљење, да не треба тражити особену територију, а то није одговарало мишљењу народном.

полду II. тражио признање већ толико пута потврђиваног и опет не испуњеног права на политичко обезбеђење своје националне егзистенције у обележеној територији. У тој „политичко-јуридичкој представци“, као што је назива Руварац, казано је: „После предходећег уговора с ондашњим Ипећским патријархом обећао је Цар овоме народу највећу безбедност цркве његове и собствено територијално устројење, па још и друга права и привилегије“ и т. д. Опет, дакле, народ српски износи мисао војводства, опет тражи „собствено територијално устројење“.¹

¹ Да још наведем овде шта је казао о признатим правима српскога народа одлични руски писац и добар зналац историје балканских народа, Хиљфердинг; он вели: „преко Дунава пак би Србима обећано ново отачанство, које би као средиште било препорођењу за целу српску земљу. У тој новој домовини обећана им је слобода и закриље за православну веру, самостална унутрашња управа под влашћу војводе, којег би народ бирао и најпосле ослобођење од свију данака“ и т. д. Наш историк Руварац позивајући се на Хиљфердинга каже о њему: „Сасвим образовани и научени и за путешствија по српским земљама добро спремљени и потковани Рус“, дакле је по компетентној оцени Руварчевој тај учени Рус морао бити добро спремљен и поткован знањем српске историје и ево он каже, да је српском народу обећана и призната у новој отаџбини самостална унутрашња управа под влашћу војводе. Ја мислим да то Хиљфердинг није тек онако на памет и по чувењу казао, него је то казао као збиља

Ја нећу више да дуљим ово можда већ и одвише дуго излагање и навођење. Може неко наћи, да ради оцене покрета од г. 1848. није баш ни потребно било толико дуго застајати и задржавати се на давно прошлим догађајима, отпочињати што но реч „од Кулина Бана“, анализати „привилегије“ и нашироко доказивати, како народ српски, који је прешао и настанио се у Угарској, није никако одустајао од идеје војводства. Па ипак сам нашао, да је тај свраћај у прошлост потребан с тога, што, као што већ видесмо, у најновије доба изађоше на среду два српска историка, један

„добро спремљен и поткован“. — Вредно је и интересно поменути и то како чак Маџар Ирањи у својој већ навођеној књизи каже о повељама од 6 априла 1690 и од 20 авг. 1691. г.: „La faculte de choisir un voyvode est garantie par le premier document. Quoique dans le denxième il n' en soit pas fait mention, nous la tenons pour acquise.“ Дакле и маџарски је писац имао толико увиђавности и правничке логике да је видео, да те две повеље нису једна другу потирале, него да су оне једна другу допуњавале и да то, што у доцнијој повељи нема помена о избору војводе нимало не значи, да је то право тиме напуштено и укинато, него да је оно већ стечено и да су тако и Срби схватили, кад су после тога тражили само то, да им се у другој повељи изближе обележи црквена аутономија, пошто тога није било у првој повељи. Е али наш млади историк Суботић има другу логику, он говори „непристрасно као историчар“ и он је фино „ишницовао“ да је народ српски напустио мисао војводине.

заслужни ветеран историк и један млађи историски испитач, те се потрудише да на основу „поузданих података и дубоког познавања извора“ докажу: 1. да је цело то тражење војводства од стране угарских Срба једна скроз неоснована претензија, која нема никаквог историјског ни правнога основа; 2. да су сами Срби напустили и одбацили идеју војводства, дакле у опште политички-националну мисао, и да су тражили само црквену аутономију. Кад то кажу и доказују српски писци и историци и ако би то тако било, онда би збиља морало изгледати чудно и сумњиво, откуд се г. 1848. одједанпут повампирила већ давно напуштена и сахрањена идеја војводства, откуд је она у мах синула у уму српскога народа и толико га силно обузела и опила, да је за њу улетео у страшну и неједнаку борбу с угарском владом и њеном организованом државном силом! Кад та идеја није имала корена свога ни у неком несумњивом и признатом праву ни у вери народној, у мишљењу његовом, у некој кроз цео низ нараштаја пронесеној и наслеђем преданој традицији, онда је близу памети, да се психолошко објашњење њене напрасне појаве мора тражити у неком моћном спољном импулсу; она је морала бити вештачки накаламљена, убризгана, добачена народу „наитијем“ неке тајанствене више силе, од стране некога спољнога фактора,

који је својом важношћу и импосантном снагом могао у души народној пробудити и галванисати већ давно одбачене и изумрле жеље и аспирације, опити га вером у успех и покренути на борбу. А такав моћни и импосантни фактор ко би други могао бити, него бечки двор или управо она велика тајанствена сила, која се зове „камарила“? Она је, дакле, у по-таји и испод руке добацила народу ту примамљиву мисао, она га је окуражила, она му је била силан инспиратор и моћна залога успеху. Ето такав би морао бити логички закључак поменутог разлагања наших новијих историка а специјално онога млађег историка. И тако би онда на крају крајева изашло, да су маџарски писци имали право, кад су српски покрет од г. 1848. обележили или управо жигосали као дело камариле и као оруђе бечке реакције. С тога сам сматрао, да је било потребно, пратити психичко врело и развој идеје војводства те захватити мало даље у прошлост. А сад да пређем на летимични преглед и оцену непосреднога зачетка, значења и резултата тога знаменитог покрета. То ће бити предмет другог чланка.

II

Уздам се да су моји напред изложени наводи, ма колико да су површни и испрекидани,

ипак несумњиво показали, да је народ српски прешао у аустријске земље као чврсто везана национална група с развијеним осећајима своје целине и своје националне индивидуалности и да никад није одустао од те мисли, да он има не само природно него царско-краљевским повељама признато и крвљу својом преливено и запечаћено право, да му се то његово национално биће обезбеди путем политички-административне аутономије у особеној области (војводини). Он је, као што видесмо, тој својој вери и томе схватању кроз цео 18. век у толиким приликама давао јаснога и енергичкога израза. Али наравчо, тада још није била поникла наша новија критички-историјска школа, а посебице још не беше изишао на површину један од главних оснивача и најврснијих представника њених Иларион Руварац и тако онда још није имао ко да томе народу и његовим правцима убедљиво и по „критички овереним подацима“ докаже, да су Срби дошли у аустријске земље не само као прости бегунци, гости, него и као *незвани гости*, из чега би се онда одмах лако могло извести, где је по познатој народној изреци, место таквим „незваним гостима“. Руварац је из тога после још даље извео и доказао да Србима „никад није обећано, да ће они и у туђој угарској земљи бирати себи војводу и

имати своју војводину".¹ Кад то каже такав признати ауторитет у познавању и критичком испитивању историјских извора као што је стари и велештовани архимандрит Руварац, онда ми који нисмо историци ваљало би да приклонимо главу пред таквим ауторитативним решењем тога питања; могли би смо тек само дубоко уздахнути и зажалити, што је тај српски народ у Угарској кроз све нараштаје све до најновијега доба заносио се једном маштом, борио се, мучио се, протествовао и чинио представке, па најзад 1848 г. и устао на оружје и пролио толику драгоцену крв и поднео толике тешке жртве за једну фантазму, за једну скроз погрешну и неосновану претензију.

Ја, строго узевши, у овој прилици, не бих имао потребе ни разлога, да се (и кад би био спреман и надлежан) упуштам у оцењивање тих ново откривених историјских истина нешега одличнога историка, јер то што је један народ био у обиани кроз двеста година, што се заузимао, загревао и борио за нешто, што се у самој ствари показало као заблуда, то ни мало не може утицати на суд о томе, да ли је та борба његова била спонтани израз његове

¹ В. Ил. Руварац, Одломци о грофу Ђорбу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху с три излета о такозваној великој сеоби срп. народа, издање срп. краљ. академије. 1896.

вере или је он у тој борби био само неко туђе оруђе: народ је могао војевати и за једну илузију, али је то била његова илузија и то је оно што ја пре свега овде доказујем. Но при свем том тај Руварчев „излет“ има ипак извесне везе с темом овога чланка у толико, у колико у њему први пут имадосмо прилике да из пера једнога тако уваженога српскога историка прочитамо закључке и резултате, које смо досад налазили само у назорима и списима маџарских званичних и литерарних кругова, државника и историка. Кад загледамо у језгру, есенцију целога дугога и тешкога спора, који се од краја 17. века до дубоко у 19. век води између Срба и Маџара у Угарској, ми ћемо видети да је главна принципијелна разлика и супротност између гледишта једне и друге стране била у томе, што су угарски Срби вазда сматрали да су они у угарске земље прешли као организован народ по *позиву* и под условима, који су у царско-краљевским повељама и патентима изложени и свечано гарантовани, а Маџари су напротив сматрали, да су Срби дошли као једна растројена и распуђена гомила бегунаца, дошљака и јадника, који су дошли да траже уточишта и спаса у земљи Угарској и који према томе треба да су задовољни што су их Маџари „великодушно“ као госте примили, а нису смели никако излазити с том дрском претен-

зијом, да им се у маџарској земљи даје некаква автономна територија, некакав војвода, ослобођење испод спахијских власти, намета и терета и т. д. И кад сад излази један од главних оснивача и представника српске критички-историјске школе, па свим својим ауторитетом доказује и потврђује то исто, што су Маџари вазда говорили и заступали, онда ови могу с пуним правом прстом указати на ту за њих толико драгоцену сведоџбу, да су у целој тој поменутој дугој борби право и истина били на њиховој страни, а на српској страни — обмана и погрешка. Такав логички закључак истина не би, као што већ рекох, могао ма у чем изменити сам психички карактер те српске борбе не би могао утицати на суд о самоме врелу те борбе и тога устанка, али би без сумње могао послужити као моћна потпора ономе већ поменутоме мишљењу, да је оружани покрет год. 1848. био, ако не баш дело камариле и реакције, оно свакојако једна кобна политичка погрешка. И тако су онда не само Маџари, него и они већ поменути иначе родољубиви Срби, који су тај покрет *ex post* осуђивали као погрешку, добили у признатом српском историку јакога савезника и једномишљеника.

Ми ево после педесет година чинимо помен томе покрету као једном светлом историјском догађају, а пред нас се испречио Руварац па

нам са своје научничке висине довикује: „Приклони ухо твоје рођени мој и чуј што ћу ти ја рећи о збитију том:¹ наши су стари, и први и потоњи наши стари, из основа грешили и били у заблуди, кад су у угарској земљи тражили војводину и војводу, тражили патријарха, тражили да их угарски сабор призна као народ, кад они на то нису имали баш никаквог права и онда није чудно, што их је маџарска влада г. 1848. огласила као ребеле и бунтовнике и што су они онда морали војевати, гинути и страдати; њихови су захтеви били претерани и неосновани и то им је донело целу ту муку!“ Хоћемо ли ми остали лајци и нестручњаци збиља одмах поклонити се пред том историјском истином? Разуме се да се, као што већ рекох, морамо поклонити пред њом, ма колико нам она непријатна и горка била, али нам нико не може замерити, што нам није ласно одједном растати се и раскрстити с једном укорењеном мишљу, с једним схватањем и веровањем, које смо од старих наследили и носили у уму и срцу своме кроз толике године, па нам га неумитна наука хладно и немилостиво разбија и разорава. Кад нам се већ ваља растајати, онда свакојако с правом бар то тражимо, да докази научника који нам

¹ То су његове речи, в., наведену расправу стр. 144.

разбија досадање веровање, буду толико поуздани и јаки, да нас доиста убеђују. Ево ја отворено велим, да ме наводи и докази Руварчеви нису убедили ма да ја као човек од науке извесно не спадам међу затуцане и тврдоглаве шовинисте, који се грчевито хватају за своје укорене и наслеђене предрасуде и веровања и умиру с њима. Не могу, а да бар летимично не наведем своје скрупуле и објекције на супрот Руварчевом разлагању.

Нашем се заслужном историку очевидно допало, кад му је дошло онако згодно да каже онај свој „виц“ о незваним гостима. Руварац има потпуно право, кад вели да Леополд I. прогласом својим од 6. априла 1690. није позвао ни мислио позвати народ српски у аустријске земље; У томе месецу аустријско је оружје још победно напред продирало, али се убрзо после тога ратна срећа обрнула, Турци су побеђивали и аустријанску силу потискивали и најзад потиснули до Дунава и преко Дунава, пошто су освојили и „кључ јужне Угарске“ Београд. Но још и пре освојења Београда Срби су се под патријархом Арсенијем испред победне турске силе повлачили на север заједно са аустријском војском и ту је сад за аустријски двор настала потреба, да у неколико промени свој доскорашњи план, да бар привремено напусти своје екстен-

зивне тежње на балканском полуострву и да се побрине зато, како ће што успешније одолети турској сили, која напред продире, и одбрани границу Угарске од турске најезде. У томе плану и рачуну, који су измењене прилике и ратна нужда налагали, српски је народ био свакојако важан фактор, јер се осведочила његова ратничка способност, он се показао као одличан људски материјал за ратне како освојачке тако и обранбене циљеве. Аустријски је двор имао несумњивога властитога интереса с једне стране, да не допусти да тај толико драгоцен материјал буде искасапљен и истребљен од стране варварског победиоца¹ а с друге стране да сасвим опустеле крајеве доње Угарске насели једним тако ратоборним елементом, који ће бити предстража и грудобран на према навали турској. А кад је тако стајала ствар онда зар би чудно било да је аустријски двор збиља позвао главну масу Срба под патријархом да пређу преко Саве и Дунава у угарске земље? Но ево онај „Будимлија“ Швикер а после њега и наш Руварац

¹ Као што је показало грозан пример са оним Арбанасима, који беху пристали уз аустријску војску и које су Турци г. 1689. ухватили и све до једнога посекали, А таква је сеча извршена и над српским војницима при преоаји Ниша везиру Ђуприлићу „Немце пусти а српске војнике посече“ као што прича сам Руварац

тврде, да ту није било никаквог позивања и они се у томе само и једино позивају на већ поменути проглас од 6. апрула 1690 у коме разуме се, таквога позива на пресељење нема. Али има пре свега она већ горе поменута представка партијарха Арсенија г. 1706 Леополдовом наследнику Јосифу I. у којој патријарх чисто и јасно каже како је он на *писмене Позиве* цара и краља Леополда I. извео толики народ из старих седишта и довео у Угарску. Ту, дакле Арсеније „не каже каквом палатину, бану или обор капетану и министру, већ самом цару и краљу Јосифу I“ (да се послужим властитим речима Руварчевим) да је он позван да с народом дође у Угарску. Па како Руварац ту јасну сведоџбу самога Патријарха побија? Он вели да је „он новом ћесару изпричао и представио ствар мало другчије и онако како ће по њ боље бити“ а мало после опет понавља: „Патријарх Арсеније III. човек будући хтео се, по слабости људској, пред новим ћесаром и краљем мало похвалити и истаћи да је његова заслуга, што се на крају г. 1690. толико хиљада српских душа нашло у земљи угарској... па је рекао и написао нешто, што чињеницима са свим не одговара“. Ми би смо на овакво побијање такође само то могли казати да се наш поштовани историк „човек будући, по слабости људској“ послужио једним аргументом,

који очевидно претпоставља велику наивност код читалаца, а све само зато, што му то писмо патријархово квари ону досетку о незваним гостима, која је тако лепа. Зар сме Руварац, који иначе тако ватрено брани Арсенија од прекора и нападаја којекаквих „шврћа“, замишљати и допустити, да је исти тај патријарх био толико глуп, да се хвали и препоручује цару тиме, што ће му онако без зазора у очи казати једну лаж? И зар је смео Арсеније тако да говори једноме цару, који је извесно морао веома добро знати, како је текла ствар под његовим непосредним претходником?¹ А најзад, какву велику заслугу тражи патријарх у томе, што је довео цару на врат једну гомилу „незваних гостију“? Заслуга је и похвала само онда, кад ко доведе доброшле и позване госте. Поред тога казивања патријарховог, које по моме мишљењу Руварац оном примедбом није побио, ја ћу, да не бих сувише дуљио, навести само још сведоџбу двојице аустрајских државника, који су живели у времену, које је било још веома блиско тој сеоби, а који су поред тога имали на расположењу сву архиву и све документе,

¹ У осталом Арсеније се био цару својим држањем и владањем према бунтовнику Ракоцију толико препоручио, да му никако није ни потребно било још и даље препоручивати се и то још неистинитим представљањем ствари при сеоби.

који су се на ту ствар односили. Та су два човека Бартенштајн и Колер. Бартенштајн каже да се досељење (Einwanderung) Срба у Угарску догодило „per modum pacti“ (на основу уговора) јер је тада било стало до тога да се Срби склоне, да из Турске пређу под аустријску власт, „јер се од многобројног прелаза њиховога очекивала велика корист;“ тај одлични државник и темељит познавалац историје српскога досељења и смерова и тежња аустријскога двора сведочи, да су Срби по позиву и на основу уговора прешли у Угарску.¹ А још је значајније казивање Колере, који је био дворски саветник (Hofrath) при угарској дворској канцеларији, дакле је био, као што и сам Швикер признаје, представник и тумач онога мишљења, које су мађарски виши званични кругови

¹ Руварац наводи, истина, ту сведоцбу Бартенштајнову, али он је не усваја него усваја и потписује шта је о тој казао Швикер и пошто је то изјавио он вели „нешу даље ни речи да трошим о томе умовању и тој тврдњи Бартенштајновој и да испитујем, зашто је он тако представљао ствар ту“. Али ја држим, да је Руварац дужан био да ипак још коју реч потроши о тој тврдњи Бартенштајновој и да је разлосима и подацима побије, јер је несумњиво да је Бартенштајн веома важан и надлежан сведок и да је он ту ствар много ближе и боље познавао него што је после двеста година познаје Швикер. Свакако је, дакле, Руварац требао да нас обавести о томе, зашто он више верује Швикеру него Бартенштајну.

имали о српском народу, његовом досељењу и његовим правима и повластицама, а историјски је доказано да су ти кругови од самога почетка, а нарочито од времена Ракоцијеве побуне, били веома рђаво расположени према народу српском и његовим повластицама, да су вазда попреко гледали на те „привилегисане дошљаке“ и да су се стално и консеквентно борили против свакога покушаја аустријскога двора да оправдане захтеве и тежње српскога народа ма и донекле, ма и у некој крњој и половној форми задовољи. На ту се историјску истину морам мало ниже опет вратити, јер нам она може послужити као веома важан факат и податак за разумевање потонјих мађарско-српских односа. Тај Колер, дакле, у своме већ поменутом својству није никако могао бити особито симпатички расположен према народу српском и његовој судбини и стога његова сведоцба има у толико већег значаја, кад чак и он као представник мишљења угарске дворске канцеларије изречно каже у једноме своме на основу богатог архивског материјала и по проучењу свих дотичних аката и докумената састављеном извештају „denen durch die bekannte Literas luvitatorias ex Turcico herüber berufeuen raiziſchen Familien.“ Још и пре Бартенштајна и Колера то исто мишљење ми налазимо у предлозима разних

дворских комисија и министарских конференција у Бечу, које су испитивале српске ствари.² Према томе не стоји оно што Руварац каже, како се „после тако мислило у народу да је ћесар позвао и патријарха и народ да дођу овамо (т. ј. у Угарску)“ није се то тако само „мислило“ у народу, него је то патријарх казао Цару Јосифу, а овај на то није ништа „возразио“ дакле је признао, а осим тога поред народа и његових црквених поглавара то су тако исто мислила и сва надлежна централна места на двору, то су мислили и јавно констатовали аустријски државници, који су били савременици тих догађаја. И њихово мишљење

² В. о томе: Schwicker, Pol, Gesch der Serben in Ungarn стр. 9. где побија то мишљење о „позивању“ Срба, па онда у примедби вели о томе мишљењу: „Diese Ansicht findet sich bereits in den Protektional Diplomen Leopolds I. Sie wurde später bei den öster-reichischen Staatsmännern die herrschende“. И ту је најинтересантије како тај данашњи историк после двеста година боље зна да ли је Леополд I. Србе позвао, него што то зна сам — тај исти Леополд! Или зар није то смешно, кад Швикер онако с висине каже, како се у протекционалним дипломама Леополда I. истина налази тај „назор“, да су Срби позвани, али је то погрешно; дакле, сам тај исти Леополд I., под којим се прелазак у Угарску догодио, каже да је ту било позива, али му то Швикер обележавао просто само као „Ausicht“, као пометњу, према чему би излазило, да је Леополд по свој прилици доцније заборавио, како се то све догодило и уобразио, да је Србе позвао!

и казивање ни Швикер ни Руварац нису, бар по моме нахођењу, никако још досад побрили поузданим актима и фактима. Све, што су они против тога навели, слабо је и недовољно. Немам, на жалост, овде места, да наведем још неколике податке и посматрања у потпору овој својој оцени. Ја сам, дакле и данас убеђен, да народ српски није био „незван гост“, него да је он позван прешао у угарске земље.

Пошто је покушао да докаже да се народ није по позиву него као бегунац и невољник ради привременог склоништа нашао на угарском земљишту, наш историк изводи даљу консенквенцу из тога свога излагања и то сасвим правнички. Он вели, да су те повластице или „ако баш хоћеш“ уговори имали да важе само за оне крајеве који су имали од Турака да се очисте и потпадну под власт ћесара аустријског и краља угарског, дакле за стару, првобитну постојбину српског народа, а никако за земљу угарску, па према томе онда кад се народ по злој судбини с „привилегијама“ у руци нашао на туђој земљи „то се у напред могло знати шта ће да буде с повластицама или, ако баш хоћеш, с уговорима који и које важе донде, докле постоје прилике у којима су повластице или уговори склопљени — *rebus sic stantibus*, — и који губе важност, кад се промене прилике и настане друга

судија* тако од речи до речи правнички изводи Руварац. Кад је већ Руварац наишао на правно земљиште, онда ја већ могу с њим слободније разговарати, јер и ја сам неко парче правника. Код међународних уговора доиста постоји она позната прећутна „*clausula rebus sic stantibus*“, по којој уговор само дотле важи, док постоје и трају оне прилике и околности које су имале важити као претпоставке његовом закључењу и испуњењу. Наводећи ту клаузулу Руварац *implicite* признаје да су уговори између народа српског и аустријског ћесара били међународни уговори; то је важно признање. Узмимо, да су ти уговори збиља могли бити закључени с том претпоставком, да народ српски остане у својој старој постојбини и да се она од Турака отме и ослободи и да је после пресељења народа у Угарску та претпоставка отпала, престала и да су услед тога ти уговори због промењених прилика — *rebus mutatis* — могли изгубити своју важност; ту онда за решење тога питања може бити пресудно само то: да ли су дотичне уговорне стране то доиста тако сматрале и према томе од уговора одустале? Да народ српски, који је под Патријархом и после тога прешао, то није тако сматрао, то је јасно и то не треба доказивати а што се тиче друге уговорне стране, аустријског ћесара и угарског краља, то су доцније

већ наведене дипломе и повеље такође несумњиво доказале, да и та друга страна то није тако схватала. Кад је у јануару 1699. г. закључен карловачки мир, онда је питање о повратку (репатријацији) српскога народа у стару постојбину било решено и свршено разуме се у негативном смислу. Сад је већ и народ српски видео, да ту нема више повратка, а то је видео и аустријски двор.¹ И пошто је то питање било таквим начином решено већ је у јулу исте 1699. године цар Леополд I нашао за потребно да разagna нерасположење и страховање Срба за признате им повластице, те је издао своју протекциону диплому од 2. јула те године, у којој поново свечано потврђује све признате им слободе и повластице и при томе нарочито помиње заслугу Срба због напуштања Турске². После тога је дошла она већ поми-

¹ Ја ћу за сада овде само мимогред поменути, да по моме мишљењу аустријски двор још и пре тога већ није озбиљно мислио, да Србе пусти опет у стара седишта, ма да је то, ради умирења самога народа, казано у повељи од 20. авг. 1792. и у рескрипту ц. и кр. војног савета од 32. марта 1694. Немам овде места да наведем разлоге за то своје мишљење.

² Виља добро запазити да је цар нарочито изтаквао као заслугу Срба што су напустили Турску. То значи да је цар желео и да је цару требало, да они пређу из Турске у угарске крајеве, те им је то онда признао као заслугу. А дали се таква заслуга признаје некаквим добелим и незваним гостима?

њана свечана потврда („feierliche Confirmation“ као што Швикер вели) свих тих „привилегија“ или уговора од стране Јосифа I. г. 1706. и то по поновљеном тражењу народа српског. Ја сам већ помињао, како Швикера очевидно збуњује и доводи у неприлику та „конфирмација“, а овде ћу ради интересности навести баш његове речи; он вели: „Ова важна потврда српских привилегија, која је и од стране угарске дворске канцеларије публикована, преноси све повластице и слободе, које је, као што видесмо, Цар Леополд под сасвим другим околностима и приликама српским „гостима“ за њихову стару постојбину с оне стране Саве и Дунава дао био, на ове сада у поданике цара и краља претворене становнике војне границе и појединих делова Угарске и Хрватске-Славонје“. И ту се сад Швикер довија да објасни и извини „diesen bedenklichen Act“ тадањим тешким и несигурним политичким и војним положајем бечког двора¹. Швикер је сам осе-

¹ То објашњење и правдање Швикерово нема нити може имати ма каквога уплива на силу важност тога акта; факт. да су том потврдом српске повластице изречно и свечано поново потврђене и признаге за угарску земљу, не мења се нимало тиме, што је он дошао иза оваких или онаких побуда и прилика. Само се собом разуме да је аустријски двор све разне концесије чинио српском народу по политичкој потреби и нагоњени приликама, а никако из некакве платонске љубави према томе народу!

ћао, колико га тај акт бије у главу и ремети цело његово извођење и доказивање. Није потребно поново помињати још и доцније свечане потврде српских „привилегија“ од стране Карла VI. год. 1715. и од стране Марије Терезије год. 1743. и 1745. А из свега тога излази чисто и јасно, да ни једна ни друга уговорна страна нису сматрале, да су ти између српског народа и цара-краља закључени уговори изгубили важност услед „промењених прилика“, него да су те уговоре сматрале и после те промене као обавезне, што значи, да ти уговори нису закључени с' обзиром на неко одређено земљиште, него да су у тим уговорима признате повластице и слободе дате српском народу као таквом без обзира на ову или ону територију¹.

¹ Признати аустријски правни научник, професор инсбуршког универзитета Бидерман, казао је о српским привилегијама како је Леополд I дао Србима „une serie des privileges coustituant une base juridique solide“; тај писац који добро познаје историјско развиће и односе у обе половине аустроугарске монархије, налази, дакле, да српске привилегије представљају за положај и права српскога народа солидну правну основу. То каже један сасвим непристрасан немац и одличан правник, који је добро размислио и измерио шта ће казати. В. D-г Bidermann, la loi hongroise sur les nationalités, dans ses rapports avec le passé et le présent de la Hongrie, (у „Revue d. dr. international“ 1869. стр. 513.—549.).

Признајем да сам се доста дуго задржао на Руварчевом разлагању о „такозваној великој сеоби српског народа“ и тиме можда упао у ону списатељску погрешку, која се зове — удаљавање од предмета. Али ја сам већ горе поменуо, да се то, што је Руварац доказивао и као резултат извео, свакојачко тиче и предмета ове расправе, а кад је тако, онда се ја очевидно нисам могао (ради некакве уштеде у простору) ограничити само на то, да просто поменем тај Руварчев рад и да га тиме уклоним с пута, што ћу само тек казати, да ме он није уверио или боље „разуверио“. Кад стојим према таквом признатом зналцу и критичком испитачу наших историјских извора, онда или му морам веровати и према томе исправити своје досадашње погрешно мишљење, или сам свакојачко дужан да наведем разлоге, према којима ја нисам могао да се „разуверим“. Ја нисам могао ризиковати, да овде с пијететом пратим двестагодишњу тешку борбу српског народа у Угарској и да пишем апотеозу крвавој фази те борбе у г. 1848., а да после тога какав „млади историк“, који поскакује уз ветерана и старог мајстора Руварца,¹ на ово моје разлагање при-

¹ а ја Кам. Суботић који се на крају свога разлагања о идеји срп. војводине ограђује од могућег кривог разумевања те вели да он о тој идеји није писао „из каквих савременех претензија којима би најмање места било у овим крајевима (т. ј. Угарској) преко који се војводина ни простирала није“.

мети: „Овај стари „Омладинац“ још једнако живи у негдашњим илузијама и заблудама. Он још верује у оправданост оних претензија, што их је српски народ заступао и износио, и глорификује устанак од г. 1848., а не види да је заостао иза савременог стања наше историјске науке, чији је најстарији представник Руварац јасно и непобитно доказао, да је та цела борба тих српских „пришелаца“ у Угарској носила на себи некакав фантастички карактер и да је мајска скупштина са својим закључпима била само кулминација а устанак, којег је она инаугурисала, само крвави свршетак једне кобне историске заблуде, коју је српски народ и одвише скупо платио!“ Ја спадам у оно старије коло, које је г. 1848. већ било на свету, и мени су се као тадашњем детету од шест година, понеке сцене из тога покрета, које сам својим детињским очима гледао, дубоко урезале у душу и памет, јер су биле страшне и драстичне; доцније сам као младић из галерије посматрао и слушао људе, који се беху искупили на благовештенском сабору од г. 1861., то је било 12 година после свршене револуције и ту сам имао прилике, да гледам пред собом још многе негдашње вође, представнике и учеснике тога покрета, на првом месту старог патријарха Рајачића па Стратимировића, Суботића, Стојачковића, Стојаковића, а од млађих Милетића,

Јована Живковића, Радака и др. И сад ми живо пред очима лебди светитељска слика седога, бременом година обхрваног и сломљеног патријарха, како дрхћући устаје иза председничкога стола и држећи се једва на ногама с великим напором, али ипак чврстим нагласком отвара сабор беседом, у којој између осталог каже како су „привилегије наше, којима се јемствује народу нашем држање народних сабора, и осигуравају се права народна, опште имање, опште добро и благо, општа светиња и аманет свију Србаља“, затим даље вели како је народ српски вазда сматрао па и данас сматра те привилегије као „таке државоправне уговоре који вежу и једну и другу страну на једнако“ и најозбиљније препоручује народним изабраницима, да никако не попусти од оних права, за која народ војује и крв своју пролива од сто седамдесет већ година и т. д. После патријарха устао је већ поменути чувени говорник архимандрит Никанор Грујић и у лепој, смишљеној беседи одговорио у име сабора седоме председнику на његов говор; та је беседа веома значајна као веран израз погледа, који су владали народом и његовим представницима не само у то доба него и, што је за ме нарочито важно, на мајској скупштини г. 1848. Грујић је ту између осталог поменуо како „жеље могу бити праведне и неправедне,

умјерене и неумјерене, упутне и неупутне“ и желећи да сабор остане на путу правде, умерености и упутности он вели: „Јест, у привилегијама нашим имамо ми за све оно, што се у њима обећава, даје и потврђује, дакле за све оно, што се може желети, искати и тражити за народ наш у овим земљама, правни основ и правац и границе и у овима законито јемство са упутност, умејераност и правду свега што би поднели с те тачке највишој државној власти“. Затим одлични беседник вели како је та мисао о значењу и важности повластица „тако живила и дизала се увек у свести народа нашег... пружала се увек као нека основна, непрекидана и ненадвезивана жица кроз све догађаје народног живота нашег, и она је управо дала повода знаменитој оној мајској народној скупштини и њеним тачкама“. И та „жица“, што је Грујић помиње, пружала се збиља кроз све говоре осталих саборских посланика и добила је израза у закључцима тога значајног сабора. Докле се у саборници у Карловцима тако говорило, резоновало и одлучивало, дотле је у исто то време у блиском манастиру Крушедолу у тихој осами седео један млади скоро пострижени монах који је слушајући а после и читајући на тенани све то, што су Грујић и други говорили на сабору, сумњиво вртео својом паметном и тада већ историј-

ским студијама прилично надевеном главицом и искрено сажалевао тога старца патријарха, свога „Духовнога оца“ Никанора и све остале виђене српске прваке и правнике, што се ти људи заносе једном заблудом, којом се зава-рава народ већ сто седамдесет година, која га је наводила на странпутице и муке, намамљивала на захтеве и жеље, у којима нема ни помена о упутности, умерености и правди као што је сиромаш Никанор у својем песничком полету замишљао и проповедао¹. И из тога младога монаха развио се и сазрео је после потоњи чувени историк српски и он је ево после више од тридесет година остао и утврдио се у својем тадашњем мишљењу и тек је сад стигао, да то своје мишљење о српским „привилегијама“ и о целој политички-националном кретању угарских Срба јавно изнесе и на историским доказима оснује.

Према сад поменутиим мојим антецеденцијама ја се нисам могао тако лако и без отпора склонити на то, да оне знамените Србе, које сам на послу ма и „кроз плот“ гледао, у које сам упирао своје младачке погледе с пијететом и вером у њихову политичку памет и спо-

¹ Тај млади монах то је још тада и отворено казао својем духовном оцу и старешини Никанору и овај је био великога духа и широка срца и није се љутио на свога младога постриженика.

собност, чијим сам се речима и делима загревао и одушевљавао — да те одличне Србе сад одједном сматрам као прости наивне занесењака, који не умеју да читају историју, који у својем родољубивом заносу и слепилу виде и изводе „што се из писама и златопечатаних повеља Царевих и Краљевих не види и не може извести“, који су „пристрасни те верују што желе да је или да је било“¹. Из тога би онда излазило, да данашње млађе покољење, после поуке Руварчеве, може те старије раднике онако с висине „сажалително“ да сматра као добре „православне српске родољупце“ али као — рђаве политичаре, који су уносили неку појезију или неке традиционе предрасуде онде, где треба реално и трезвено мерити прилике и добро познавати историју, те су према томе повели народ у кобне и скупо изпаштане политичке погрешке.

Ја сам одмах у почетку ове мале и површне студије српски покрет од г. 1848. обележио ка светао и знаменит догађај у животу целокупнога Српства и ја то нисам казао као неки занасени „песник и беседник“ него као човек, који се рачуна у некакве политичаре и државнике, и према томе, ја морам овде хладно и зрело да оцинем све што може да утиче

¹ Што је под наводним знацима то су речи Руварчеве.

на суд о томе покрету као политички-историјском догађају и што може ту моју у самоме почетку постављену тезу да оправда или да — обори. У предњим наводима ја сам већ утврдио, да су вођи, представници и иницијатори тога покрета сматрали га само као логички наставак претходне дуге борбе за остварење српских „привилегија“ да су на мајској скупштини стали на терен тих привилегија као на правну основу са које полазе, на којој своје захтеве и закључке базирају и да су скоро ти исти људи с патријархом Рајачићем на челу и после свих горких и крвавих искустава, после свих преварених нада и очекивања још и г. 1861. на благовештенском сабору задахнути били истим духом и стајали на истом „привилегијалном“ терену. А кад је то тако, онда ће ваљда бити јасно, зашто сам ја ради што правилније и непристрасне оцене тога покрета морао толико да залазим у прошлост, да застанем пред Руварчевим наводима и резултатима, да се осмелим, да му изађем на мегдан на једном пољу, на коме је он толико јак и добро поткован, а ја толико слаб и нестручан, те да покушам да обеснажим његове резултате својим скромним примедбама. Ја никако не уображавам, да сам тим својим примедбама потукао Руварца на пољу, на коме је он тако укопан и чврст, него

сам тиме само хтео да покажем, да се Руварац у тој прилици није показао онакав, какав је иначе у својим пређашњим радовима био. Он нам је у својим многобројним, веома цењеним историским радовима многа питања и многе тачке из наше историје критички прецизније и расветлио, многа нам је наслеђена веровања и предања исправио и показао као погрешна и неоснована, дакле нас је од многих историјских заблуда излечио и ми смо му за то захвални и ми га за то ценимо;¹ па кад је после свега тога наишао и на то, по оној страни народ српски, толико важно питање о сеоби у угарске земље, о начину, како се она извршила, о „привилегијама“ тога народа, које је он вазда сматрао као „светињу и аманет“ и за чије је остварење и „оживотворење“ кроз два века поднео толику борбу толике муке и жртве и пролио толику крв, онда се од тако озбиљног историка, какав је Руварац, могло с правом очекивати, да ће он то питање разрадити свом збиљом, темељитошћу и исцрпношћу, какву оно заслужује, а нарочито онда, кад се он подигао и подухватио, да историјски докаже сву погрешност погледа на важност тих „привилегија“, који су

¹ Као што ценимо и остале виђене и уважене представнике новије критички историјске школе, као што су Ст. Новаковић, Чед. Мијатовић, Ковачевић и др.

руководили српски народ, и сав немисао те борбе па и покрета од г. 1848. за оживотворење њиково. Он то, по мдме мишљењу, није учинио и ја ћу се радовати, ако својим примедбама постигнем бар то, да Руварац још једном узме предасе то питање и то не само у једном лаком „излету“.

Пошто сам показао, зашто и по чем ме Руварчево доказивање не може убедити о томе да српске „привилегије“ немају и нису могле имати правне важности за угарску земљу ја сад ваља у кратко да проговорим о томе, какви су односи били између српскога и маџарског народа од времена досељења српског па све до године 1848. Када су се Срби под патријархом Арсенијем у маси као „народ“ појавили у Угарској и фактички почели уживати дата им права и повластице, они су још од самога почетка, при својој појави били оштар три у оку маџарског народа, а нарочито његових виших редова и представника, католичкога клира и маџарскога племства (спахија); ни томе клиру ни тим маџарским „немешима“ нису могле ићи у рачун српске повластице: заштита и самостална Управа православне цркве, ослобођење од десетка и данака, ослобођење од жупанских власти и жупанијске јурисункције, живљење под „сопственим магистратима“ и т. д. Сасвим је ра-

зумљиво, да су повластице, дате српском народу, изазазвале такво неповољно и противничко расположење у маџарских виших сталежа, који су тада у име народа решавали, па и у самим нижим слојевима маџарскога народа. Швикер с пуним основом вели: „Две су деценије (1690—1710) од пресељења Срба протекле биле а Срби су на према маџарској држави и нацији стајали не само као неки странци, него и као противнички, непријатељски елеменат“. Тако се, дакле, зачео тај несретни верски и национални антагонизам између српског и маџарскога племена,¹ који је час јавно избијао на површину, час опет латентно тињао и трајао и никако није могао да се отклони и изравни. Јели се тај антагонизам могао изгладити и изравнати и до кога је кривица, што се то све до г. 1848 није могло постићи?

Ради правилне и непристрасне оцене тога за карактер и значење српскога покрета тако пресуднога питања, мора се узети у обзир положај Срба, кад су се нашли у новој постојбини, као и

¹ Нема сумње да су догађаји за време Ракоцијеве буне, а нарочито држање Срба према тој побуни, то противничко расположење још више потхранили и распирили. Срби се међутим према тој побуни нису могли другчије држати и понашати, него што су се понашали, као што ћу ниже потање разложити.

тадашњи спољни и унутрашњи положај аустријске царевине. Већ сам помињао да су Срби дошли у Угарску као народ наоружан и организован под својим патријархом и осталим старешинама (магистратима) и имали су у земљи угарској свечано ујемчена политички национална и верска права и повластице. У свим дипломама и патентима, који су издавани у време сеобе и после сеобе означавају се Срби вазда као политички-национална целина, као „*Comunität des griechischen Ritus und der raizischen Nation*“ или као „*raiziche*“, „*illyrische*“ или „*serbische Nation*“, и т. д. Затим се у тим државним актима говори такође о српским „свештеничким и световним сталежима“ (*ecclesiasticis et saecularibus Statibus*), у које су спадали српски православни клир с митрополитом на челу па онда капетани, заставници и официри српске милиције и српски „сопствени магистрати“, какви беху обор кнезови, кнезови и кметови, који се у дипломама називају „*rectores et officiales*.“ Над свима је Патријарх био главни поглавар и управник¹ како у црквеним тако и у световним стварима; Швикер потврђује на основу докумената да су како цар тако и највиша централна надлештва (као дворски

¹ Онако од прилике као што је Патријарху Рајачићу у једној фази покрета од год. 1848. дато право и титула „Управитеља народа.“

војнички савет, угарска дворска канцеларија) у свим пословима српскога Патријарха сматрали „*als den Vorsteher und Leiter seines Volkes*.“ Уз Патријарха је још стајао и вице-војвода.

Кад је народ српски у време карловачког мира већ стално настањен био у Угарској, он је у прво време још једнако остао у тој својој засебној политички-националној организацији слободан од жупаниске јурисдикције, од спахиског „кметства“ и од свих терета и дажбина. И тај свој положај српски народ није „узурпирао“; није из милости добио, него је он у томе своме положају био признат од стране надлежних државних фактора у угарској земљи, и то на основу *уговора*, које је он од своје стране најтачније и најсавесније испунио. Кад рекох „надлежних фактора државних“ онда ми ваља напоменути, да се ту разуме не само цар аустриски и краљ угарски, него и угарска дворска канцеларија, која је по тадашњем феудалном уставу угарском стајала уз краља као врховна и централна уставна власт, као његов уставни савет, који као највиша инстанција решава политички-административне послове угарске краљевине. Факат је, да је диплома цара Леополда I. од 20. авг. 1691. г. где се, као што видесмо, признају „сопствени магистрати“ и световна власт Патријархова, издата путем угарске дворске кан-

целарије, као надлежне уставне власти за Угарску.¹ Прве сметње и повреде, на које су Срби наишли у уживању својих стечених права и слобода, долазиле су од маџарског становништва, од маџарских жупанијских власти и маџарских католичких владика.² Услед тога је цар и краљ опет поново издао патенат од 4. марта 1694 и то преко угарске дворске канцеларије у коме најстроже налаже властима угарским и католичким црквеним поглаварима, да не сметају Србима у уживању њихових права и повластица. Још је важније да је и саму ону

¹ Па и пре те дипломе издати царско-краљевски патенат од 11 декем. 1690. г. којим се понављају и потврђују све Србима дате повластице и српски се народ ставља под нарочито старање и протекцију краљеву, те се у исто доба наређује и свима властима Угарске, да досељени народ заштићују и да се тај народ у свима признатим му повластицама и слободама брани од свакога напада и узнемирења — и тај је патент издат преко угарске дворске канцеларије.

² У пркос издатим повељама и наредбама највиших угарских власти жупанијске су ниже власти хтеле по што по то Србе да потчине својој јурисдикцији и општим теретима и дажбинама, а владике су од њих тражиле десетак и т. д. Поред тога је маџарска католичка јерархија организовала једну сталну, кроз толике године настављену борбу, гоњења и плетке против тих српских „шизматика“ и њихових црквених поглавара. Види о томе интересне податке између осталих у књизи Ман. Грбића: карловачко Владичанство књ. I.

већ наведену свечану потврду свих српских права и повластица од стране Јоџефа I. издала и обзнанила опет угарска дворска канцеларија, па и доцнија такође већ поменута потврда Карла VI. издата је преко те исте канцеларије и шта више послана угарском сабору, који је г. 1715 на окупу био и угарски на сабору сакупљени сталежи нису против те путем њихове дворске канцеларије издате потврде учинили никакву примедбу ни подигли какав протест, као што то Бартештајн у своме „извештају“ нарочито наглашује.¹

Ето тако је стајала ствар са српским правима и повластицама са гледишта угарског уставног права.

Кад су поменуте повеље и потврде издаване од стране угарског краља а преко централне уставне власти угарске и кад је свечана потврда од 1715 саопштена угарском сабору „ради тачног извршења и управљања“ и сабор није против тога никакву примедбу ни представку чинио, онда су Срби могли с пуним правом сматрати, да о државно-правној тврђи и важности њихових повластица не може бити сумње. Такав је био положај Срба са гледишта државнога права угарског; но ваља узети у обзир и њихов политички положај

¹ А то потврђује и Швигер у нав. књизи стр. 220.

према тадашњим спољним и унутарњим односима и целокупном стању аустриске монархије. У спољном погледу Аустрија је била у непрестаном ратном стању с Турском и то је ратовање вођено с променљивом срећом; поред тога Аустрија је била уплетена у ратове у Француској и Италији; у исто доба били су односи у унутрашњости саме монархије веома заплетени и затегнути нарочито с тога што је маџарски народ био скоро у перманентном бунтовном стању према аустријској круни и династији. Док су Срби с аустријском војском храбро војевали против Турака и својим војним услугама највише допринели да се јужна Угарска очисти од Турака, дотле су Маџари под Текелијом и Ракоцијем¹ били у отвореној оружаном побуни против цара и краља и при томе склапали споразуме и везе с Турцима и с њима заједно војевали противу Аустрије.² Вредно је поменути како је и устанички вођ Ракоци веома добро ценио и увиђао војничку способност и вредност тога ратоборнога и жилавога српскога племена, те је

¹ Нећу да помињем раније побуне под Бочкаијем, Бетленом, Ракоцијем I.

² Познато је да је маџарски устанички вођа био заједно с Турцима при опсади Беча 1683. Ираћи у својој већ наведеној књизи то савезништво Текелије с Турцима такође потврђује,

у нарочитој прокламацији позвао Србе да му се придруже и да с њиме заједно војују за „потлачену слободу отаџбине“ и при томе им обећавао, да ће за вечита времена бити ослобођени свакога терета и само ће својим оружјем „служити отаџбини“. Интересантно је, да у невољи борбе ти „побуњени патриоти“ сматрају Србе као синове угарске отаџбине, док су их све дотле па и потода сматрали и отворено означавали као мрске „странце, пришелце и бегунице“. Срби се нису одазвали томе позиву, него су верно стајали уз цара и краља и знатно допринели успешном сузбијању и угушењу побуне, дакле управо својим грудима и својом крвљу спасли од опасности хабсбуршки царски дом и територијални простор његове власти. Тај им „грех према слободи отаџбине“ Маџари све до новијега доба нису могли заборавити ни опростити, ма да Срби у *штоме шренуику* и при тадашњим околностима апсолутно нису могли друкчије радити него што су радили. Тек је пет година прошло било од сталнога останка и насељења Срба у Угарској, за то време они су већ искусили поменуто тако видно противничко расположење од стране маџарског становништва и његових жупанијских и црквених власти и сметање у уживању својих права и повластица, а с друге стране непрестано добивали доказе царско-краљевскога

старања да се њихове „привилегије“ на супрот маџарском сметању одрже и утврде; они, дакле, тада још никако нису могли предвиђати, да ће двор доцније мало по мало окренути лист и заборавити на неоцењене услуге и жртве „вазда вернога и драгога“ народа српског. Осим тога им је цар и краљ свечано дао и потврдио онако пространа национално-политичка и верска права и повластице, а Ракоци им нуди — ослобођење од пореза, тражећи уз то непрестани најскупљи порез у крви! Да су Срби пристали уз Ракоцију они би од своје стране најфлагрантније повредили и раскинули тек закључене уговоре с угарским краљем и изгубили право на толико већ скупо плаћена права; уз то су Срби морали сасвим природно имати више вере у моћ и отпорну снагу једне царевине него у моћ и успех једнога помеснога бунта. Најзад ту долази још као пресудан разлог за држање Срба и то, што су они досле непрестано уз аустријску војску војевали противу Турака и њиховога азијскога варваризма, што су Турке морали сматрати као своје вековне диндушмане и угњетаче и онда би то била једна нечувена психолошка загонетка и нелогичност, кад би они одједанпут уружили се с оним, који тражи везе, пријатељства и наслона у Турака и који као њихов пријатељ војује против једне хришћанске силе. Према свему том избор Срба из-

међу цара-краља и Ракоција није у тадашњем тренутку и према оним приликама могао бити сумњив.¹

Већ и ово, што сам у кратко додирнуо и испричао, довољно нам може показати колико одговара историској истини и правди дрско и шовинистичко тврђење Ирањијево, кад он пред европском публиком вели: „Les Serbes payèrent mal la généreuse hospitalité des Magyars“ (Срби су ружно плаћали Маџарима њихово каваљерско и великодушно гостопримство) и за доказ томе пре свега и на првом месту наводи држање Срба према Ракоцијевој побуни² (коју Ирањи зове „la glorieuse prise d'armes de François II Rákotzy“ и побуњенике означаје као „les patriotes insurgés“). Како је било то „великодушно гостопримство“ према Србима одмах при њиховој појави и њиховом настањивању у Угарској, то смо мало час видели, то показују погрдна имена, која су од стране Маџара придевана Србима, то најзад сведочи

¹ Данас после двеста година и после свега доцнијега искуства могло би се, наравно, о томе и другчије резонovati и судити.

² Дакле још и дан дањи маџарски политичари коре Србе због њиховога држања према тој побуни, а то показује поред те Ирањијеве примедбе још, између осталих, и чланак: Horniyk, A társzok etfeiorradalma 1703—1711 (рацка контра-револуција од 1703 до 1711) у маџарском часопису „Stolche“ од г. 1868.

и сам паријарх Арсеније III. кад у своје већ помињаном предсмртном писму г. 1706. цару Јосифу I. каже, да су Маџари Србима огорчени непријатељи (*infensos postros hostes*). Из свега; што је до сад казано, види се јасно, зашто је тада двор аустриски имао највећег политичкога интереса да заштити Србе против маџарског непријатељства, да им поново утврђује дата им права и повластице. Српска војничка снага и потпора била је у тадашњим приликама, под утицајем унутрашњег растројенога стања и спољњих ратова, за аустриски двор од еминентне вредности и значења; Срби су били тада најпоузданији стуб и ослонац аустриске монархије, осведочена „елита“ аустриске војске. Србски је народ својим војним услугама и својом обилато проливеном крвљу у пуној мери и у пумом смислу речи зарадио и стекао призната му права и слободе. То ваља овде нарочито истаћи и нагласити. И Срби су потпуно свесни били те своје политичке важности за аустриску монархију и за ред у држави.

Но при свем своје од стране двора и дворских централних власти толико повлађеном и фаворизираном положају Срби су већ тада имали толико уставног осећања и политичког инстинкта, да су још за рана почели тражити, да се њихова права и слободе поред свих краљевских повеља и свечаних потврда инарти-

лулишу (узаконе) од стране угарскога сабора, те да законским признањем њихове вере и нације уђу у ред пуноправних угарских држављана. Тај се захтев налзи већ у представци поднесеној цару и краљу од стране Митрополита Ђаковића г. 1709. у име српског народа и његовога сабора; он остаде без успеха и с тога је опет поновљен год. 1715. и тада је имао нешто више успеха у толико што су у већ навођеној потврди српских привилегија од стране Карла VI., као што видесмо, те привилегије обзнањене угарском сабору коме је том приликом свечано казано како та права и слободе „*semper firma atque rata sint et maneat.*“ Но и то публикување повластица у самом сабору није Србима још било довољно, јер при свем публикувању и свим потврдама опет је вазда запињало с потпуним остварањем тих права и то услед вечитога отпора и плеткарена маџарских власти и маџарског клира. И с тога су Срби са својим захтевом озакоњења излазили пред саборе од г. 1723 и 1729, влада је потпомагала тај захтев, али све то беше у заман; сабор не само што није хтео да узме у обзир и претрес захтев српскога народа, него се у њему напротив још подиже глас, да се и сама црквена власт митрополита српског укине или бар битно ограничи. Такво држање Маџара на сабору морало је, разуме се, не само и даље

одржавати него још и пооштравати антагонизам између маџарског и српског народа на очевидну штету једнога и другога. То је доказала доцнија историја. Како је у Угарској после победе над Ракоцијевим устанком настало редовно стање и како су и спољни ратови за неко време престали бити, то је мало по мало почела већ да се заборавља пређашња војничка и политичка важност „илирске нације,“ већ се јављају прохтеви и код самога двора да се српска права и повластице поступно крњэ и сужавају и српском народу и његовим представницима и првацима већ је почело свитати пред очима, већ су почели озбиљно слути и помишљати, да даља судба српскога народа и његових у надлежној државно-правној форми признатих и крваво стечених права и повластица ипак зависи од промењљивих струја на двору, од мена и флукуација у спољном и унутрашњем положају монархије, у кратко: да је он упао у један особени државни склоп, у коме због разних противборних елемената и укрштених тежња, нема и не може бити некога сталнога система, некога утврђенога правнога основа него где решава свагдашња политичка конвенијенција и политички рачун, који није увек једнак. И с тога је народ српски и после већ поменутих неуспешних покушаја ипак и даље непрестано тражио, да дође до споразума с

мађарским народом и да се његова права узаконе од стране сабора.

Сви ти покушаји српскога народа нису ништа помогли, маџарски је народ остао при својој непомирљивој држању и вазда је само ишао за тим, да српском народу смета при остварењу његових права: да преко своје дворске канцеларије и својих магната плете и рије на двору против свакога попуштања Србима и свакога ма и почесног и половног испуњавања њихових оправданих захтева. Маџарски историци, а специјално и већ толико пута навођени Швикер, хоће да правдају то држање маџарског народа а нарочито његових сабора према српским захтевима тиме, што угарски сабор није могао у пуној мери и целому обиму да узакони српске привилегије, јер би тиме признао Србе као „нацију“, као неко засебно национално тело с политички-административном самосталношћу, дакле као „државу у држави“, а то је наравно било противно угарским државним интересима, јер би то био први корак за распад и раскомадање угарске државе. Да ли се тиме збиља може оправдати понашање Маџара према Србима и њиховим тако стално настављаним покушајима за зближење и споразум? Пре свега сви ти поменути историци а посебице Швикер сасвим самовољно подмећу српском народу, да је он тражио у

Угарској неку „државу у држави“ неку сасвим оцепљену, политички самосталну област с војводом на челу. Пре свега ваља напоменути да земље круиз угарске нису сачињавале неку централизовану и једноставну државу, него су имале једно веома децентрализовано, муниципално устројство, у коме је било места и за неке нарочито привилегисане и аутомне дистрикте који су представљали засебно самоуправно муниципално тело,¹⁾ које је као такво слало своје колективно заступништво на угарски сабор; као пример навешћу ердељске Сасе (Немце), којима је још у XII. веку краљ Геза II означио једну нарочиту област у Ердељу и дао им привилегије, које су им гарантовале народност, језик, особене општинске и муниципалне установе; они су, дакле, сачињавали и данас сачињавају једно засебно национално, аутономно тело, имали су и имају своју обласну скупштину и свога изабраног поглавара, грофа (comes). Па даље, угарски краљ Бела IV одредио је Јазигима и Куманима, као тада засебној народности, једну особену област у самоме срцу Угарске, дао им у нарочитим привилегијама самосталну унутрашњу администрацију, под сопственим народним капетанима и са особитим муниципалним правима и слободама и

¹⁾ „Einen autonomen Municipalkörper“ као што сам Швицер вели.

тај је јазигско—кумански „дистрикт“ на угарском сабору био заступљен колективно (као засебно аутономно тело) преко нарочитих делегата: најзад су и Немци, у компактној маси својој у сепешкој жупанији, од угарских краљева добили одвојену област са сопственом организацијом и уживали су без икаквог протеста од стране сабора угарског од неколико векова своја привилегијална права — сасвим слична повластицама, које су народу српском свечано признате од краљева угарских у надлежној државно-правној форми. Па јесу ли та муниципална тела, ти аутономни „дистрикти“ ма у чем доводили у опасност територијалну целокупност земаља угарске круне, јесу ли се они сматрали као „државе у држави?“ То никад Маџари нису казали ни тако сматрали, него су шта више на своме сабору од г. 1741. потврдили привилегије Јазига и Кумана, ма да то формално по уставу није ни потребно било. И откуд се онда може тврдити, да су Срби тражили неку „државу у држави“, кад су они тражили само једну област, на којој ће се као „нација“ концентрисати¹⁾ и имати своју унутарњу самоуправну организацију с војводом на челу, онако као што је имају сад поменути дистрикти, дакле под круном, централном суд-

¹⁾ Темишварски је сабор од г. 1790. казао да се народу српском уступи једна област „за његово компактирање.“

ском и административном влашћу и под законодавством Угарске. Никад Србима није пало на памет да неки део оцепе од територије угарске и да се одвоје у неку политички самосталну покрајину; они су вазда од самога почетка тражили само оно, што је на благовештенском сабору од г. 1861. онако прецизно и потанко формулисано.

Према овоме, што сам навео, јасно се види колико је слаб и неоснован тај навод, којим маџарски историци хоће тобож да објасне и оправдају непомирљиво држање угарских сабора према Србима и њиховим стеченим правима. Да су Маџари ма колико били расположени за измирење и споразум са српским народом, они би бар чуда ради покушали да се на стално понављана тражења тога народа упусте у преговоре с његовим представницима, да виде, да ли се узајамним попуштањем и компромисом може постићи правичан споразум, при коме би се с једне стране очувала територијална целокупност угарске краљевине а с друге стране српском народу очувала јемства за његову веру и народност. Али Маџари то не само да нису ни покушали, него су на својим саборима захтев српскога народа о узаконењу његових права и повластица свагда с окорелом надутотошћу и индигнацијом одбијали или просто ињосирали. И из тога се види

да се с пуним основом може казати, да су Срби при тим својим неуморно настављеним покушајима зближења и споразума с маџарским народом показали много шири поглед, много бољу политичку увиђавност и способност предвиђања, него што су то показали охоли маџарски великаши и политичари. Вредно је да у томе погледу наведем један веома карактеристичан факат; г. 1762. митрополит Ненадовић, кад је било изгледа да ће се опет сазвати угарски сабор, подноси у име народа Марији Терезији своја и народна „gravamina“ (жалбе). Ту између осталог митрополит опет по толики и толики пут понавља захтев да се српске повластице инартикулишу од стране сабора и на тај захтев шта одговара царица? Она вели како „српскоме народу никад није признат приступ на дијетама (саборима), он је своје слободе и привилегије добио од краљеве милости и највише власти. Послови тога народа не спадају пред саборе, него пред краљевски престо где су они у сигурној заштити. Да се поменуте привилегије и слободе од стране сабора инартикулишу, као што митрополит захтева, то је тим мање потребно, што су оне не само од свагдашње (угарске) дворске канцеларије надлежно издате и потврђене, него је још и поврх тога, што је било сувишно (zu allem überfluss), и онај срп-

ској нацији издати „mandatum protectorium“ (потврда привилегија) од г. 1716. саопштен тада сакупљеном сабору угарском (сталежима краљевина Угарске, Хрватске, Далмације и Славоније) „als eine ewig fürzudauren habende Verfügung“ (као наредба која има стално и вечито да траје).^{*} Такав одговор на поменути захтев саборског узаконјења српских повластица очевидно обележава један обрт у политици аустриског двора, који се већ поиздаље спремао и помаљао. Докле су још год. 1723 и 1729. круна и влада бечка потпомагали захтев Срба за саборско узаконјење, дотле се сад сам двор противи томе захтеву; ма да су у одговору Марије Терезије наведени државноправни разлози, који могу формално и спољно да га оправдају и да га преставе као израз милостиве краљевске бриге и пледирање за већ довољно обезбеђену правну важност српских повластица, ипак је иза тога државноправног резоновања стајао један скривен политички смер, једна владавинска максима, која се после тога провлачи кроз целу унутрашњу историју хамбуршке монархије, а која је изражена у добро познатој и небројено пута навођеној девизи „divide et impera“ (подели па владај). Ма колико да је Марија Терезија имала разлога, да буде наклоњена и захвална Мацарима, ипак бечки дворски кругови, после то-

ликик предходних примера, нису могли никако да стеку веру у верност и лојалност већине мацарског народа и с тога су бечки државници који су окружавали Марију Терезију, постали све више расположени за апсолутистички систем па су успели да придобију за то и царицу¹ и према томе је онда сасвим разумљиво, што је бечкоме двору нарочито и на првом месту био сметња угарски устав, којег су Мацари (то им се мора признати) вазда свесно и витешки бранили и чувли, а с друге стране су бечким дворским и владиним круговима у великој мери већ били досадили и Срби с њиховим конгресима, вечитим протестима, жалбама и позивањем на своја стечена, а никако не остварена права. Веома су добро увиђали у Бечу, да су Мацари и Срби два најживља и најтурбулетнија елемента,² дакле и најопаснији за централистичко-германизаторске смерове и прохтеве, који су све више овлађивали у Бечу и на скоро за тим у Јосифу II. добили свога типскога и најзнаменитијег представника. По томе није тешко било прорачунати, колико би за бечки двор и сад означене тен-

¹ B. Sprnger, *Gesch. Oesterrlichs seit dem Wiener Frieden 1809*, I. crp. 10.

² Das ausgesprochene National-Bewusstsein des serbischen Volkes fand in Ungarn nur noch bei den Madaren eine ähnliche starke Empfindung vor*, каже Швикер.

денције незгодно и тегобно било, кад би се те две нације споразумеле и сложиле и заједнички учиниле фронт према Бечу. Ваљало је, дакле спречити тај споразум, те с једне стране одржати Србе у зависности од Беча, од милости и заштите дворске према противничком расположењу Маџара, а с друге стране опет држати у шкрипцу и зауздавати Маџаре тиме, што ће им се према потреби износити баук српскога конгреса и српских привилегија. И то је оно, што Маџари нису били у стању да прозру и да разумеју, нису могли да се испну на више политичко гледиште, те да политичком мудрошћу и правдом према српском народу изиграју и паралишу ту језуитску бечку политику, него су јој редовно и непрестано наилазили на лепак остајући на уском и ограниченом гледишту верске и националне нетрпљивости и егоизма, а поред тога им се све више у главу усељавала политичка фиксидеја о великом „Мађарорсагу“, великој концентрисаној мађарској држави, којој остале народности ваља да послуже само као материјал за храну и експлоатисање, као постоље мађарској величини.

Година 1790. беше веома карактеристична и важна за потоње односе између српског и мађарског народа. Већ сам поменуо да су Срби показивали већу политичку увиђавност, боље

прозирали већ обележену политику бечких дворских и војничких кругова, а то су поново засведочили својим држањем наведене г. 1790., кад је већ било на догледу сазивање угарског сабора. Још за време владе, а још више по смрти Јосифа II беше настао нов покрет и врење међу аустриским народима, а нарочито у Угарској, и у томе кретању и узбуђењу учествовао је, разуме се, и српски народ. „Као пријатељи и пристаоци уставне слободе и самосталности и угарски су се Срби придружили општој жељи земље, да се њени односи стално законски уреде и утврде“ каже Швицер, а то је без сумње непристрасна сведоџба, јер будимски професор не пише као „Србољуб“, који за Србе адвоцира. Ма да је при последњем већ поменутом покушају митрополита Ненадовића, да се добије инартикулисање привилегија, двор, као што видесмо, био од судно противан томе кораку, те је митрополит добио и веома оштар прекор, ипак то није могло уздржати митрополита Путника, да још пре сазива сабора у марту 1790 г. поднесе Цару представку, у којој моли да он и још неколико способних чланова из срп. клира и народа буду позвани на угарски сабор, како

¹ „Политика Марије Терезије разликовала се од политике њенога сина (Јосифа II) само у средствима, а никако у циљу“ вели већ напоменути Спрингер у нов. књ. стр. 10.

би се српском народу дала прилика да „сад и у напредак заједно с осталим сталежима земаљским свим силама ради на општем добру и на поправци свога властитога положаја“. Зар то није јасан доказ бистријега политичкога погледа, боље увиђавности и оцене бечкога политичкога система, кад српски народ, после толиких наседања и безуспешних покушаја и у пркос прекору и противљењу двора, опет поново прилази угарском сабору, тражи зближења и споразума с маџарским народом, јер увиђа да вечити антагонизам између једнога и другога племена само годи и иде у рачун бечкој влади и њеним апсолутистичким прохтевима; он очевидно слаби и паралише отпорну снагу оба народа.

Па како су Маџари одговорили на тај поновљени покушај зближења од стране српског народа? Нови је Цар Леополд II., уваживши поменути митрополитову представку, наредио угарској дворској канцеларији, да се српски митрополит и владике позову на сабор и при томе је нагласио да „после тога може од стране сабора да се узме у претрес и расуђење, каквим би начином илирска нација могла у напредак да буде представљена нарочито изабраним депутирцима и како ће моћи да држи своје националне саборе (National Landtage)“. На ту наредбу Цареви угарска дворска кан

целарија одговара да „тако названа илирска нација“ у Угарској као „нација“ нема политичке егзистенције и да је „расејано живећи српски пук“ (Volk) већ представљен преко дотичних жупанијских и варошких депутираца. То је исто поновио и угарски кардинал-примас. После тога је и сам угарски сабор већ довољно јасно показао своје гледиште, кад је изразио своју радост, што Срби радије хоће да зависе од земаљских закона, него од разних привилегија и резолуција, па је по том у нацрту инаугуралне дипломе (на коју се нови краљ заклиње) предложио и ову тачку: „Ми и наши наследници стараћемо се, да грчко-не-сједињени становници (accolae) Краљевине Угарске и њених „partes adnexae“ који су добили право државног грађанства, не буду спречени него вазда остану неповређени у слободном вршењу своје религије, што ће се још на овом сабору нарочитим законом утврдити“. Из тога се видело јасно, да Маџари ни тада нису никакo мислили, да Србе признају као нацију, да им пруже јемства за обезбеђење њихове националне индивидуалности, у опште, дакле, да се правично и братски измире и споразумевају с њима, него су просто хтели да им замажу очи тим, што им тобож, по правди и у интересу општег добра, дају право грађанства у Угарској, па су још и додали како „не би

било у реду, да се таквом једном многобројном ратоборном народу још и даље украђује уживање држављанских права". Могло се још у том нацрту саборском опазити и то, како сабор избегава да помиње Србе по њиховом народном имену, него их просто зове „грчко-несједињени земаљски становници". Па ипак су Срби још имали наде, да ће моћи да успеју код угарског сабора и стога су тражили, да им се допусти држати конгрес, на коме би они као народ своје жеље формулисали те их поднели краљу и сабору. Ради одобрења конгреса учињена је представка цару од стране Митрополита и владика српских. То тражење да се одобри конгрес било је сасвим оправдано и умесно и Цар је то тако узео те је саопштио угарској дворској канцеларији, да је одобрио држање српскога народног сабора. Али Маџари су, како у свим пређашњим приликама тако и у овој прилици остали консеквентни, верни своје вазда противничком расположењу према сваком српском захтеву те тако угарска дворска канцеларија учини представку против држања српског сабора па је при томе још и то нагласила, како је с потуно оправданим разлогом под царем Јосифом II. изречено правило, да се српски сабор сазива само и једино ради избора Митрополита, а да се не унушта у расправљање и претресање ма

каких других питања и жалаба, која се тичу политичког или црквено-народног положаја српске нације.¹ Али је цар остао при своје мишљењу и понова објавио угарском дворском канцелару, да је Србима одобрио држање конгреса. Српски се сабор састао у Темишвару у септембру 1790. и ту су се на сабору јавиле две струје, једна која је била противна Бечу а наклоњена Пешти (споразуму с маџарским сабором), друга која је била против Маџара и уздала се у бечки двор. Ону прву, као што сам већ помињао, водио је и најречитије заступао Сава Текелија, другу су водили српски ђенерали Папила и Сечујац, а уз њих су пристајале и владике. Наш уважени старина и те мељит зналац историје Јов. Ђорђевић каже у својој интересантној и веома поучној студији „српско-маџарско пријатељство"² да је Сава Текелија био најглавнији међу оним увиђавним посланицима „који су скроз провидели целу ову недостојну комедију, која се из Беча удешавала и у којој је Србима намењено било да послуже бечкој господи као машице за вођење кестења из ватре." За тим поштовани

¹ Српски сабор је, дакле, требао да буде само изборни сабор, а никако расправни (Vevhandlungs-Congress).

² В. Јов. Ђорђевић, српско-маџарско пријатељство, историско-политичка студија, прештампано из „Српске Заставе", Београд 1895.

старина наводи говор Текелијин у коме је овај доказивао „да се српске привилегије врло добро дају сложити с маџарским држ. законима и искао је, да се Срби ставе под заштиту тих закона, те да не зависе вечито од милости царске.“¹ Ма колико да ценим ту тако изврсно и патриотски написану студију нашега старог запалца и професора и да се иначе у свему слажем с њеном садржином и тенденцијом, ипак не могу да се сложим с наведеном оценом Текелијиног држања и његове улоге на знаменитом темишварском сабору. Текелија је већ у то доба био добар и родољубив Србин, али је поред тога у исто време био и угарски племић и „Vollbürger“ (потпун држављанин,) који је уз своје српско национално осећање имао уједно и сталешку свест тадашње угарске властеле, која није веровала Бечу и била после Јосифових германизаторских експеримената испуњена великом анимозношћу према бечким дворским и политичким круговима.¹ Према томе Текелија је пре свега стајао на томе гледишту, да Срби треба по што по то да се споразумеју с Маџарима и да с њима заједнички стану на према омрзнутом Бечу: то му је била главна руководна мисао без обзи-

¹ Не треба заборавити при томе ни то да је Текелија у исто доба био члан угарског сабора као облегат чанадске жупаније.

ра на то, да ли се из Беча удешава проста комедија са Србима или се мисли њима збиља дати оно, што они према стеченим повластицама траже. У принципу та је мисао Текелијина била правилна и политички основана, али је при томе његов поглед на сам положај српскога народа у Угарској, на његове повластице и слободе био поглавито инспирисан оним схватањем, какво је о томе владало у маџарским племићским и саборским круговима, у којима се он по своме друштвеном положају највише кретао. Треба само прочитати његов велики говор на темишварском сабору, па да се то одмах увиди. Интересно је и вредно, да овде саопштим извод из тога говора:

Текелија пре свега помиње, да ће српска права бити много ооље обезбеђена законом него ма како свечано издатим привилегијама, с тога налази да конгрес треба своје захтеве да упуту сабору и краљу. „Била би“, вели он, „велика незахвалност, кад би смо обишли оне, који су нам у овој земљи допустили становање и живљење, који су нашу браћу, наше претке, кад су били бегунци без домовине, примили у своје очинско крило, који наше добро и благостање сматрају и као своју срећу и т. д. После ових очевидно незаслужених комплимената Маџарима Текелија узима у прет-

рес „толико хваљење“ привилегије, те их осуђује и сматра као штетне и убиталне за српски народ, па између осталог наводи како је привилегија од 1691, која је распростра на све како пређашње тако и ново досељене Србе, још више погоршала положај Срба „јер услед тога су и наше владике, које су пре тога под штитом закона у Угарској живеље,¹ потчињене ономе добеглом митрополиту (јепет hergelauteneu Erzbischof.² Даље показује говорник како се онај пасус у привилегијама о сопственим магистратима односи само на Србију, на стару постојбину Срба, која би се имала поново освојити. Што се тиче засебне области (територије), то Теколија признаје, да би то била лепа, корисна и популарна ствар имати посебну територију, и да би је српски народ према својим заслугама збиља заслужиљао, али према тешкоћама, које постоје, говорник осим суседне Србије не зна ни за какву другу територију, на коју би Срби могли с правом претендовати. „Отуда је највећи део народа дошао, у Србији му је била првобитна домовина и само Србија, а никаква друга област није

¹ Под каквим су „штитом закона“ пре тога у угарским земљама живеље то се између осталог може видети у већ нав. књизи Грбића: Карловачко владичанство I.

² По преводу Швикеровом.

томе народу обећање у привилегијама.¹ После тога Текелија изречно вели, да он говори као грађанин и аблегат (члан угарског сабора) и да би он као такав и онда, кад би се Србина збиља одвојила засебна територија па повратила и цела Србија, ипак свим сидама тежио за тим, да се права српска узаконе од стране сабора и да се та српска област (дакле и цела Србија) присаједини и „утелови“ Угарској. Најзад говорник завршује, да он сматра, да је опстанак и самога по жупанијама расејаног срп. народа довољно обезбеђен, само ако и даље буду постојали народни конгреси те се на њима расправљали послови целог народа (ту је говорник наравно могао разумети само црквеношколске ствари), а затим ако се буду при јавним надлештвима, на свим ступњима звања и ранга постављали и синови српског народа. С тога, дакле, Телекија жели пре свега признање државног права и законито признање српског народа, јер сматра да је народу само тиме обезбеђен даљи опстанак.

¹ Ја сам овај говор навео поред његовог општег интереса нарочито још и с тога, да се види како Руварац, Кам Суботић и др. нису нимало оригинални у своме историском проналаску, да су се привилегије односиле само на стару постојбину и да нико Србима у угарској земљи није обећао неку националну политички-административну аутономију у обележеној области. Текелија је то већ одавно пре њих доказивао!

По овом говору Текекијином јасно се види да је у то доба из њега говорио не само Србин, него и маџарски племић и „аблегат“; Он је био убеђен присталац угарског Устава и уставних институција, а противник бечких централистичких и германизаторских тежња и у томе је он могао доиста имати уза се и погађати расположење и осталих мисаоних Срба свога времена, али је он уз то по своје већ поменутом положају и својим друштвеним везама био ангажован према Маџарима, превиђао јасне историске факте, порицао значење и важност крваво стечених повластица и слобода нарочито у оним тачкама, које су се тичале политички-националног бића српског народа и показивао одвише вере и уздања у правичност и предусретљивост Маџара, што се консеквентним дотадањим држањем њиховим никако није оправдало. И ту се видело, у каквоме је смислу Текелија доказивао, „да се српске привилегије врло добро дају сложити с' маџарским држ. законима“. Срби су требали да се одрекну свечано признате претензије на национално-административну аутономију у обележеној области са слободно изабраним војводом на челу, требали су да се одрекну признате им слободе од жупанијских власти и од спахијскога кметства и т. д. па да се онда тек могу њихове привилегије „врло лепо“ сложити

с маџарским држ. законима. Српским посланицима на темишварском сабору морало је чудно звонити, кад им одличан Србин Текелија прича о „очинском крилу“, о пријатељском расположењу „браће“ Маџара. кад означава претке и своје и њихове као бегуице без домовине, који су дошли под некаквим „добеглим“ патријарсима, кад уговорно и у надлежној државној-правној форми призната и ујемчена национално-политичка права обележава као таква, која немају никакве правне важности да угарску земљу и кад најзад као члан угарског сабора и тумач мишљења саборских кругова ставља својим сународницима у изглед, да ће они бити признати као — пуноправни грађани и као растурена и расејана гомила помешати се с осталим угарским грађанима и поданицима! При свем дубоком пијетету и поштовању према сени потоњег великога родољуба и једнога од највећих добротвора народних ја овде, оцењујући непристрасно и према историским фактима, морам казати да у то доба тада још млади Текелија, бар по моме мишљењу, није спадао међу „увиђавније“ Србе како их поштовани старина Ђорђевић карактерише; да је он доиста тада већ био тако увиђаван политичар који „скроз провиди сву недостојну комедију која се у Бечу удешавала“ он би извесно морао увиђати, да он с онаквим говором,

како сам га мало час цитирао, не може никако већину саборских посланика за собом повући, него да ће, баш напротив, нехотично и против своје воље радити у корист тој комедији, која се из Беча удешевала, јер ће постићи само тај ефекат, да према њему много родољубивији и србастии изгледају они српски генерили и дворски људи, који енергички заступају српска права и повластице и прстом указују на Текелију као на најјаснији доказ и пример, какви погледи владају у угарским саборским круговима и чему се Срби могу надати од Маџара. Да је збиља био увиђаван политичар Текелија је требао Маџарима да представи и докаже, како је српски народ важан фактор, о коме ваља водити рачуна, како се Маџари морају оканути дотадашње анимозности и тесногруде и кратковиде политике према томе „многбројном ратоборном“ народу (како рече сам угарски сабор), да морају егзистенцију српскога народа као „нације“ примити као један стогодишњи и непроменљив историски факат, те с тим народом ступити у озбиљне, искрене преговоре и признати му правичне, крваво стечене гаранције за биће и веру, па тек онда стећи у њему поуздана савезника и пријатеља у борби против Беча. А Текелији као интелегентном Србину и племићу, није тешко било прикупити и изнети пред Маџаре

јасне и непобитне доказе: 1. да захтеви народа српског нису управљени против целокупности угарске државе и да се паметним и правичним компромисом може обезбедити српска народност и вера и при томе одржати интегритет угарске територије; 2. да је потпуно неосновано подметање и клевета, да српски народ има неке сепаратистичке и „центрифугалне“ тенденције, јер кад један народ тако стално и непроменито кроз више од пола столећа тражи узаконење својих права и слобода од стране угарског сабора и кад при свим неуспесима, које је искусио и при свем противљењу, прекору и незадовољству двора и дворских војничких кругова, ипак по толико пута непрестано и неуморно понавља тај свој покушај, прилази угарском сабору и тражи споразум, онда тај парод извесно не показује никакве, по државу опасне, сепаратистичке тежње, него напротив доказује, да хоће потпуно да припада новој угарској домовини; 3. да народ српски има толико исто уставног осећања, колико и Маџари, али да је у исто време у њега и национална свест толико исто јака и развијена, колико и у Маџара.

Ето то је Текелија као увиђаван политичар требао да учини, па да према томе удеси и своје држање и свој говор на конгресу, али он то није учинио и то му се као човеку, који

је стајао под утицајем средине, у којој је одрастао и у којој се кретао, не може можда ни замерити, такво му је било убеђење и он је при томе био добар и поштен Србин, али никако није спадао међу „увиђавније“ политичаре. Према томе не стоји, по мом мишљењу, ни оно, што Ђорђевић вели да се Текелијин говор „није допао у Бечу, где су се бојали да се Србима не отворе очи пре но што се сврши погодба с Маџарима“. Није потребно било, да тек Текелија Србима отвара очи, јер сам напред показао, како су Срби већ доказали да су им се отвориле очи, кад се свим већ наведеним лекцијама и прекорима из Беча нису дали заплашити ни уздржати, да опет поново г. 1790 траже приступ на угарском сабору и споразум с Маџарима. Али су се, на жалост, Србима баш те године сасвим, отвориле очи и о томе, да с Маџарима не може бити споразума на темељу права и правичности; у томе погледу им је говор Текелијин збиља отворио очи и стога ја држим да се његов говор није могао не допасти Бечу, него је бечким круговима на против морало бити по вољи што је он својим, једнострано маџарским схватањем инспирисаним, говором одбио већину посланика и отерао опет у крило и под скут бечкоме двору. Нема сумње, да су српске владике и српски посланици на темишварском сабору били пот-

пуно извештени о свему, што је претходило састанку тога сабора. Они су знали, како се угарска дворска канцеларија изразима о „тако названој илирској нацији“, како се та иста канцеларија одсудно противила сазивању српскога конгреса;¹ знали су такође, како угарски сабор у већ наведеном нацрту инаугуралне дипломе Србе не признаје као „нацију“, чак избегава да их назове њиховим народним именом, него их зове „грчко несједињеним становницима“ и т. д. Знајући све то, а чујући после тога како чак и Србин Текелија говори о привилегијама и какве им концесије обећава од стране угарског сабора, је ли чудно, што су при свој показној готовости за споразум морали изгубити сваку вољу, да се обраћају угарском сабору, сваку веру у правичност и

¹ Маџари су чак налазили, да је молба српских владика да се допусти држање срп. нар. конгреса стајала у противности са њиховим захтевом, да добију место и глас на угарском сабору. Да је тај прекор био неоснован увиђа и сам Швикер, кад каже: „Man hat diesen Schrift der serbischen Bischöfe als im Widerspruch stehend mit ihren früheren Bitten um landtäglische Aufnasse gefunden. Das ist jedoch keineswegs der Fall, da es sich ja bei den Serben vor Allen darum handelte, ihre National-wünsche erstlich auf dem Congress festzustellen, um dieselben sodann der Krone u. dem Landtag vorlegen zu können. Auch Leopold II. fasste die Angelegenheit in diesen Sinne auf“ и т. д. у нав. књизи стр. 326.

предусретљивост Маџира¹ и повели се за сиренском песмом из Беча?

По свему, што су Срби кроз толике године од стране Маџара и искусили и што су још једнако пред собом гледали и чули, њима је било јасно: да они треба прво да се одрекну својих привилегија и слобода, па да пристану да им Маџари решавају на сабору, како ће те њихове повластице и слободе искасапити и поткресати и да им према својим засебно маџарским интересима одмеравају оно, што ће им „милостиво“ подарити. Да ли је могло бити ма и најмањег основа и резона, да се таква мера самопрегорења и одрицања од Срба тражи?

Не само да тога није било, него је то била безпримерна дрскост и охолост од Маџара, да тако што од Срба очекују. Не могу због одмереног простора, још даље овде да се упштам у претресање те теме.²

¹ На самом сабору навођен је између осталог као пример „очинског“ расположења и толеренције маџарске и тај факат, да је велики жупан торонталске жупаније, гроф Баћањи, на последњој жупанијској скупштини (конгрегацији) искључио племиће српске, који су се ту нашли, налазећи да су они недостојни племства с тога што су „шизматички“!

² Навешћу шта Швикер о томе каже; пошто је навео, како су Срби једнако тежили, да законским признањем њихове вере и нације уђу у ред потпуних државних грађана он вели: „Freilich wollten sie dabei ihre Privilegial-

Ja sam se дуже зауставио на г. 1790. и на темишварском сабору с тога, што та година обилежава један прелом у политичкој историји Угарске, а специјално у односима између Маџара с једне и између Срба и осталих немаџарских народности с друге стране — прелом, у коме су се зачеле клице онеме стању, које је дошло до насилне ерупције године 1848. Темишварски сабор беше завршетак једнога периода мучне борбе и неуморних напора за остварење услова свога националног опстанка, непрестаног осцилисања, довијања и ломљења између два политичка центра, Беча и Пеште, вечитога колебања између надања и страховања, између кратких и половних успеха и вероломних одузимања и плетака. Темишварски сабор беше последњи легални политички сабор српски пре револуције, последња појава и ма-

rechte ungeschmälert baibehalten; man darf sie deshalb nicht tadeln weil ja im damaligen Ungarn nur der Adelige u, der Privilegirte von dem Drucke u, den Lasten der Leibeigenschaft befreit waren. Die Serben mochten wenig Geschmack daran finden. die Herrschaft der türkischen Spahis mit der des omnipotenten adeligen Grundherrn zu vertauschen“. Нав. књ. стр. 53. А тако исто вели и Ман. Грбић: „А Србљи опет и они по Хрватској и они по Угарској, вољедоше покоровати се и најстрожијим војничким законима, него ли бити кметови маџарскијех и хрв. спахија, јер су виђели да они поступају с' кметовима као и Турци са својом рајом“ Карлов. владичанство I. стр. 308.

нифестација угарских Срба као „нације“, он беше у неку руку претеча мајској скупштини. То је била последња прилика, где су се пре револуције Маџари и Срби преко овлашћених представника могли погодити а споразумети, па је и та прилика пропуштена. Чијом кривицом? По маџарским писцима и историцима наравно кривицом Срба, али има и доста учених Срба, а међу њима, као што видесмо, и наш уважени историк Ј. Ђорђевић, који налазе да су Срби на темишварском сабору погрешили и били неувидљиви, кад нису послушали ону „увидљивију“ мањину, коју је предводио Текелија.¹ Ја с таквом оценом не могах да се сложим и с тога сам се дуже задржао на томе питању, ма да нисам имао овде места, да изнесем све, што бих још имао о томе да кажем. Ја, дакле, смело исказујем овде своје уверење, да је само и једи-

¹ Још ћу овде да напоменем да није тачно ни оно што г. Ђорђевић вели: „Благовештенски сабор 1861. био је сушта копија сабора темишварског од г. 1790. Онда је орган Беча и Немача, био Сечанац (veste Сечујац) а Пешту и Маџаре заступао Текелија. У Карловцима 1861. вођ величине, која се на Беч наслањала, био је Стојаковић, а мањину, која се у Пешту уздала, водио је Милетић“. По моме мишљењу могла би ње улога српскога племића Саве Текелије на темишварском сабору пре упоредити с улогом и држањем Петра Чарнојевића на благовештенском сабору, а Милетић је са својом групом стојао у средини између десног и левог крила, између Стојаковића и Чарнојевића.

но стајало до Маџара и њихове више државничке увиђавности, да г. 1790. покваре и изиграју бечки политички рачун и да себи уштеде политички неуспех. Али у Маџара не само да није било тога вишега политичког погледа, који рачуна с реалним фактима и факторима, него у њих је напротив баш те г. 1790. почео отворено да се помаља велико-маџарски шовинизам и фатална мисао о претварању Угарске у маџарску државу. С тога сам мало час и казао да је те године настао прелом у унутрашњем животу Угарске. Прво је још пре састанка сабора од стране централне административне власти изашла ниредба, да у свим државним гимназијама предавања морају бити искључиво на маџарском језику, а такође је наређено, да ће сви професори, који за три године не буду научили маџарски, бити отпуштени. А кад се састао сабор он не само да није дезавуисао те владине наредбе, него је донео закон, у коме вели: „Држава ће од сад посветити сву своју бригу на то да шири и усавршава маџарски језик; према томе, да би дала прилике да се он научи, установиће се катедра за маџарски језик у свим угарским школама за вишу наставу. Језик јавне администрације биће опет језик латински, до даље наредбе“ (законски чл. 16 од год 1790—91), Бидерман каже: „Cette décision avait la portée d' une déclaration de guerre

et fut aussi interprétée de cette manière par les autres populations" (ова је одлука имала значење објаве рата па је тако и тумачена од стране осталих народности). То је, дакле био први корак у новоме правцу, у тежњи маџаризације.

Цела историја 18 века, а нарочито догађаји у време Ракоцијеве буне и све што се збило г. 1790., могла је поучити Маџаре, колико је кобан за унутрашњи живот и развитак Угарске тај антогонизам између маџарског и српског племена и колико се бечка политика користила њиме на штеу маџарских тежња за еманципацијом и уставном слободом, па ипак сва та искуства нису могла маџарске државнике и политичаре да опамете и да им отворе очи и прошире поглед, него су они, улазећи у 19. век, све дубље упадали у тешке политичке погрешке и у замке лукаве и вешто удешене бечке политике. Колико су Маџари запојени и опијени шовинистичким заносом и сновима о великој Маџарској, којој је намењена некаква важна међународна и цивилизаторска мисија, најбоље показује то, што и после горког искуства од г. 1848. иначе високо образовани Ирањани у својој већ наведеној књизи ни после 70 година не увиђа, да је верска и национална тесногрудост маџарска крива била, што је бечки двор г. 1790. могао да употреби срп-

ски сабор као противтежу (Gegengewicht) и укротитеља угарске дијете, те су Маџари морали да „увуку рокове“, него он још једнако понавља, како су Срби на темишварском сабору хотимично показали непријатељство према Маџарима и помогли Леополду II да заузда претеране претензије угарске дијете, како угарски сабор ипак није хтео због тога да се свети Србима, него су Маџари били „assez loyaux, assez généreux, pour reconnaître néanmoins le droits politiques et religieux des Serbes“. — Вечито иста надутост, исто шовинистичко величање своје нације и њене политичке непогрешности, исто парадирање њеним слободоумљем и њеним кавалерством пред необавештеном Европом! Међутим зна се врло добро, како је текла ствар с тим толико хваљеним законским чланом 27. 1790—91¹ а што се тиче саме ње-

¹ Кад су Срби са темишварског сабора поднели цару и краљу своје народне жеље, тачно формулисане, тада је цар предао једној комисији, да те жеље испита и да о њима поднесе своје мишљење. Пошто је комисија поднела своја мишљења, онда је цар-краљ издао своју резолуцију о жељама срп. народа и у њој је све те захтеве одобрио па чак и установљење засебне илирске дворске канцеларије, а такође је одобрено да се Србима пађе и одреди једна особена област за њихову концентрацију и пославши то своје решење угарској дворској канцеларији, он јој је уједно наложио да промисли и поднесе извештај о томе, како би се Банат као и самоуправни „Дистрикт“ могао

гове садржине он је пре свега избрисао Србе као нацију, па им је као „грчко несједињеним становницима“ дао права грађанства, растурио њихову националну целину у расејане поданике и спахијске кметове — ето то су та политичка права, која су им Маџари тако великодушно подарили. А о оним већ поменутиим национално политичким правима и слободама, које су Србима као народу ујемчене од стране угарских краљева преко угарске канцеларије ту већ не беше више ни помене. И Срби су требали да се одрекну свих тих привилегијских права, да их баце у архиву и продаду за тај — тањир сочива, што им је пружила угарска дијета!

После сабора од год. 1790—91. ниједан се доцније угарски сабор кроз педесет година (све до г. 1848) није више бавио питањем српским, јер су Маџари били заузети сасвим другим „великим“ идејама и плановима, те нису имали времена, да се баве још и таквим ситуацијама, као што је српско питање и у опште питање о осталим немаџарским народностима;

Србина одредити. Угарска канцеларија то решење цареву није никако публиковала, а још мање извршивала него је упутила угарски сабор, да *ма што* за Србе учини, те да тако предупреди, да им се не мора област опређивати. И тада је сабор донео поменути чл. 27. под притиском таквих прилика, а не по својој женоерозности.

њих је све више обузимала обест, да даље газе већ отпочетим путем маџаризације налазећи, да је то најзгоднији и најпростији начин да се питање угарских националности реши и скине с дневног реда без дугога и приметнога размишљања, преговарања и дебатована — просто, дакле, да се тај чвор ваздан не расплеће, него да се пресече. На томе путу Маџари су сада добивали потпору и окуражење из Беча. Под царем Фрањом I. (наследником Леополда II) наскоро је постао свемоћни министар чувени Метерних, који је у Аустрији завео и кроз више од тридесет година одржавао свој познати нарочити „систем“. Тај чувени државник и дипломата, кроз неко време и нека врста диктатора у европским међународним пословима, беше инкарнација реакције и централизма а при томе тако исто opak и непомирљив душманин свих словенских народности у Аустрији.¹ Премц томе је Метерних наставио и надовезао оно, што беше отпочео Јосиф II., а то је да, угушујући сваки слободнији покрет и све провинцијалне аутономије, оснује круту централизацију с господством немачког елемента над осталим народностима у западној половини монархије, а што се тиче

¹ То је нароанто констатовано Палацки у своме писму, којим је одбио учешће у немачком франкфуртском парламенту г. 1848. В. Нил. Попов, Србија и Русија св. 4. стр. 231.

Угарске ту је Метерних тражио савезнике у Маџарима против угарских Словена.¹ И тако је Метерних пронашао и засновао ту мисао, да господство над аустриским народима треба да поделе међу собом Немци и Маџари, као главна два стуба против најезде „панславизма“.² Ирањи вели како је Метерних добро разумео „q'en attaquant la domination magyare les panslavistes attaquaient du même coup la domination allemande“ и стога му је ваљало у интересу господарства немштине подржавати и господство Маџара у источној половини монархије. Метерних је, дакле, потпомагао Маџаре у њиховој већ отпочетој тежњи и намери, да маџарски језик овлада као државни и званични језик у Угарској. Тиме аустријска влада не само што је добила савезника против Сло-

¹ У томе погледу Метерних се разликовао од свога модела Јосифа II, јер га је стечено искуство из Јосифових времена научило да су се Јосифови централистичко-германизаторски покушаји разбили нарочито о отпор Угарске а посебице Маџара, који су вазда били најјачи бунтован елемент и црпи своју снагу из своје стародавне конституције, својих развитих муниципалних (жупанијских) установа. Показало се, дакле, да Немци сами за се нису довољно јак ослонац за бечке планове.

² „Немачка је партија већ одавно схватила корист, какву може извући из сајуза с Маџарима и радо је с њима делила своју власт над осталим народностима разноплемене царевине Хабсбурговца“ вели Нил. Попов у вав. књизи св. 4. стр. 1.

вена него је у исто време имала у рукама лукаво смишљено средство да Маџаре зауздава у њиховим уставно демократским тежњама ласкајући њиховом националном шовинизму а одржавајући и заоштравајући огорчење и антагонизам између њих као „владајућег племена“ и између Срба и осталих немаџарских народности у Угарској. Ради психолошке оцене специфички маџарскога духа вредно је опет навести Ирањија који сасвим правилно вели да је Метерних био „J' habile metteur en oeuvre de la vieille devise divise et imprera“ и да је он једнако тежио „de fomenteur des discordes, assez graves pour embarrasser les Hongrois trop libéraux“ и т. д. Дотле тај интелегентни Маџар све добро види и правилно суди, али кад треба из тога извести даље послетке и закључке, онда га одмах изневерава здрава логика, он није у стању да ту мисао у њеним логичким консеквенцама прати до краја, јер у његовом уму има једна слаба и болесна тачка која му помућује суђење, о коју се спотиче правилно извођење, а та је тачка она већ поменута „буба“ о некој вишој цивилизаторској мисији, о политичком супериоритету и непогрешности маџарског племена, коју носи у глави сваки ма и најинтелигентнији Маџар. Из горње примедбе Ирањијеве може се логички извести само тај закључак, да су Маџари, зна-

јући за ту девизу и политику Метернихову, требали да парирају и онемогуће ту политику а не да јој иду на руку и да јој загризу у удицу својим безобзирним и оснионим истицањем и наметањем своје националне супрематије и искључивог маџаризма на супрот осталим народностима, јер је то на првом месту дражило и изазивало те друге народности, а специјално Србе, и уносимо и потхрањивало раздор и заваду, сасвим по Метерниховом рецепту. Да, али за такво потпуно логичко „умозакљученије“ није способан ниједан Мађар, па наравно ни Ираћи.

Кад је већ једном Метерних вешто дипломатски погодио „жицу“ Маџара те их натоциљао на сад описани клизави пут, онда су они занесени постигнутим „успесима“ рапидно даље газили тим путем; почев од г. 1805. па све до г. 1847. није прошао ниједан угарски сабор, а да нису законске одредбе о употреби и ширењу мађарског језика све јаче и пресудније исказивале енергичну тежњу, да се у Угарској заведе и оснује искључива влада мађарског племена и језика; у томе су погледу нарочито значајни законски члан III. од г. 1832., затим законски чл. 6. од г. 1840., којим је маџарски језик оглашен као званичан у саобраћају с властима, за све наредбе извршне власти и т. д. па је чак и то прописано, да свештеници свих

вероисповести морају знати маџарски језик а поред тога да морају најдаље за три године, у немаџарским општинама, црквене протоколе (матрикуле) водити на маџарском језику; после дође пожунски сабор од г. 1843—44., који је довршио оно, што су пређашњи сабори у све „растећој“ градицији учинили за искључиво господство Маџара и њиховог језика; какво је обесно шовинистичко расположење владало на томе сабору најбоље се види по томе, што је доња кућа донела закључак, да се чак и у троједној краљевини маџарски језик уведе као наставни језик, да се после десет година сваки искључи из ма каквог звања, који не зна маџарски и да се одмах у саобраћају с угарским сабором и угарским властима искључиво мађарски језик употребљава; тако исто је закључено и то да се у дебатама саборским и латински језик укине у корист маџарском, свака латинска реч да се сматра као да није ни говорена; уз то је управљена краљу и та молба да се и краљевски „отписи“ сабору шиљу на маџарском језику. И на те закључке дође из Беча повољан одговор: они бише у главном потврђени и тако је тај сабор од 1843. потпуно спремио унутрашњу кризу у Угарској. Опет се, дакле, поново засведочило, да је бечка влада, којој беше душа и *spiritus rector* Метерних, с добрим политичким рачуном потпо-

могла Мацаре у том тако несмишљеном правцу, да их је све даље гурала у ту провалу, у те централистичке и маџаризаторске мере. у кратко: да је њихов болесни „Grössenwahn“ (занос за величином) употребила као веома згодно средство, да непрестано заоштрава заваду и огорчење у полиглотном становништау Угарске и да тиме на телу Угарске држи отворену рану, која слаби отпорну снагу њену и која се може у згодном моменту употребити за бечке политичке циљеве. И према свему том Нил Попов има право кад каже како су „аустриске и немачке централисте радиле слошки, с поуздањем управљајући се по јасном и доста одређеном плану“, само бих ја уз то још додао, да су на жалост при целој тој „плану“ Маџари били просто кратковида оруђа и маџаријонете у рукама вештога политичкога аранжера Метерниха, јер је управо цео тај лукави план скуван у бечкој кујни па дотурен и понуђен Маџарина, да њиме насладе и засите свој велико-маџарски апетит. За разумевање покрета од г. 1848 потребно је било навести ове његове антеценденције. Из свега тога, што сам тек онако на дохват могао напоменути, није тешко извести на историјској логици основане закључке. То ћу учинити у трећем завршном одељку.

III

По свему, што сам до сад навео, може се већ извести закључак пре свега о томе, која је међу угарским народностима још пре револуције била оруђе у рукама бечке реакције и „камариле.“ То су били Маџари, јер да су они као што сам већ помињао, имали дубљега државничког погледа и политичке увиђавности, онда би одмах прозрели, чему води та њихова из Беча подржавана политика у питању о језику и каква је при томе скривена демонска намера бечких кругова, а кад то нису увидели онда су без сумње били оруђе Метернихових реакционих рачуна и циљева, јер су му халапливо загризли у удицу!¹⁾ Је ли то јасно? И кад се ово узме на ум, онда се тек може из-

¹⁾ Веома је добро у већ навођеној књизи „Српски покрет у јужној Угарској“ казано о томе (говорећи о већ наведеним закључцима сабора од г. 1843.): „Извесно је да се тада у Бечу боље видело но у Пожуну и да се ти закључци одобрише, јер то баш и беше оружја спремно за онога који га сакова. Јасно је и то, да је у кабинету великога капцелара (Метерниха) решено, да се њиме не само служи него да се изоштри за сваки случај. Што су дипломати „пожунске табле“ тако рђава средства за остварење целих измислили, што нису за време увидели погрешку, него и онда не скренуше с пута, кад је цео свет гласно гоаорио да су закони о језику праве ловке у које се ухвати не само маџарштина, но и цела Угарска, то је кривица којој ће се доцније чути трагичан свршетак.“

мерити, какви су виртуози Маџари у чапкунском самохвалисању, кад се они пред европским светом у театрално удешеној пози вазда представљају као витезови слободе, демократизма и савремених напредних принципа, а Србе Хрвате и остале немаџарске народности редовно износе и денунцирају као оруђа реакције и камариле! А тако исто се ту види, колико је плитка тобожња политичка мудрост оних, као што већ рекох, иначе добрих и родољубивих Срба, којима засењава очи та маџарска сло-слободоумна фразеологија, те и они при помену српског покрета од г. 1849., с патриотском резигнацијом суморно климну главом и онако кроз зубе прошапћу: „на жалост тако је, били смо оруђе бечке камариле.“ Надан се да сам предњим летимичним навођењем историјских прецеденција дао довољно материјала за расмишљање тим нашим постумним мудрацима. Што се мржња међу Маџарима као „владајућим племеном“ и међу осталим народностима, а нарочито Србима и Маџарима, све више распаљивала, што се све више раскопаво јаз, који је изнутра разривао угарски државни организам, и што су се у тренуцима распаљене борбе једнога дана немаџарске народности нашле у табору оне стране, која је војевала против Маџара, то је била само неминовна историјска и психолошка разумљива

последница претходних, рукама самих Маџара, створених узрока. Није онај оруђе реакције, који се нађе у једној без своје кривице и сарадње створеној ситуацији и бранећи се од напада на своју националну индивидуалност и на традицијом наслеђене светиње своје иде путем, који му је обележен самом том ситуацијом, него је оруђе реакције онај који занесен амбициозним претензијама постаје друг и савезник реакције те јој активно помаже да систематски и поступно такву, по њене циљеве погодну, ситуацију створи. А то је оно, што су, као што сам показао, радили Маџари по инспирацији и повлађивању Метернихову, као типском представнику не само аустриске, него европске реакције.

Поред тога ваља још узети у обзир, да Маџари нису били представници савремених политичких принципа него стајали у служби реакције такође и по томе, што су они у сред 19-ог века безобзирно и обесно водили политику, која је била дијаметрално противна самоме духу тога века, самоме принципу, који у претежној мери даје обележје томе веку, а то је *принцип народности*; зна се да се национална свест потчињених и разноврсно раскомаданих народа европских почела већ будити и разгревати на зрацима нових демократских начела од г. 1789., али је она тек

на бојним пољима за ослобођење од Наполеонових универсално-монархијских тежња добила своје крваво кретење и тек је после тих наполеонских ратова национална мисао ушла у област практичног државног и међународног живота као пресудни агенс, као политички принцип, који тражи свога остварења¹⁾. И тако је, дакле, 19. век на самоме освитку своје добио своју сигнатуру као век националне борбе за слободу и равноправност. Разуме се, да је та борба морала одмах да се одазове и све већега маха да узима нарочито у томе јединственом конгломерату и мозаику од толиких разних народности и националних одломака какав је Аустрија. Чак и оне народности, које су дотле успаване биле, о којима се није водило никаква рачуна и које „официјална етнографија Аустрије не познаваше,²⁾ као што беху на пр. Словаца и Рушњаци (малоруси) у Галицији и Угарској — чак се и те народности пронађоше и покретоше из свога сна, те се помолише на политичку позорницу са сво-

¹⁾ В. о томе питање у мојој расправи: Национално начело у 19. веку. Гласник срп. уч. Др.

²⁾ Као што умесно вели један од наших даровитих историка Др. Драг. Павловић у својој лепој студији: „Уочи револуције 1848. у Угарској“, Дело, свеска за новембар 1895. стр. 223.

јим националним жалбама и захтевима¹⁾. Очеvidно је, дакле, истицање начела народности и цео живљи национални покрет био сасвим природна и логичка последица демократских идеја, идеја о слободи и једнакости; када се у име демократизма тражи обарање свих привилегија и свакога аристократизма, дакле опште-човочанска слобода и равноправност, онда се ту не може замишљати некакав апстрактни човек, неке сасвим оделите и једна уз другу без икакве везе поређане индивидуе, него ту се разуме историјски човек т. ј. такав, који има свој историјски израђени тип, јер припада извесној историјски посталој и развитој нацији са свима њеним природним и повесничким особинама. Прокламовати начело индивидуалне слободе и равноправности значи у исто време признати и начело слободе и равноправности међу великим колективним индивидуама, међу нацијама. Познати енглески културни историк Леки каже: „Кад се аналише демократски идеал, који тако простран уплив има, онда ће се наћи

¹⁾ О словацима је још у почетку четврте деценије 19-га века могао Чапловић у својим етнографским списима да каже: „Ни један народ у Угарској није толико равнодушан према свом матерњем језику, као Словаци, чији се образовани људи баш управо стиде да говоре словачки: они се вазда служе немачким или латинским језиком.“

да се он из два дела састоји: из преображаја карте европске по начелу народности и из јакога увођења и мешања демократског елемента у владу сваке државе*. Па тако исто, између осталих, руски публициста Глинка вели: „Пошет до кога је у новије доба дошао национални дух, показује у исто време његову тесну узајамну везу са духом демократије“. Није овде место, да о томе још даље доказе наводим. И кад маџарски народ у пуној светлости тога века хоће под варљивом фирмом демократизма да протура своје антидемакратске тежње, кад својој националности присваја неку привилегију према другим националностима,¹ кад хоће насилно да их притискује и прогута, онда је тај маџарски народ изостао иза демократскога духа данашњег века, он је, дакле, очевидни анахронизам, сушти представник назадњаштва и реакције. Колико је за наш век одвратна слика једнога шовинизмом заноженога и отрованог народа, који се користи државном силом и државним апарата-

¹ Спрингер, говорећи о угарским саборима од године 1839. и 1843., веома добро вели: „Nun wurde aber versucht, an die Stelle jener politischen Nation (т. ј. привилегисаних аристократских сталежа) einen wirklichen einzelnen Volksstamm zu rücken, und unter einer scheinbar demokratischen Hülle eine neue Aristokratie: die Magyaren geschaffen“ у нав. књизи I стр. 508.

том, да друге националисти гњечи и у се претопи, толико је још одвратније, кад се такав народ пред светом продуцира својим фалсификованим демократизмом а оне народе, који се бране од његовог националног фантанизма, беда назадњаштвом!

После свега, што сам тек летимично могао овде да поменем, мислим да сад неће бити тешко наћи правилан и не пристрасан одговор на напред постављено питање: до кога је кривица, што се антагоникам између маџарског и српског народа у Угарској није могао изгладити и уклонити? Очевидно је кривица била на страни Маџара: они, који су водили и представљали маџарски народ, имали су тако велике снове и тако крупне претензије, а тако ситну државничку памет, да нису никако увиђали како погрешним и штетним путем и правцем воде свој народ, како све дубље упадају у Метерникову клопку и сами својим властитим рукама и поступцима сеју семе раздора, којим ће се реакција користити. Зачеци и клице свему ономе, што је силовито избило на површину г. 1848., биле су већ у велико усађене у државни организам Угарске, било је нагомилано већ пуно запаљиве материје и само је однекуд требала да долети варница па да то све у пламен букне. У маџарском народном карактеру има много лепих и симпатичких црта,

има витештва, има јуначкога полета и пожртовања, има живости и примљивости за нове идеје, има безграничне оданости својој нацији, али се та оданост измеће у шовинизам, а уз то долази оно оријенталско самообожавање, она разгрејана фантазија и склоност фанатизму, коју су Маџари из своје азијске колевке собом донели и која надкриљује све, која помућује здраво и хладно суђење и државничко одмеравање и води претераним и неоправданим аспирацијама. А та претежна особина маџарског духа добила је свој типски израз и своју персонификацију у Кошуту, који се још на крају треће деценије 19. века појавио на политичкој позорници и као на јуриш освојио срце маџарског народа. Појава тога човека и његова улога у јавном животу Угарске може се сматрати као историјски фатум, који је био намењен маџарском народу и целој Угарској. Васпитан у школи жупанијске самоуправе он је, одарен од природе сјајном речитошћу, убрзо изучио агитаторску вештину и ону заносну, патетичну фразеологију, која задобија масу, ласка њеним националним инстинктима и страстима и овлађује њеним мишљењем. У Кошута не беше неке више државничке способности ни трезвеног политичког погледа, он је био пре свега и на првом месту једна журналистичка и агитаторска природа, коју распињу амбици-

озне тежње и претензије и он је у својим списима и говорима вазда удешавао и погађао онај тон и ону жицу, која највећма одјекује и налази одушевљенога одзива у широким слојевима народа. У њега не беше одређенога политичког програма, он није могао да оснује и прикупи око себе обележну политичку партију, него је сва његова необична моћ и чаробна сила била нарочито у томе, што је поред општих либералних фраза све остале вође и прваке далеко надмашио својим говорничким даром и енергичким заступањем спесифички маџарског националног гледишта. Новији историк Спрингер веома је добро о њему казао: „Противуречност и недоследност у Кошутовим политичким назорима свакојак би се убрзо опазила и открила, да се није већина маџарских политичара кретала и колебала у тако исто нејасним и несређеним мишљењима и да није Кошут улажући целу своју снагу бранио и заступао величину и господарство маџарске националности и то вазда износио као крајњи циљ при свим својим плановима“. Ето то је био Кошутов патос као израз болесног шовинистичког заноса, који је био захватио цело маџарско друштво. Кошут је као свемоћни агитатор овладао маџарским умом и поред његовога моћнога гласа губио се у жагору глас Дежефија а нарочито Сечењија

који су имали више политичко образовање и трезвеније државничке погледе. Узаман је Сечењи добацавао Кошуту прекор да он намерно дражи и узбуђује националну фантазију износећи јој примамљиве, али неосвтарљиве слике будућности; Сечењија је подилазила тешка брига о излазу тих бораба, о будућности своје отаџбине¹.) Сви ти умеренији и смишљенији гласови ишчезавали су пред громким гласом националнога пророка Кошута. То се још и у очи саме револуције на пожунском сабору г. 1847. опет најјасније посведочио. Између осталих предмета ту је опет искрсло питање о језику и ту су како Спрингер каже: „магнати у горњем дому показали већу мудрост него доња сталешка „табла“ чија се све већа зависност од Кошута баш у томе погледу показала кобна. Ниједан од маџарских првака и говорника није оштрије заступао искључиво маџарско гледиште, ниједан није развио тако страсан национални фанатизам као Кошут.“ Тај духовити историк то објашњава тим, што је Кошут, правилно оценивши своју снагу, осећао да је много више код куће у нацио-

¹) Сечењи у једном свом спису „Fragmente eines politischen Programmes“ који је изишао г. 1847. означио Кошута као злог непријатеља народа „он ће, вели Сечењи, наш народ стрмоглавити у један положај, из кога га ни сам Бог не може више избавити“.

налном патосу него у политичким интересима. Маџарски апостол беше довољно заслепљен и кратковид, да верује у снагу и дејство властичких наредаба и декрета у националним стварима¹.

При таквој „настројењу духова“ у маџарским меродавним круговима није нимало чудно што је о њима с пуним основом могао казати Бидерман: „Маџарски сталези, идући за циљем помаџаривања целе земље, толико су били заслепљени и залуђени тим пројектима, да нису никако видели шта се догађа око њих, а нарочито ону анимозност, која је услед њихове превласти расла из године у годину код немаџарских народности, као што нису видели ни све веће размере, у којима су се шириле жеље и тежње тих народности“². Да, да, ти вајни политичари и државници маџарски, који су водили прву реч, нису ни били у стању, да сагледају право стање ствари и да предвиде његове неминовне последице. У својој „фантастичкој инкомпетенцији и политичкој недораслости“³ они су мислили, да је то сасвим лака ствар усред 19. века одролити и пригњавити живе и за живот способне националности,

¹ Springer Gesch. Oesterreichs etc II стр. 131.

² Biderman, La loi hongroise sur les nationalités etc. Revue. стр. 541.

³ Као што је Сечењи казао о Кошуту.

а нарочито такав један свестан, ратоборан и у борби прекаљен елемент, као што је српски; они су мислили да су Срби малаксали и заспали зато, што су се били притајили, што им се није више дала прилика да се састану и проговоре на своме сабору и што их двор није више „подбадао“, него их је предао мађарској обести. Обузети, као што већ поменух, великим плановима, да на подножју згажених и претопљених народности подигну велику и самосталну Мађарску, они нису имали времена да пажљиво прате и мотре на све симптоме и агенсе, који раде у самој недру и утроби угарског државног организма, а који буде оне немађарске народности, које су дотле спавале а оне, које су, као српски народ, већ биле вазда будне и свесне својега националнога бића, још више јачају и челиче у тој свести и спремају за отпор мађарском бесу. Што се тиче специјално српскога народа у Угарској ја бих могао овде побројати оне разне моменте, који су његову националну свест одржавали и челичили и у тешким данима, који су били настали услед већ поменуте алијансије између бечких и пештанских централиста; но ја се у то побрајање не могу упуштати због одмереног простора, а осим тога оно није ни потребно, јер је то већ лепо изложено у књизи Нила Попова, а у новије доба нарочито у већ

наведеној студији Д-ра Драг. Павловића.¹ Мађарима у њиховом охолном фанатизму и занесеном јурењу за велико-мађарским фантоном питање о народностима није задавало никакве бриге, док их није г. 1848. немилостиво тргла и пробудила из тога заноса.

Париска фебруарска револуција од г. 1848 бацила је револуциони угарак у трошне и испуцане зграде средње-европскога апсолутизма, сијнула као електрика кроз загушљиву политичку атмосферу; прво је револуциони пожар захватио Италију и Немчку, а отуда долетеше варнице у оне запаљиве материје, које су се већ од толико година нагомилавале у дубини изанђалога и остарелога политичкога организма Метернихове Аустрије. Пример француске вазда је дејствовао контагиозно, па се то засведочило и г. 1848.; кад је чак и троји немачки „Михл“ свукао спаваћу капу с ушију па се пробудио да прави „револуцију“, онда није нимало чудно, што су се народи врелије крви и живљега темперамента, у чијем организму има много револуционога фермента, уско-

¹ На разлагање Д-ра Павловића о томе имао бих само ту малу примедбу да учиним, да писац набрајајући те разне моменте и агенсе, није тачно казао да су „литералне чињенице допринеле буђењу националне свести“, јер та свест није никад била сасвим заспала и утрнула, да би је требало тек будити.

мешали и покренули, да траже и извојују слободу, једнакост, равноправност и т. д. Изгледало је, као да се разне нације формално надмећу, која ће боље да имитира Французе. Да би имитација била што вернија и да би се први акт револуције одиграо сасвим по обрасцу француском, то је и у Аустрији револуција прво букнула у престоници, у Бечу. Сваки који данас чита опис те бечке побуне, мора добити упечаток да је она више изгледала као травестија него као права имитација парислог оригинала. Тадашња влада бечка није ни дала прилике побуњеним бечлијама, да покажу сву своју лавовску револуционарну ћуд и храброст, него је одмах пред првом импровизираним уличном гунгулом задрхтала, устукнула и испустила узде из руку. Показало се, да се апарат Метерниховог система у свим својим чивијама и зупцима истрошио и излизао, беше већ труо и остарео заједно са својим носиоцем; почев од дворских кругова па кроз све слојеве престоничког друштва већ беше овладало мишљење, да се тај систем преживео и одиграо своју улогу и онда није нимало чудно, што га је први дах покрета одвејао као неку трошну дртину. Бечки су се „револуционари“ и сами зачудили своје тако брзом и неочекиваном триумфу, они су добили обећање „конституције“ и сматрали су да је сад та велика политичка драма

завршена. Тај неочекивано успешни и сретни изход бечке револуције морао је наравно као ракетла сијнути и бацити свој силни одблесак чак до најудаљенијих крајева и граница простране монархије, већ ускомешани национални елементи сад се још више разгрејаше и узбудише. У свим разним покрајинама овлада неко страсно расположење, бечки је револуција била сигнал за покрет.

Први и најодсуднији одзив нашли су бечки догађаји, разуме се, код већ историјски извежбаних револуционара, код Маџара. Пештанска политичка омладина није смела никако допустити, да је бечке универзитетлије превазиђу и за собом оставе, она је морала не само да их стигне него и — претекне, да излети испред њих. Сад је већ покрет из пожунске саборнице пренесен на пештанске улице, сад су већ поникле оне манифестације искупљене и узбуђене масе, петиције, демонстрације и т. д. које су већ обични реквизити сваке револуције. Угарска престоница у великом народном скупу прогласила је народне жеље у 12 тачака, у пожунском сабору Кошут је био речити израз и заступник тих народних жеља и тако оне уђоше у законске чланки, које је сабор усвојио и поднео краљу на потврду. Маџари су у Бечу наишли на највећу предусретљивост и попустљивост, цар и

краљ потврдио им је све њихове поднесене захтеве и закључке. Угарска је потпуно раскрстила с прошлошћу, стара сталешко-феудална конституција укинута је а на њено место стала је модерна представничка владавина с одговорним министарством и демократским уставима. Кад су Маџари тако олако и без крви добили те тако важне и знамените концесије, кад видеше како двор вољно санкционише распад старе Аустрије, стварање самосталне угарске краљевине, они су били сретни и блажени, сабор је угарски одушевљено клицао „живео краљ“ уз звекет сабаља и пљескање дама које су красиле галерију, како прича Ирањи. Ти „медени месеци“ лепога споразума између двора и Маџара трајали су све до септембра г. 1848. Маџари су непрестано трчкали двору, обигравали око њега и кад су „неблагодарне“ Бечлије својом револуцијом нагнале двор да се спасава из Беча у Инспрук међу верне Тиролце, онда су Маџари похитали да покажу како су они добри и лојални у разлици према неверним и заблуделим Бечлијама те су понудили цару да дође у Будим у средину своје „верне маџарске нације“. На тој појави морам овде мало застати, те јој обележити значење по даљи ток револуције, пошсо ми изгледа, да је слабо ко од оних, који су описивали и оцењивали угарску и у опште

аустриску револуцију, довољно и како ваља обележио и истакао значење таквога држања Маџара у самим почецима покрета.

Револуциони је покрет наишао на званичну Аустрију као гром из ведра неба, као нека неочекивана страшна елементарна непогода, која се одједанпут сручила на остареле главе аустријских врховних управљача. У колико је изненадније дошла та олујина, у толико је већу забуну и панику морала произвести у врховима државе и отуда је дошла већ поминута очајна слабост и малодушна попустљивост, у почецима револуције. Највише је погодило у срце стару Аустрију и њену династију то, што је први пламен покрета букнуо баш у самоме центру, у Бечу, што су баш Немци повели коло револуције; од свих националности аустријских немачки је елеменат имао релативно најмање разлога, да се буни и да буде незадовољан, јер је он био безусловно владајући елеменат у западној половини монархије и сматран као главни стуб и носилац аустријске „државне идеје“. Па кад се чак и ти тако питоми и лојални бечки филистри нађоше побуђени, да откажу послушност, да затуре своја традициона династичка осећања и да се одметну у револуционаре, онда је то био грозан удар, који је дворским и владиним круговима померио памет, сломио веру и наду

у могућност спаса и успеха — то су били страшни критички моменти у почецима револуције. Изгледало је да су од један пут попуцали сви обручи, који су држали у заједници тај шарени и разноплеменит државни склоп, државни је организам почео да се раствара и распада у своје елементе. Беху то тренуци, где су стари државнички ауторитети и најоданији пријатељи династије у место каквога доброга савета изјављивали, да само неким чудом може династија из свога очајног положаја да се спасе. Аустријска револуција није изнела питање, хоће ли Аустрија бити апсолутистичка или уставна држава, хоће ли овладати овакав или онакав систем, него хоће ли она опстати или не. И у тим тешким и мучним тренуцима где је на све стране у пространој области империје лизнуло револуционо пламење, где је династија стајала запрепашћена без помоћи без наде и компаса, у очајној забуни — ко је спасао династију? Можда ће многим звонити као парадокс, кад кажем да су је спасли Маџари. Па ипак је тако.

У свакој војни, па дакле и у револуционој борби, главни је услов успеха, да надмоћна и победна страна уме брзо да експлоатише своју победу, да се њоме у првим тренуцима користи до краја, а да не да противнику, да се прибере и да добије времена, јер се тиме могу

ласно ставити на коцку плодови у први мах добивене победе. На то стратегијско и тактичко правило, на ту историјом посведочену истину заборавили су маџарски политичари, који су руководили покретом. Зашто су двор и бечка влада у почецима револуције показивали онолику управ непојмљиву попустљивост, онакво малодушно капитулирање пред обичним уличним бунтовима и демонстрацијама? Прво зато, што су, као што већ рекох, били потпуно изненађени и неспремни, а друго зато, што и да су хтели да помишљају на отпор нису имали на расположењу довољно поуздану и бројно јаку војску — а без војске се не могу савлађивати побуне.

Главна војна сила аустријска беше у Ломбардији. Талијанске провинције, које су биле под аустријским господарством, биле су у пуном револуционом пламену, а уз то је још у зао час по Аустрију дошла и објава рата од стране Сардиније и тако је онда Аустрија поред унутарње револуције имала на врату још и рат с једном страном државом. Међу тадашњим аустријским државницима нарочито је и на првом месту војни министар Латур био тога тврдога и непоколебљивога уверења, да се судбина Аустрије не решава на побуњеним улицама бечким, пештанским и прашким, него да се она решава на — ломбардијским поља-

нама. Он је овако резонувао: опстанак Аустрије зависи од моћи, коју она с поља може да покаже и да врши; кад нестане вера у ту спољну моћ, кад Аустрија не могне ни једну малу државу талијанску да потуче, онда је она свршила своју каријеру као велика сила, она се руши и распада; пораз аустријске војске у Италији не би никако пробудио и распалио увређени и на све жртве готови патриотизам разних аустријских народа, него би на против, како су тада ствари стајале, само још више подстакао и потхранио њихове центрифугалне тежње и још више окуражио њихове сепаратистичке планове¹⁾. Ојачати војску, подићи њен војнички дух, обезбедити је против разних обрта борбе, то је Латур сматрао не само као дужност војнога министра, него и као тада највиши и најпречи задатак једнога аустријског државника. С тога је, дакле, тај министар сву елиту и главну масу аустријске војске слао у Италију и у томе се он апсолутно није дао поколебати никаквим побунама ни опасностима

¹⁾ Да је то Латурово предвиђање било основано то је потврдио маџарски саборски посланик Телики казав у угарском сабору: „Нема аустријског патриотизма. Аустријски се патриотизам тако исто не да замислити, као што не може бити н. пр. некога посебнога патриотизма на разним добрима кнеза Естерхазија. Аустрија до сад не беше држава, него једна фамилија (династија) која је разна добра имала“ и т. д.

у осталим провинцијама. Ваља признати, да је тај државник добро рачунао и да је он био можда једини између тадашњих аустријских власника и државника који је у општој забуни, нерешљивости и оскудици плана имао неку одређену политичку мисао, неки план и гвоздену консенквенцију у његовом извођењу. И збиља је у војсци још једнако представљена била једнина и целина Аустрије а у исто време и једина „котва спасења“. Докле је политички организам монархије представљао једну расточену и разједињену машинерију, један шарени каледоскоп разних сваковрсно преплетених и укрштених тежња, деструктивних планова и циљева, дотле је војска још стајала недирнута, удаљена од револуционих огњишта и метежа тамо на талијанском бојишту. Све аустријске народности имадоше своје представнике у војсци, маџарски хусар борио се уз српског и хрватског граничара, уз пољскога улана марширао је тиролски стрелац, чешки пешак надметао се у храбрости с немачким, а сви заједно представљали су слику чврсте једине. С тога је талијанска војна за Аустрију у тим тренуцима имала такво велико политичко значење и с тога је највећи аустријски песник Грилпарцер имао право, кад је у једној својој песми Радецком¹⁾ казао: „У твоме је стану Аустрија (in deinem Lager ist Oesterreich)“.

¹⁾ Маршалу и главном команданту војске у Италији.

Ту целину војске ваљало је по што по то одржати, а тако исто сачувати је од деморализације, која би била несумњива последица пораза. У почетку војне није добро ишло Радецком, он није имао довољно војске да савлада две побуњене провинције уз које је дошла војска Сардиније и маса талијанских добровољаца. Сву војску, коју је министар Латур могао да испуни из западне половине монархије он је послао у Италију, али то није било довољно, требало је још војске из Угарске. И ту је сад било у рукама Маџара да спасу или — упропасте Аустрију. И доиста су у тим мучним тренуцима од свих аустријских националности једини Маџари били у стању и положају, да план и рачун двора и бечких војних кругова покваре и пребришу. Ту се показало, шта то значи, кад покретом једнога народа управљају људи без државничког школовања и темељног политичког образовања, политичке новајлије и дилетанти, које је струја покрета на површину изнела и који зато, што су добри агитатори, што умеју лепо да говоре и лепе чланке да пишу, уображавају да су у исто време и добри политичари и озбиљни државници. Вођи маџарског покрета у том одсудном тренутку нису били дорасли своме задатку и дали су се преварити. То на првом месту важи о Кошуту, као тадашњем моћном

господару ситуације у Угарској. Напуштен и изневерен од својих драгих Бечлија двор је морао попуштати Маџарима, морао их је заварати пространим концесијама тражећи од њих у замену само једну маленкост, а то је давање војске у Италију. Са зебњом је двор улазио у тај опасан експеримент, незнајући како ће му та проба испасти, па ипак је то још био једини спас. Да су Маџари, који су тада од свих аустријских народности једини имали у рукама државну власт, сабор, министарство, имали у тим тренуцима бар приближно толику дозу дубље политичке памети, колико су имали охоле надутости и фантастичког заноса, они би морали увидети, колико вреде и колико могу бити осигуране такве ма колико простране, али невољом изнуђене концесије, они би морали знати, да хабсбуршки дом кад тад мора спрати ту љагу, коју је у тешкој невољи морао претрпети показав толику немоћну попустљивост према маџарским сепаратистичким претензијама и да тај дом никад не може вољно санкционисати и потписати своју оставку на положај велике силе, испустивши концентрисану власт из својих руку¹⁾. Али Маџари у својој силној радости и своме усхићењу ради добивених концесија,

¹⁾ У Кошутовом органу „Хирлапу“ казано је у августу месецу између осталог ово: „Ако се аустријски и

нису имали довољно времена и трезвености, да то увиде и да према том поступају.

Већ више пута навођени историк мађарске револуције, Ирањи, описујући почетке њене, каже, како је француска револуција одушевила и покренула Угарску, али како Угарска (коју су, наравно, представљали Маџари) „ne se laissa point, dès l'abord, entraîner à des fatales illusions“.²⁾ То значи да су вође мађарског покрета били људи смишљени, дубоке државничке увиђавности и бистрога погледа; међутим тај исти публицистички адвокат мађарски пред Европом на даљим странама исте своје књиге то своје тврђење сам опет побија, признајући да су мађарски управљачи чинили крупне политичке погрешке и да су се збиља

угарски министарски портфељи морају у једној руци ставити, онда то мора бити у мађарској руци. Наш господар и краљ имаће онда две државе, једну, у којој је он потпуни суверен и чије је средиште Будим, другу у којој он зависи од франкфурта“. То је писао Кошут као министар. Дакле је моћни цар аустријски требао да се снизи и спусти на положај једнога сувереног мађарског краља, да абдицира на положај владаноца једне велике силе првога реда! И Маџари су мислили да ће хабсбуршки дом тако вољно и искрено пристати на то без икакве задње мисли. Каква пиивност!

²⁾ „Није се дала, у самоме почетку, завести фаталним илузијама“.

одавали илузијама. Прва је њихова илузија била у томе, што су их добивене концесије толико занеле и разнежиле, да нису видели оно, што се крије иза попустљивости двора, него су кокетовали с камарилом, мислећи да је она сад већ раскрстила са својим апсолутистичким и централистичким традицијама, те се упрегла у мађарска кола. Кад је цар Фердинанд у априлу г. 1848. у пратњи извесних чланова свога дома дошао у Пожун да закључи седнице сабора и кад се чак помучио, да на мађарском језику с неколико речи поздравни посланике свога верног и племенитог народа, у чијој срећи он налази своју срећу, онда су се Маџари топили у лојалности и радности; док су сви остали народи монархије тек тражили да извојују слободу и равноправност и газили у мучну борбу с неизвесним успехом, дотле су једини Маџари обасути даровима дворске милоште проламали туробну политичку атмосферу својим лојалним одушевленим крицима и узвицима. То се опет поновило у јулу исте године кад је царев заступник, угарски Палатин и члан царског дома, надвојвода Стеван, у име краља отворио ново изабрани и сазвани сабор у Пешти; говор Палатинов понова је опет уверио Маџаре о непрестаној милости и благонаклоности цара-краља и свих чланова царско-краљевског дома

и Маџари се опет преврћу од усхићења и ентузијастички поздрави не само саборских посланика него и светине на улици прате Палатина до у његову палату. У то време већ се беше развио и разгорео покрет Срба и Хрвата и цар је већ у своме манифесту од 10. јуна најжешће осудио тај покрет и при томе се патетички заклео живим богом, да ће целокупност угарске круне и угарски устав чувати и по њему се владати. Палатин је у својој сад поменутој беседи у име краљево и свих чланова краљевскога дома поновио анатему, која је с престола бачена на Србе и Хрвате.

И пошто су Маџари том обилато изливеном дворском милошћу били довољно препарирани и погодни навијени, то је сад на нарочито наваљивање Палатина изнесено пред сабор оно питање, које се двора у томе тренутку највише тицало, које је било *punctum saliens* у тадашњој дворској политици, а то је питање о држању маџарске владе према Аустрији с обзиром на талијански рат. Сабор је требао свечано у адреси да изјави, како се маџарска влада обавезује, да брани аустријске интересе у Италији, а то је значило другим речима да помогне да Радецки одржи победу на талијанском бојишту. Разуме се, да су Маџари осећали, колико је тешко и опасно то, шао се од њих тражи; главни говорници крајње де-

мократске левице у сабору износили су веома основане и јаке разлоге против такве саборске одлуке, али то није ништа помогло, јер је и сам Кошут бранио ту политику опортунитета према двору и Аустрији. Спрингер има право, кад каже да се можда ни у којој прилици није код тога маџарског пророка показала недоследност и слаба утврђеност у мишљењу и оскудица државничког погледа и образовања већма, но што је било у тој знаменитој адреској дебати. Као члан једнога кабинета, који хоће да одржи добре односе с двором и Аустријом, он у почетку свога говора без икаквог државничког такта с дилетантском наивношћу признаје, да он у срцу симпатише противницима Аустрије и да по својим политичким начелима жели победу Талијанима, али налази да још није дошло време, да се води начелна политика и да се практичке користи, што их маџарска ствар може извући из пролазнога подржавања дворске политике, опет одбацују и на коцку стављају. И с тога је Кошут препоручивао сабору да се прими од министарста предложени пасус у адреси, где се Аустрији обећава помоћ у талијанском рату. И сабор је предлог усвојио огромном већином, јер је само 36 посланика гласало против њега. Шта су Маџари тиме учинили? На првом месту они су изневерили она начела, која су на својој

револуционој застави записали и за која су војевали, јер су Талијани без сумње тако исто војевали за своја национална права и слободу као и маџарски народ, и овај свечано обећава помоћ талијанском угњетачу, Аустрији, против талијанских националних и слободоумних тежња. Каква иронија! Но поред те принципијелне ругобе та је одлука саборска имала своје већ поменуто кобно практичко значење по даљи ток револуционог покрета и његову крајњу судбу. Да је тада угарски сабор донео одлуку не само да се не шиље нова војска у Италију, него да се и оне угарске регimente, које су већ тамо биле, врате у отаџбину, јер су јој потребне, то би био самртан удар за двор и Аустрију, то би био сигнал за растројство и деморализацију још једине узданице двора, а то је војске, јер би повратак маџарских трупа извесно одмах подејствовао и на српске и хрватске граничаре као пример, на који се ваља угледати. Радуецки би изгубио своје најбоље војнике, Талијани би се окуражили, монархија би претрпела пораз, изгубила би свој једини ослонац, и — пала под стечај. Тако су стајале ствари у тим првим месецима револуције. Али су Маџари противно решили. Маџарске су трупе остале у Италији а с њима и јужно-словенске, војска је остала интактна, а Маџари су Аустрији спремили продужење

живота а својим тек добивеним тековинама потоњу жилосну судбу; обистинило се оно, што су у саборској дебати помињали и предсказивали говорници крајње левице казавши: „Победа Аустрије у Италији противна је маџарским интересима, јер кад једном талијанске провинције буду побеђене и опет потчињене, онда ће победна династија да прибере сву своју снагу и да је окрене против Угарске, те уништити слободу и уставност“. Да, али су управљачи живели, као што већ напоменух, у тој илузији, да се двор искрено опријатељио с маџарским слободама, да ће „популарни“ Палатин бити вазда и даље одани чувар стечених концесија и да ће указана услуга и помоћ против Талијана побудити захвалност двора и још већма га утврдити у благонаклоном расположењу према Маџарима и њиховим тежњама.

Осим сад помеуте како принципијелне тако и практички политичке погрешке, у коју су упали Маџари таквим својим држањем, било је у саборској одлуци, о којој је реч, још нешто, што ми ваља нарочито нагласити и што још већма показује колика је била хваљена политичка мудрост Кошута и његових министарских колега. Министарство је маџарско мислило, да ту опортунистичку пилулу, коју је сабор имао да прогута, зашећери и учини сварљивијом тиме, што ће обећање против Та-

лијана обавизи неким клаузулама и оградама. И тако је онда у дотичном пасусу адресе већ поменута обавеза маџарске владе на одбрану аустријских интереса у Италији везана за клаузулу: „ако аустријска влада буде помогла угарском министарству да поврати унутрашњи мир и ред у Угарској. (т. ј. буде понудила своје добре услуге против побуњених Хрвата и Срба)¹⁾ У својој кратковидости маџарски власници нису ни опажали тешки замашај и значење тога услова по унутрашње односе и послове Угарске; таквом клаузулом они су сами аустријској влади дали у руке нож којим ће посећи угарску самосталност. Угарска је имала свога Палатина, којег је болесни Фердинанд као свога alter ego заоденуо свим атрибутима суверене власти, имала је своју владу и своју сасвим одвојену и самосталну унутарњу администрацију, бечка влада није имала никаквога права ни легалне могућности, да се меша у унутарње ствари Угарске, да решава њене унутарње спорове и т. д. А сад долазе угарска

¹⁾ Један од говорника крајње левице казао је тада у сабору: „Министар Кошут сâм је признао, да ваља да се удружимо с ђаволом (с Аустријом), да дођемо у небо, да хоћемо у неправедном рату у Италији да учествујемо само с тога, да обезбедимо себи наклоност и помоћ бечке владе у спору с Хрватима“. Све то што је говорено, у Бечу су наравно добро чули, тувили и бележили.

влада и угарски сабор па сами својом наведеном тако мудром клаузулом отварају широм врата мешању Бечке владе, траже њену интервенцију и помоћ да поврате унутрашњи мир и ред! И после тога с каквим су образом могли маџарски политичари и историци да коре Србе и Хрвате, што су се они тобож обраћали Бечу, били његова оруђа и тражили отуда помоћи против Маџара, кад су ево баш та маџарска господа сама предњачила у томе тражењу помоћи из Беча? На ту се важну тачку морам мало ниже још вратити.

А сад морам поменути још једну кобну илузију Маџара, која је такође имала веома пресуднога утицаја на догађаје и целу физиономију аустријске револуције. Ма колико да су се Маџари у своје покрету г. 1848. разметали и продуцирали слободним идејама и увођењем демократских установа, ипак је на дну те целе револуционе галаме била једна главна и основна идеја, која се, као што видесмо, још на крају 18. века беше зачала и уселила у маџарски ум, па га као главна жица прожимала и у самој револуцији; то беше мисао: да се на обалама средњег Дунава створи једна централисана, национална држава; стара-угарска држава са својим децентралисаним сталешким устројством имала је да се претвори у модерну државу на националној основи, а та је основа

имала, разуме се, да буде маџарска. Мегаломанија се показала код Маџара као болест, која се угњездила дубоко у организам тога народа и која се не може излечити. Та национално-маџарска држава требала је управо да замени стару Аустрију као предстража и бедем против навале панславизма и мосмовског „варваризма“ и као канал и носилац западно европске културе на исток. А да би се тај велики план остварио, морао се центар монархије пренети у Будим, а западна половина монархије прикочити новој уједињеној немачкој држави која се стварала у Франкфурту, те да све те т. н. „наследне провинције“ аустријске династије с целим својим, дакле и словенским становништвом, утону у великој Немачкој. Маџарска би држава постала с наслоним на ту велику Немачку. Каква грандиозна мисао и каква грандиозна цивилизаторска улога, намењена богом изабраном маџарском племену! И Кошут је, у име Маџарског народа, свечано изјавио, да се Аустрија може спасти(!) само тако ако се наследне земље најтешње вежу с новом немачком савезном државом, која ће опет ступити у чврсту алијансију са слободном Угарском. Угарски је сабор изабрао два изасланика за немачки франкфурски парламенат и влада им је у 5 тачака дала инструкције, у којима су били изказани њени погледи на од-

носе између Угарске и Немачке и на будући склоп Аустрије. Ту Маџари уверавају Немце, како ће у моћној маџарској народности наћи најбољег и највернијег савезника, али се ограђују од тога, да се Маџарска слије с немачком народношћу, јер би тада она изгубила своју органску снагу, основану на маџарској народности и према томе маџарско изасланство мора се постарати, да се у смислу тога основнога погледа склопе решења Франкфуртскога сабора, која се тичу аустријске монархије и Угарске; но у исти мах маџарска влада наглашује, да Маџари не могу никако пристати ни на то, да се склоп аустријске монархије измени таквим и начином, да се оне њене провинције, које су до сад спадале у немачки савез, претворе у словенске државице. За тај случај Маџари Немцима и њиховом парламенту отказују љубав и потражиће савезнике на другој страни. Нил Попов има право, кад каже, да садржина те инструкције има великога интереса још и у данашње доба. Сва фантастичка надутост и национална тесногрудост, од које болује маџарско племе, ту је опет добила свога израза. „Моћни“ маџарски народ стаје уз немачки народ као потпуно једнака величина, он му великодушно нуди свој савез и прописује услове томе савезу претећи да ће иначе потраживати савезнике на другој страни, јер то је зањ веома

лака ствар, пошто и све остале нације широм по Европи једва чекају да им понуди своју руку такав силни и витешки ђувегија. Уз то мађарски народ хоће да је свој под својим кровом, хоће да очува своју народност, своју „органску снагу“, али у исти мах, кад то за се тражи, најенергичрије протестује против тога, да то важи и за остале словенске народе монархије, њима не треба да се очува народност и органска снага, него њих напротив треба претопити и прелити у велико немачко тело. Ето то је био „слободоумни“ и човекољубиви програм мађарских демократа, то је била права садржина њихових фраза о слободи, браству и једнакости, којима су дизали толику прашину те је бацали свету у очи.

Што су Мађари нашли за потребно, да изјаве своје симпатије немачком уједињењу, то је само по себи могло проћи као једна у главном платонска, прилично невина демонстрација, али кад је у угарском сабору по свршеној адреској дебати опет нарочито поведена реч о односу између Угарске и Немачке и кад се уз то надовезала једна дебата, у коју се Кошут умешао и као министар усвојио предлог крајње левице, онда је та цела демонстрација добила озбиљан политички карактер и морала утицати на даљи развој догађаја. Сабор се није ограничио само на то, да учини поново

свечану изјаву о склапању алијансије између мађарског народа и будућег немачког царства, него је с пристанком Кошутовим донео одлуку: „ако би се око питања о немачком јединству аустријска влада уплела у рат с немачком централном влашћу, онда Аустрија не може никако рачунати на помоћ Угарске“. Та је одлука била нов доказ о већ наглашеној ситној и плиткој државничкој памети, којом је руковођен мађарски покрет, о фаталним илузијама, у којима су се врзли његови управљачи. Тек је неколико дана прошло било, откако је угарски сабор у адреској дебати прагматичку санкцију (уговор о вези између Аустрије и Угарске) протумачио у томе смислу, да је Угарска обвезна Аустрију помагати у сваком рату за одбрану њеног опстанка и интегритета, а за тим примио пасус у адреси о помоћи против Таулијана, изјавио своју лојалност и т. д., а одмах после тога тај исти сабор свечано отказује сваку помоћ Аустрији, кад би се морала бранити од по њу опасних тежња немачких унификатора. Збиља је то била особита врста политичке мудрости да се једна за другом донесе две тако супротне одлуке, које једна другу побијају и паралишу. Мађарски се политичари још никако не беху одлучили, да раскину везе с двором, да отворено пођу путем револуције, него су још водили политику опор

тунитета, потпомагали дворску политику у Италији, стајали на терену лојалне легалности да би одржали и још увећали практичке користи по маџарску ствар, па се од једанпут још за трајања тога држања и односа са свим отворено и помпезно стављају у позитуру, која нимало не улази у оквир тога опортунитетскога и лојалнога правца, него преко глава дворских и искључиво аустријских кругова пружа руку анти-династичким и анти-аустријским плановима и тежњама. Ваља признати да је и међу тадашњим њиховим државницима и политичарима било људи, који су увиђали, како је то несмислена тактичка погрешка; министри Баћањи и Деак трудили су се, да колико толико ублаже дејство Кошутовог држања и говора и да све опет врате у колосек лојалне помирљивости; они су утицали на великашки (горњи) дом, те се он окуражио да одлуку иначе свемоћног доњег дома измени и овако формулише: „Угарска је у толико мање расположена да пружи руку противницима немачког јединства, у колико је уверена, да је то у исто време и политика династије и интерес Аустрије“. Но при свој тој измени у форми сам замашај и главни значај одлуке остао је исти, те се није могло више загладити ни збрисати и могло је, шта више, двору чак звонити као нека иронија, кад му се каже, како и динас-

тија тежи за немачким уједињењем и како је то интерес Аустрије. Ако су Маџари мислили да ће таквом фином стилистичком диверсијом двор збунити и заварати, онда су се они љуто варали, јер је династија веома добро знала шта јој предстоји, ако се испуне и остваре тежње и одлуке франкфуртскога парламента којима секундира угарски сабор.

Свакако је, дакле, та одлука саборска, ма колико дотерана и разблажена, била једно дрско и пренагљено изазивање двора и бечке владе и то у једноме тренутску, кад је непосредно пре тога већ дато у руке томе двору и тој влади оно, на што је она највише полагала, а то је могућност победе у Италији! Поред тога је, као што видесмо, угарски сабор признао бечкој влади право, да се меша у унутрашње послове Угарске, рачунајући наравно да ће она то чинити само у маџарском интересу, а против побуњених народности. Тај несмишљени поступак сабора маџарска је влада наставила, кад је убрзо после тога, пошто је и хрватски и српски покрет растао и постајао све опаснији, упутила бечком кабинету ноту, у којој је питала: да ли бечка влада признаје прагматичку санкцију у погледу на интегритет¹⁾ угарских земаља и да ли она у смислу

¹⁾ Целокупност и неповредност.

одредаба прагматичке санкције хоће да потпомогне Маџаре у борби против Хрвата. Одговор је бечке владе гласио: „Министарство је решено, да одржи прагматичку санкцију у свим правцима, али оно не мисли, да Хрвати имају намеру, да се одцепе од угарске круне пошто и Бан своје захтеве оснива на прагматичкој санкцији. Министарство ће испитати стање ствари и после темељите оцене државно-правног односа казати свој суд“. И тако је само маџарско министарство понова признало бечку владу као некаквога судију у спору између Маџара и Хрвата. Из самога тона бечкога одговора Маџари су већ могли опазити и намирисати, какав ветар почиње да дува из Беча; а да не би о расположењу бечких меуродавних кругова остала никаква сумња још је и председник аустријског министарства у аустријском сабору, који је тада био на окупу, изговорио жестоку филипику против Кошута и маџарске владе казав између осталог: „Њихова једнострана, себична и незахвална политика не може бити дугога века; она носи клицу смрти у себи“. То је бар било јасно и разговетно, па ипак ни то још није маџарским државницима било довољно, да увиде сву погрешност, кратковидост и недоследност своје дотле вођене политико, да се излече од својих дотадашњих илузија и да трезвено погледају фактима у очи.

Наводећи ове легитимично изложене податке о маџарском држању у првим месецима покрета, ја сам хтео пре свега да докажем оно, што напред рекох, да су Маџари спасли Аустрију, а друго хтео сам да докажем, какав је то публицистички „швиндл“, што су га маџарски писци протурали под именом „историје“ угарске револуције; та је историја у самој ствари требала да буде вазда само једна вешто састављена и изведена реклама за племенити маџарски народ, који својим кавалерским особинама, својом образованошћу и својим савременим идејама као особито симпатичка фигура далеко одскаче и одмиче од необразованих и назадних словенских племена која га окружавају и која му вечито сметају у његовом слободном полету и његовим цивилизаторским трудбама. И мора се признати, да су Маџари с великом вештином организовали и изводили ту рекламу за се пред великом публиком европском и да су успевали. Мишљење да су Маџари за цело време револуција од г. 1848. били скоро једини а свакако главни носиоци и пионири модерног демократизма, слободоумља и политички-друштвеног прогреса, а да су словенски народи били заслепљена оруђа час бечке камариле час некакве панславистичне пропаганде и престављали реакцију и ограничени национализам — то је мишљење тако

продрло у широке кругове, тако освојило терен, да му је тешко одолети и човек му и нехотично и неосетно бар до некле подлеже. Па тако ево и ја пишући ову студију о српском покрету, непрестано се спотичем о то укорењено иишљење; национално ме осећање сасвим природно загрева, да с одушевљењем и похвалом говорим о српским борцима из г. 1848. али ми некако реч застаје у грлу јер морам све да страхујем, да моја оцена српског покрета не добије карактер једног обичног патриотски-српског панегирика, да не буде само тек глас једнога наивнога занесенога „народољупца“ без икакве озбиљније реално-историске вредности. С тога сам осећао потребу, да се мало позабавим око држања самих Маџара, те да покажем, да су пре свега и на првом месту они чинили погрешке, које изкључиво пришивају Србима, Хрватима и осталим немаџарским народностима и да вођи маџарског покрета с Кошутом на челу нису дали доказе о неким тако сјајним државничким способностима, да би имали права с висине осуђивати слепило и политичку незрелост Срба, Хрвата и др.

Да неби ко помислио, да сам ја у својој предњој карактеристици маџарског држања био задахнут неком народном анимозношћу, те тендециозно груписао и намештао неке мо-

менте и факте, како ће што тамнија сенка пасти на маџарске управљаче, то ће потребно бити, да се у потврду своје оцене позовем баш на саме Маџаре, а на првом месту на Ирањија, при чијој је књизи главни инспиратор био сам Кошут. С тога ја тога писца овде највише и наводим. Тај маџарски историк пре свега признаје, да је то била кобна погрешка, што је маџарска влада потпомогла дворску политику и њене циљеве у Италији, јер тиме Угарска „aida sou eternelle enemie à ouvrir le gouffre au fond duquel elle est tombè, malgre tant d'heroisme“.¹⁾ А још је важније, што је то маџарски сабор сам признао јавно и свесно пред Европом у својој декларацији независности од 19. априла 1849. Ту се описује какво је било стање Аустрије у почецима покрета г. 1848, како је била на ивици распада, како се фердинандов престо љуљао и у томе критичком тренутку, „la Hongrie eutourra avec enthousiasme son trone chancelant“ па одмах затим додaje „En ces jours de dangers, comme plusieurs fois naguère, ce fut la fidelife hongroise qni sauva la maison d'Autriche“. У тој маџарској декларацији има много што шта, што не стоји и што је погрешно обележено, али то

¹⁾ „Помогла је своме вековном непријатељу да отвори амбис, у који је она сама упала при свем толиком хероизму“.

наведено место сасвим је истинита исповест. Интересно је још поменути и то, како Ирањи на многим местима своје кљиге наглашује, да је цела политика маџарске владе према двору у првим месецима покрета била погрешна, само што он то еуфемистички назива, *générosité sublime et avengle* и вели, како меродавни људи од 1848. нису довољно пазили на поуке историје, јер да су пазили на то *ils n'auraient point compromis la patrie et la liberté en permettant a l'Autriche de se sauver d'une ruine certaine*. А затим тај писац у име Кошутова изјављује, како се Кошут „сад у изгнанству не устеже да призна да је учинио огромну погрешку и да се никад не може довољно накајати за то“. Ово је важно и драгоцено признање, које ваља прибележити.

У овим својим рефлексима о покрету од године 1848. ја сам досад скоро искључиво говорио о Немцима и Маџарима, а још ништа о Словенима. Ваљало је тим двома нацијама дати првенство већ по томе, што су оне у додашњој Аустрији заузимале виши ранг, јер су биле „владајући елементи“, а уз то су оне прве повеле коло покрета. И начин како су оне то коло повеле и какво су држање при томе заузеле, имао је, као што већ рекох, предсуднога утицаја и рефлекса на држање Словена у опште, а специјално Срба и Хрвата.

III

Прелазећи на словенске народе и њихово држање у покрету г. 1848. ја се сусрећем с једном изреком нашега Д-ра Драг. Павловића у његовој већ наведеној интересној дисертацији о револуцији у Угарској; пошто је у крупним цртама сасвим правилно изнео, шта су радили и за чим су тежили аустриски Немци и Маџари, он вели о Словенима: „Сасма друге мисли владаху Словенима па отуда и сасма другаче држање њихово у покрету 1848 г. Словени не прихватише либералне идеје *онако жарко* као националну идеју“. А већ и пре тога казао је писац у истој расправи како се „у преврату г. 1848. јасно опајало заједничко и резервисао држање Словена, и да су они не без великога устезања отварали врата новим либералним идејама запада“. Из тих напомена нашега историка свакако провирује утицај оне мало час поменуте вешто протуране и распрострањене фабуле о маџарском и немачком либерализма, а словенском уском и тесногрудом национализму. Д-р Павловић, истина, у даљем току свога разлагања брани Словене од прекора реакционарства, који су им пришивали противници, али се тек ипак, у својим горњим напоменама, није могао са свим отети утицају онога правца у историској оцени аустриске револуције, који у тако претежној

мери влада у списима и јавном мишљењу. И доиста је завршни табло у аустриској револуционој драми показивао Словене као помоћнике и савезнике победоносне реакције а Маџари као витешке браниоце слободе, као мученике, који гину и издишу под ударцима реакционарних целата. Али кад хоће да се суди о личностина (било појединим било колективним), које играју улогу у некој драми, онда се оцењивач не може ограничавати само на последњи акат, него мора наједнако узети у обзир све фазе у развићу драмске радње: експозицију, заплет и свршетак. Да ли су збиља словенски народи у Аустрији били мање одушевљени за либералне идеје, него што су то били Махари и Немци? Моје је уверење да нису и да им се према томе чини неправда, кад се то тврди. Ја сам то уверење поцрпао из доказаних факата, од којих ћу неке у кратко додирнути. Кад говоримо о словенским народностима у Аустрији, онда се на првом месту истичу три словенска племена која су међу свим словенским народностима играла највиднију улогу у покрету г. 1848. а то су били Чеси, Хрвати и Срби. По културном развићу мора се чешком народу признати првенство и збиља се одмах после Маџара у њих прво јавио јачи рефлекс париских фебруарских догађаја и покрета, који је избио у суседним немачким земљама. От-

поче међу Чесима врење и жива агитација и ту је баш карактеристично што иницијатива за покрет није долазила од чувених старијих носилаца и представника литературе, од Шафарика, Палацког и т. д. него се она зачала у нижим грађанским круговима и у млађој генерацији; ти су иницијатори неуморно и живо радили на томе, да се чешком елементу извојују концесије у социјалној и политичкој области, то беше национални део њиховога програма, „али су они у исто време били одсудни пристаоци демократских начела и показивали велику наклоност радикалним теоријама француских писаца“ као што сведочи Спрингер. У тим је круговима подстакнут и спремљен мартовски покрет у Прагу; и чешка је престоница имала свој велики народни збор, своју петицију у толико и толико тачака, своју адресу, у кратко, цео апарат, који се јавља у првоме акту једне у прописној форми отпочете револуције. Кад је стигла вест о победном увенчаној бечкој револуцији, о укидању цензуре и обећању конституције настаде општа радост и клицање у чешкој престоници, опште братимљење између Чеха и Немаца, цео је град био на ногама, кроз улице се таласала одушевљена маса у светковинском заносу и т. д. У тим се тренутцима ни по чем није могло опазити, да је чешко становништво с некаквим

„великим устезањем“ отварало врата новим либералним идејама запада, него је оно искреном радошћу, исто као Немци и Маџари, примило и прихватило идеју о препорођају старе Аустрије у духу уставности и слободе. И после вести о бечкој револуцији преврат је у Прагу добио још чистији и одсуднији демократски карактер, што се видело и по програму, који је поново састављен и истакнут у народним скуповима: тај програм чешких народних жеља и захтева беше скоро верна копија онога, што су Маџари као своје захтеве оставили у марту. Чеси су такође тражили засебно одговорно Министарство за земље чешке круне, укидање дотадањег сталешкот устава и увођење чисто представничког устава по западном либерално-демократском обрасцу итд. Није потребно да и даље још наводим несумњиве факте и податке, који показују, да је у чешком покрету либерална струја владала и конзервативне елементе потиснула у страну, да су либералне идеје у чешком друштву имале тако исто ватрених апостола и да су прихваћене у Прагу исто толико *жарко*, као и у Бечу и Пешти. Ми знамо у осталом, да су још пре г. 1848. први оснивачи политичке журналистике у Чеха, Челаковаски и Хавличек, били људи одсудно либералних начела, који су веома добро познавали европску политичку

литературу, Хавличек је нарочито дао израза убеђењу да национални интереси могу да се спасу само победом демократских принципа, и његови су назори и списи нашли јакога одзива у широким круговима средњег грађанства и омладине.

А како је било код Срба и Хрвата? Хрвати су у државно-правном погледу били без сумње у далеко бољем положају него Срби, јер су жупаније, које су састављале краљевине Хрватску и Славонију, биле насељене безмало чистим словенским (хрватским и српским) народом, имале своју широку административну самоуправу и сва автономна права исто као и угарске жупаније а најглавније је што су Хрвати имали свој земаљски сабор, као центар своје засебне политичке организације и имали свога бана као политички-административног поглавара. Према томе Хрвати су имали оне исте уставне институције, које и Маџари, имали исту самоуправну школу за политичко васпитање и образовање и с тога они нису изостали иза Маџара у примљивости и доступности за модерне либералне идеје, како су се оне развијале у западним културним државама и политичкој литератури. Исте погодбе, исти резултати. Још пре 1848. године могло се опазити, да истакнути политички људи у Хрватској, као што беху Кукуљевић, Хорват и др. јавно иска-

зују и уносе у свој програм све оне захтеве, које је на својој застави написала либерална струја и опозиција у Пожуну и Пешти. А кад је г. 1848. настало врење међу народима аустријским, које је на разним крајевима и тачкама избило на површину у живим и озбиљним покретима, онда су Хрвати међу првима у својој престоници сазвали велики народни збор на дан 13. Марта и на томе су збору изнели своје жеље онако исто као и Маџари на своме пештанском народном збору; те су жеље формулисале у 30 тачака и кад прочитамо те тачке ми ћемо у њима наћи на длаку све оне слободоумне-демократске идеје и захтеве, који се налазе у већ напред поменутих, 12 тачака пештанског-народног збора; ту је одговорно Министарство, „чланови кога би били угодни народу и одликовали се духом слободен напретка“, ту вам је слобода штампе, збора и договора, вере и школе, равноправност свих грађана пред законом и пред судом-јавност суђења и установљење пороте, укидање свих феудалних веза и ооноса међу сељацима и спахијама, представништво целога народа у сабору, који ће се састајати сваке године наизменце у Загребу, Осеку, Задру и на Ријечи; за тим долази такође и све остало као: да се уведе народна гарда, да у троједној краљевини буде само домаћа војска, а никакве

стране трупе, да се сва војска заклиње на верност уставу, краљу и слободи свих народности аустријских, да се подједнако плаћа данак и да га плаћају сви без разлике, да се установи народна банка и т. д. Па није изостао ни захтев да се помилују политички кривци, све тачно онако, као у пештанским захтевима. Ваља и то имати на уму, да загрепски збор формулишући своје захтеве није просто преписао оно, што су Маџари тражили, није био копија пештанског збора, него је он то све изнео спонтано и самостално, по властитој инспирацији, јер је он случајно одржан два дана раније него збор у Пешти. И зар либерализам хрватског збора није био широк груди и ширега погледа, кад је тражио да се војска заклиње на верност не само посебном уставу угарско-хрватском, него и слободи свих народности аустријских, док су Маџари у исто доба тражили, да уједињена¹⁾ немачка империја у се претопи словенска племена у западној половини Монархије?

А сад да пређем на угарске Србе. Ја сам већ на предњим странама ове студије наводио, како су они још у течају прошлога века несумњиво и јасно доказивали своју пробужену политичку и уставну свест и како је и сам

¹⁾ Или управо „уједините се имајућа“.

Будимлија Швикер признао Србима да су они пријатељи и пристаоци уставних слобода и да су нове слободоумне идеје, што их је велика француска револуција на крају прошлога века прогласила, имале утицаја и дејства на вође и политичке људе српскога народа. Па кад је тако било још у прошлости веку, онда извесно тај утицај либералних идеја није могао ослабити у 19. веку општега демократскога покрета и све јачег и живљега продирања демократске струје. Ако икоја народност у Аустрији, то су угарски Срби извесно на првом месту по самој својој националној природи и своме наслеђеном темпераменту могли са свим раме уз раме стајати уз Маџаре као добри спроводници политичке електрике, која је са запада а нарочито из Париза пролазила кроз европску политичку атмосферу и у њу уносила нове либералне идеје. Према томе је најмање код Срба могло бити недослатка у жарком прихватању и устезања у отварању врата тим идејама. Ако би се у опште могло говорити о неком недостатку, то би се он пре могао наћи у томе, што Срби понекад можда и одвише жарко и без акаквог устезања брзо прихватају разне идеје, које се јављају и долећу са стране, а нису још ни тамо потпуно пречишћене, свестрано процењене, а

осим тога у многим случајима поничу из особене друштвене структуре, историјских антеценденција и т. д. Но како му драго, то тек свакојачко стоји, да су угарски Срби вест о извршеном слободоумном прекрету у Бечу и у Пешти, о установљењу угарског одговорног министарства, о либерално-демократским реформама, израженим у пештанских 12 тачака, примили радосно и одушевљено исто као и Маџари; то је добило јаснога израза у свим главним српским местима, где су пештанске тачке јавно читане и поздрављене с највећим ентузијазмом, настала радост и братимљење између Срба и Маџара и осталих народности и т. д. Установи се народна гарда и у тим првим тренутцима опште радости због добивених политичких слобода Срби су драговољно у њу улазили заједно с Маџарима и Немцима. Но да не бих овде и даље још улазио у детаље, ја ћу навести оно, што о томе каже већ више пута навођени историк Спрингер, који вели: „У опште је одушевљена радост због већ једном добивене политичке слободе и код јужних Словена држала вагу националном ентузијазму, мржња на старо аустријски (Метернихов) систем потиснула је и ућуткала страх од маџарске националне супремације. Чак и у војничкој граници прећаше да овлада револуциони дух и да се на првом месту устреми

против старо-аустријских установа а не против маџарских претензија.“ То је сасвим непристрасна сведоџба једнога бистрога посматрача по којој се види, да су угарски Срби и у опште јужни Словени либералне идеје и реформе прихватили и поздравали онако исто *жарко и одушевљено*, као и националну мисао. И Срби су одмах с развитом уставном свешћу похитали да се користе добивеном политичком слободом, употребили слободну штампу, уклањали старе магистрате замењујући их новима по општем избору и сазвали су народни збор пре свега у Новом Саду, на коме су имале да се формулишу жеље српскога народа. Збор се састао и жеље су склопљене у 17 тачака; би одређена депутација, која ће петицију, у којој су изложене те тачке, носити угарском министарству и сабору у Пожун. Депутација је пуштена пред сабор и њен одређени говорник, новосадски адвокат Ал. Костић, пре свега је у име народа српског изјавио захвалност сабору за добивене реформе а за тим је молио да се одобре захтеви петиције и завршио свечаном изјавом да су Срби вазда готови да живе и гину за заједничку отаџбину Угарску; Кошут је у име сабора одговорио у општим лепим фразама, али је кроз све те фразе ипак провиривала маџарска охолост и шовинистички дух господар-

ства над немаџарским народностима; депутација није могла бити задовољена таквим неодређеним изјавама и потражила је Кошута у стану ради ближега и тачнијега обавештња и објашњења и ту се сад одиграла она знаменита сцена између маџарског апостола и српске депутације. Кошут понови Србима оне већ раније казане фразе о грађанској слободи и свим полигичким правима, која ће „племенити“ народ маџарски радо поделити са Србима и т. д., чланови депутације поменуше привилегије, тражаху признање српскога народа као народа на што Кошут раздражено одговори, да интереси маџарског народа не допуштају да поред њега у Угарској буде још какав народ као нека призната нација, а кад један члан депутације (Страшимировић) помену да може да се изроди велико зло, онда Кошут плану: „То су речи једнога веленздајника, онда ће мач решити!“ Ма да је та чувена аудијенција код Кошута у нас већ описивана, ја сам је овде ипак ради везе морао поменути прво с тога, што се обично казује, да је она била кобна обртна тачка у спору између Срба и Маџара, а друго, и нарочито с тога, што она најеклатантније потврђује оно, што ја овде доказујем.

Пре свега ја мислим да тај разговор с Кошутом није био та пресудна обртна тачка,

како се обично казује. Др. Павловић у својој расправи такође вели како је та „аудијенција обртна тачка у целој спору између Срба и Маџара“ а после тога одмах каже: „1848 г. је природна консеквенца оне стопедесетогодишње борбе, коју смо у прошлој глави скицирали, исти мотиви борбе једне и друге стране, исти аргументи и исти захтеви“. Ако је та изрека правилна и основана — а ја налазим да јесте — онда она потиже ону прву о аудијенцији као обртној тачци. Немам овде места да то изближе докажем, а радо примам сваку дискусију о томе. Мени је овде главно да из тога факта, што су Срби сад описаним начином отпочели рад г. 1848. и што је тај српски покушај тако прошао пред сабором и пред Кошутом, изведем потребне закључке. У целој је тој епизоди свака страна остала консеквентно на становишту, које је још пре револуције у претходној стопедесетогодишњој борби заузимала. Напред сам већ наводио, како су Срби још у току 18. века непрестано и упорно тражили и покушавали, да им се њихова крвљу преливена и стечена права узаконе од стране сабора и да тим начином дођу до измирења с маџарским народом; па то су, као што видимо, ето опет поново покушали у самој почетку револуционог покрета. Тим су Срби најјасније показали, да су поред развите нацио-

налне свести у исто време прожети и пробуженим уставним осећањем, да како ваља разумеју и прихватају уставно-либералне идеје, те се прво и пре свега обраћају земаљском сабору, као надлежном законодавном телу, и одговорној влади; а нису одмах потрчали Круни обилазећи сабор и владу. Таквим уставно-коректним поступком Срби су стали уз Маџаре као исто тако одушевљени пристаоци и браниоци нових либералних тековина. А Маџари? Они су тако исто остали доследни и верни својој још пре тога стално заузетом становишту и држању; они се стављају у исту надмоћну и охолу позу, говоре с висине, хоће „милостиво“ са Србима и осталим народностима да поделе ново добивена грађанска права и уставне слободе, као да би то могло и другаче бити, кад они не би били тако милостиво и великодушно расположени; али кад Срби помену, да они нису само једна маса оделитих грађаских индивидуа, него да се они осећају и као чланови једне засебне нације, да имају свој језик и своје националне интересе, којима траже признања и обезбеђења у оквиру угарског устава и државног организма — кад се то помене, онда Кошут као типски представник и обожавани тумач маџарског мишљења одмах плане, испадне из концепта и такта и апелује на мач! Из тога се по моме мишљењу, најбоље може извести, шта

је Маџарима било и остало драже: да ли либералне идеје, слобода и права индивидуе или национална идеја; логички и психолошки је основано и доказано, да је човеку вазда драже и скупље оно што ни с ким неће да дели, него, оно, што галантно и радо дели с другима. Маџари су кроз уста Кошутова веома милостиво и галантно хтели да поделе са Србима све либералне идеје и тековине, али кад је дошла реч о националној идеји, онда маџарски пророк неће да чује ни за какву деобу, он то задржава само за свој народ, грчевито стискује то добро и не да га никоме. И сада ја питам, да ли се може с основом казати, да су Маџари националну идеју мање жарко прихватили него Словени и да им она тобож није била толико прирасла за срце као либералне идеје, с којима су они толико позирани и парадирани? Очеvidно је да је њима на првом месту стајала национална идеја, па тек после су долазиле све остале либералне установе и слободе.¹ Сва је разлика између

¹ То потврђује и Ирањи кад у својој историји вели како су Маџари повратили Угарској „*sa place et son rôle de sentinelle avancée des nations libres*“ (истурена пред стража слободних народа), како је Угарска приближила се Француској, стала уз њу „*prête à combattre pour la nationalité, la liberté, et la justice.*“ Дакле националност стоји на првом месту!

Маџара и Словена само у томе, што је код Мађара национална идеја значила одржање националне превласти, а код Словена ослобођење од националне превласти. Нека се оцени, које од тога двога више одговара модерним либералним идејама.

Морао сам овде покушати да се већ једном разбије и исправи та, као што рекох, толико протђрана и усвајана предрасуда о Словенима, као да су они неки политички конзервативци па чак и реакционари према напредним и слободоумним Маџарима и Немцима. То сам морао нарочито с тога да покушам, што та предрасуда није остала сасвим без утицаја и на многе наше иначе бистре и спремне историске испитаче и оцениоце. Ако ми је испало за руком, да разбијем ту предрасуду, онда је знатно олакшана правилна и непристрасна оцена држања словенских народности, а посебице Срба у г. 1848. Из свега, што сам навео, излази као резултат, да положај, што су га Словени у завршним стадијама револуције заузимали, није био последица њиховог политичког правца и мишљења, није био излив њиховог реакционог расположења, него је био последица чисто спољнога стицаја прилика, последица разних укрштених струја, које су се чудно сукобљавале и сударале у аустријској револуцији. А то је све било с тога, што је цео револуциони

покрет у Аустрији имао пре свега и претежно национални карактер. Др. Павловић је добро казао како револуција у Аустрији није била само борба да се за либералне идеје извојује земљиште, већ се овде борило још за слободу толиких народности. Ја бих ту карактеристику имао само у толико да исправим, да се ту није борило „још за“ слободу народности, него да су национални интереси пре свега и на првом плану одређивали место и држање појединих народности у тој целој револуционој сценирији. Спрингер је то веома добро обележио казавши: „И доиста, познавање националних тежња даје најбољи кључ за разумевање револуционе струје, која је царевину г. 1848. захватила и потресла до њених најдубљих фундамената.“

Бечки Немци нису се задовољили извојеваним концесијама и обећаном конституцијом, него су одмах бацали жудне погледе преко аустријских граница у велику уједињену Немачку, коју је имао да створи франкфуртски парламенат; они се загрејаше за националну мисао много већма, него за политичке слободе, настаде агитација за немачко јединство, које би имало да обухвати у свој загрљај не само аустријске Немце, него и оно неколико тричавих милијона Словена, који су се нашли у западној половини монархије. Маџари су ту

мисао потпомагали и, као што видесмо, одмах у самоме почетку револуције нудили Немачкој савез, гражили у њој наслон за нову централизовану велику Маџарску, којој би остале немачарске народности имале да послуже као етнолошки материјал. Тиме су оба та досле „владајућа“ племена своје покрету дала пресудно национални печат, а то је онда сасвим логички морало изазвати реакцију код словенских племена, која су у томе немачко-маџарском рачуну играла улогу потчињеног елемента. Нил Попов је веома добро казао да „није могло бити ништа једно другом противније него што су супротне једна другој тежње народности маџарске и словенске“, а ја уз то додајем да је поред Маџара ваљало одмах додати и Немце. Кад су Маџари и Немци изнели национални програм, који није значио ни мање ни више, но деобу и пропаст Аустрије а оснивање велике Немачке и велике Маџарске на развалинама потчињених словенских племена, онда су нарочито западни Словени одмах морали стајати на противној страни, морали су бити за одржање Аустрије, али у федеративном облику. Палацки је тада изрекао мисао да „кад не би било Аустрије, ваљало би је у интересу Европе, у интересу човечности створити“. После тога је као одговор на франкфуртски парламенат дошао словенски конгрес

у Прагу. У самом помпезном позиву на конгрес то је јасно исказано јер је ту речено да „франкфуртски парламенат тежи за тим, да се Аустрија одрече својега суверенства, да царевина са свима својим немаџарским провинцијама уђе у немачку савезну државу. Такав би корак поништио не само јединство Аустрије, него и самосталност словенских племена“ и т. д. Из свега се, дакле, види да су немачко-маџарске националне аспирације и тежње за утврђењем своје превласти сасвим природно потиснуле словенске народе на тереп одржања Аустрије на федеративној основи против њихових сепаратистичких смерова.

У словенском конгресу учествовали су делегати свих словенских племена, дакле и српскога народа. Он је требао да буде једна свечана манифестација словенске солидарности, да словенској заједници да неки позитивнији и практичнији облик те да сви словенски народи раде по једном утврђеном програму и плану. Па ипак је тај конгрес прошао као један пролазни феномен, као један скуп више платонскога, теоријскога карактера исто онако као што је био и франкфуртски парламенат. Резултат није био неки утврђени практички програм заједничког рада, што се показало и у доста различном држању западних и јужних Словена.

Међу западним Словенима прву су реч наравно водили Чеси и они су свој циљ хтели да постигну више путем дипломатисања и преговарања с бечком владом, а мање путем револуције и оружаног устанка; како је бечка влада била у теснацу и у забуни и налазила да јој ваља добити времена предусретљивошћу и попуштањем у Бечу, Пешти и Прагу, то су и Чеси умирени концесијама¹ и нису налазили разлога да се буне. Пољаци и Малоруси у Галицији нису могли међу собом да се сложе, а осим тога је пољско племство морало да скрива своје националне сеперастичке тежње због дубокога социјалнога расцепа између њега и сељачкога реда, коме племство није могло да верује а без којег се није могло помишљати на отворену борбу с централном бечком владом. Осим тога се морало узети у обзир и то, да је отпочела концентрација руских трупа на граници И тако је збиља цео покрет западних Словена, а посебице Чеха, вођен пером и мастилом, путем штампе и парламентисања и од самога је почетка држао се девизе о потребном одржању Аустрије.

Какво је било држање јужних Словена? Они су г. 1848. у јачој и одсуднијој форми само наставили ону борбу, коју су већ и пре

¹ Патентом од 8 априла 1848. г.

тога водили против велико-маџарских претензија, али тако исто с Маџарима заједно и против бечког Метерниховог система. Спрингер има потпуно право, да ни хрватски ни српски покрет у почетку нису имали неко пресудно династички-аустријско обележје; и ако је међу јужним Словенима и Маџарима, услед већ поменутих догађаја последњих година, владао јак антагонизам, ипак је основна жица у њиховом расположењу била у највећој презривој одвратности према Немштини.

Први сигнал за јужно-словенски покрет дали су Хрвати, јер се спор између угарског сабора и загребске „генералне конгрегације“ као тешко наслеђе из прошлих времена сасвим природно пресадио и пренео и у ново време и у општем узбуђењу г. 1848 морао добити само још живљи и потенциран облик. Давно се већ Маџари и Хрвати нису могли сложити у схватању државно правног односа између Угарске и Хрватске, пошто су Маџари Хрватску и Славонију сматрали вазда само као *partes adnexae*, које имају извесну меру унутарње самоуправе, али у законодавном и политичком погледу потпуно зависе од угарског сабора, а Хрвати су на против сматрали краљевине Хрватску и Славонију као *regna sociâ*, која стоје скоро равноправно уз Угарску у федеративној вези. У томе све жешћем спору, који је све више са

чисто државно-правног земљишта одмицао и добивао национални карактер, Хрвати су већ давно изгубили вољу и расположење за тешњи а потчињени однос с Угарском и чекали згодан тренутак, да тај однос обнове на основи слободе и једнакости или да га сасвим раскину. Тај је тренутак настао г. 1848. Гајев Илиризам беше већ пре тога нарочито од г. 1844. напустио свој фантастички, сањалички карактер и добио практички политички-национални облик тако, да је у Хрватској „илирска“ странка значила организовану националну странку, која је на политичком терену стала у борбу с маџаронском странком која се највише рекрутовала из сељачког племства — Туропољаца. Ускоро је народна странка овладала и г. 1848. она беше господар ситуације; она је поставила народни одбор, који је фактички владао у земљи и изабрао пуковника Јелачића за бана. У Бечу потврдише Јелачићев избор и тиме се појави на позорници јужно-словенског покрета један човек, који је био одређен да у даљем развоју догађаја најпресудније утиче на поступне метаморфозе у крakterу и циљевима тога покрета. У почетку је Јелачић као мудар и увиђаван човек веома добро видео, да се мора наслањати на народну „илирску“ странку, да мора излазити на среду као одлучни вођа и представник чисто националне политике без

икакве династички-дворске примесе; и он је с великом умешношћу ту улогу играо те тиме задобио поверење и популарност у земљи; то му је требало за његове доцније планове. Ја иећу овде цитирати његову врло значајну прокламацију народу хрватском и српском и његов говор при отварању сабора, који је он сам без одобрења угарског министарства и противно жељи двора сазвао у Загреб. У свим актима и изјавама Бан још никако не одбацује мисао старинске везе с Угарском и истиче потребу да се та веза обнови на основи једнакости, слободе и братства; но ако би Маџари хтели и даље да буду угњетачи, онда нека знају, да још једнако важе речи јуначкога Бана Ердедија: „regnum regno pop praescribit leges“ и да ће Хрвати и Срби оружјем у руци доказати, да је већ давно прошло време, где је један народ над другим владао. Ту је Јелачић говорио као представник и тумач народне воље. И у свим тим његовим изјавама не беше још ни помена о безусловном одржању Аустрије и оној Палацковој девизи. Хрватски је покрет поникао из чисто националног врела, био израз народне тежње за ослобођењем и самоопредељењем и кад се састао сабор 5. јуна 1848. он је био одушевљен тежњом за оснивање једне велике самосталне јужно-словенске провинције, која би заузимала према Бечу

положај сличан Угарској; Спрингер нимало не греша, кад каже, да су у првим месецима револуције из Беча гледали с појмљивим неповерењем на све то, што се догађало у Хрватској, јер је доиста сам хрватски сабор при свој мржњи на Маџаре показивао за чудо слабу одушевљеност за јединство аустриске монархије¹ Нил Попов каже о Словенима аустриским: „Програм Палацкога постао је за њих општи програм... Сви су подједнако држали мисао, да је моћна и самостална Аустрија неопходна за срећу Европе и човечанства и да је то канон политике аустриских Словена. Доцније Хрватски бан Јелачић, сударивши се с Маџарима, заповеди те на његовом барјаку извезу ове речи: „кад не би било Аустрије, ми би смо је створили“ ит д. То тврђење руског историка понављају и наши историци Јов. Ристић² и Др. Павловић, наводећи такође као један од доказа и то, што је Јелачић дао на застави извести горње речи.

Ма да су се та три веома цењена писца

¹ Springer, op. cit. II стр. 439.

² У својој веома интересној и поучној расправи: „Србија и српски покрет у Угарској 1848 до 49* 1884. Ваља признати заслугу Ристићу, што је он први међу историчима и публицистима у нас у Србији посебице и опширније с пуним познавањем ствари оценио значење срп. покрета од г. 1848. и улогу Србије у томе покрету.

сложила у таквој карактеристици словенског држања, ја ипак налазим да она није сасвим тачна бар што се тиче јужних Словена, Срба и Хрвата. Морам се овде за сад ограничити само на неке испрекидане и кратке напомене у потврду таквога мога мишљења. За мене пре свега то није доказ, што је Јелачић на застави дао извести Палацкову изреку, јер не треба заборавити, да је то Јелачић учинио тек у септембру 1848 год. а то значи онда, кад је Радецки већ био победио на талијанском бојишту, кад је услед тога војска изишла на среду као важан фактор и кад је Јелачић, поставши популаран и прикупивши сву власт у своје руке, могао ризиковати, да се еманципује од националне илирске странке, те да даде јачега маха своме аустријском војничком духу: он је тада већ улогу вође и преставника чисто народне струје променио био с улогом — аустријског генерала и спаситеља династије и Аустрије. А осим тага, ја у раду прашког словенског конгреса, коме је Палацки председавао, не могу нигде да нађем некакав утврђен практични политички програм, који би био усвојен од свих аустријских Словена; *конгрес није могао ни да доврши свој рад*, те да би могао дефинитивно утврдити један заједнички програм.

У опште ја налазим да покрет јужних Словена, Хрвата и Срба, не може правилно да се

оцени по својим побудама, своје доцнијем развоју и своје крајњем исходу, кад се пажљиво не одвајају и не разликују његове поступке фазе и метаморфозе, а тако исто и разни фактори, који су на њ утицали и ток му одређивали. Велика је погрешка, кад би неко хтео јужно-словенски покрет у првим месецима његова полета да представља и описује са изметнутим и онакаженим цртама његовога исхода и завршетка. То важи како за Хрвате тако и за Србе.

Као код Хрвата тако је и код угарских Срба покрет поникао из чисто народних побуда и имао у почецима својим спонтани национални карактер; народ је српски био одушевљен мишљу, да извојује своје ослобођење од националног притиска и туторства како маџарског тако и немачког, да се с једнокрвним хрватским народом удружи у тешњу заједницу, у опште, дакле, да под штитом уставно-демократских установа обезбеди своју националну егзистенцију и будућност. И само стога, што је српски покрет потекао из таквога извора, српски је народ могао тако одважно и одушевљено угазити у неједнаку борбу с надмоћном државном силом, дати толике доказе дивног јунаштва и пожртвовања, што су му и најжешћи противници признали. Један се народ може с толиким ентузијазмом и тако ку-

ражно борити само за *своје* светиње и идеале, а никако по туђој инспирацији и за туђе циљеве. Др. Павловић вели: „После славенског конгреса сва словенска племена узеше Палацкове речи у свој програм... И Срби дакле прихватише заједнички програм словенски, али ватреније но и једно племе. Без сумње да их је држање Маџара *нагнало*, да се овако драговољно упрегну у јарам аустријски и да кулуче најмање за себе.“ То исто само у финијој дипломатској стилизацији вели и Ристић у својој већ наведеној расправи. Истина је, да је српски покрет поступно, под утицајем разних обрта и фактора, најзад запливао у аустријске воде и збиља се изметнуо од чисто народног покрета у рат за цара и Аустрију, али ја налазим да се одвише рано меће датум тога изметања, кад се вели да су и Срби одмах после словенскога конгреса, а то значи већ на месец дана после мајске скупштине, прихватили некакав *фиктивни* заједнички програм,¹ у коме је основна и главна мисао одржање Аустрије по што по то; па још га прихватили ватреније, но икоје друго племе, и *драговољно* се упрегли у аустријски јарам. Ја сам расправу Д-ра Павловића читао с великим задовољством, јер се у њој

¹ Ја сам већ напред, говорећи о томе конгресу, поменуо да „резултат није био неки утврђени практички програм заједничкога рада“ и т. д.

огледа бистар критички поглед, озбиљна студија и занимљив начин излагања и стога ми је чисто криво, што му се међу толиким сасвим основаним и правилним напоменама и оценама и ова сад цитирана изрека омакла из пера. Пре свега већ то испада некако нелогично, да је Србе држање Маџара *нагнало* да се *драговољно* упрегну у аустријски јарам; ко је *нагнан* тај не ради драговољно. Има довољно доказа, да се Срби нису баш нимало драговољно упрегли у поменути јарам, него да је било баш напротив.